

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№10/1

Том 22

2014

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. НАПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; ректор Європейської школи та управління, проф. **Вятр Єжи Йозеф** (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. **Ю. Мельников** (США)

Серія: ЕКОНОМІКА**Випуск 8 (1)**Дніпропетровськ
2014

УДК 336:519

*Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з економічних наук
(Постанова президії ВАКу України № 1-05/3 від 08.07.2009)*

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. **П. В. Гудзь**;
д-р екон. наук, проф. **Л. І. Дмитриченко**

Висвітлено досягнення в галузі економіки та опубліковано розробки провідних спеціалістів і вчених, а також потенційних здобувачів ступенів і звань, спрямовані на підвищення ефективності національної економіки, вдосконалення економічних відносин в умовах трансформації і кризи. Запропоновано результати економіко-математичних досліджень соціально-економічних процесів.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів старших курсів.

Рассмотрены достижения в области экономики и опубликованы разработки ведущих специалистов и ученых, а также потенциальных соискателей степеней и званий, направленные на повышение эффективности национальной экономики, усовершенствование экономических отношений в условиях трансформации и кризиса. Предложены результаты экономико-математических исследований социально-экономических процессов.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов старших курсов.

Підготовлений до друку редакційно-видавничим відділом
ДНУ ім. Олеся Гончара

Редакційна колегія:

д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська** (відп. ред.), д-р екон. наук, проф. **Л. В. Попкова**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **С. О. Смирнов**, д-р екон. наук, проф. **О. Й. Шевцова**, д-р екон. наук, проф. **С. Ю. Хамініч**, канд. фіз.-мат. наук, доц. **В. В. Огліх**, д-р екон. наук, проф. **О. К. Єліссєва**, д-р екон. наук, доц. **О. М. Грабчук**, д-р екон. наук, проф. **Т. В. Гринько**, д-р екон. наук, доц. **Іван Дімітров** (Болгарія); д-р екон. наук, проф. **Єжи Гайдка** (Польща); д-р екон. наук, проф. **Станіслав Борковські** (Польща); д-р екон. наук, проф. **В. Ф. Лукіних** (Росія)

© Дніпропетровський
національний
університет імені Олеся
Гончара, 2014

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 336.1:352

Г. Б. Маркович

*Заступник директора Департаменту місцевих бюджетів, взаємодії з ЦОВВ
та регіонами Міністерства фінансів України, м. Київ*

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Досліджено особливості та переваги застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) планування та виконання місцевих бюджетів за видатками, обґрунтовано необхідність його запровадження на місцевому рівні як інструмента підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Ключові слова: місцеві бюджети, видатки бюджету, програмно-цільовий метод, бюджетна програма, результативні показники.

Исследованы особенности и преимущества применения программно-целевого метода планирования и выполнения местных бюджетов по расходам, обоснована необходимость его внедрения на местном уровне как инструмента повышения эффективности использования бюджетных средств.

Ключевые слова: местные бюджеты, расходы бюджета, программно-целевой метод, бюджетная программа, результативные показатели.

The article investigates peculiarities and advantages of program-target method of planning and implementation of local budget expenditures, justifies the necessity of its introduction on the local budget level as a tool to increase budget fund effectiveness.

Keywords: local budgets, budget expenditures, program-target method, budget program, effective indicators.

Планування видатків місцевих бюджетів – важливий складник бюджетної політики, який визначає ступінь ефективності виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і повноважень та впливає на рівень соціально-економічного розвитку територій. У сучасних умовах перебудови бюджетної системи формується відповідне розуміння сутності бюджетного планування, яке полягає в перенесенні акценту з утримання мережі бюджетних установ на результативність їх функціонування і ступінь якості та корисності послуг для населення країни. Удосконалення планування бюджетних видатків шляхом запровадження фінансових механізмів, орієнтованих на програмування та досягнення результату, розглядається як дієвий інструмент підвищення ефективності управління видатками місцевого самоврядування.

Сутність видатків бюджету та питання необхідності удосконалення системи їх планування досліджували І. Чугунов, І. Запатріна, О. Ярошенко, О. Кириленко, В. Федосов, Т. Бугай, А. Галюта та інші вітчизняні вчені.

Метою даного дослідження є розкриття теоретичних аспектів програмно-цільового бюджетування, визначення переваг та особливостей його застосування у бюджетному процесі.

Функціонування вітчизняної економіки в умовах жорсткої обмеженості фінансового ресурсу зумовлює необхідність реалізації заходів, спрямованих на оптимізацію бюджетних видатків та підвищення результативності використання бюджетних коштів. Із застосуванням програмного підходу зникає головна проблема обчислення ефективності видатків бюджету – невизначеність результатів фінансування. Із цим пов'язане визнання програмно-цільових методів планування бюджетних видатків одним із перспективних напрямів бюджетної реформи, оскільки їх застосування допомагає встановити прямий взаємозв'язок між розподілом коштів і фактичними або запланованими результатами їх використання відповідно до встановлених пріоритетів державної політики.

На відміну від переважаючого в даний час кошторисного планування застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) визначається необхідністю спрямування державних грошей на досягнення важливих для громадськості, як правило, кількісно вимірних результатів діяльності розпорядників та отримувачів коштів місцевих бюджетів з одночасним моніторингом досягнення намічених цілей і результатів. Крім того, застосування зазначеного методу спрямоване на забезпечення якості внутрішньовідомчих процедур бюджетного планування та фінансового менеджменту.

Формування завдань та цілей бюджетного планування є однією з передумов для успішного виконання бюджету, що визначає необхідність побудови комплексної управлінської стратегії уряду та органів місцевого самоврядування. З метою реалізації цього для місцевих бюджетів більшості розвинутих країн світу запроваджено ПЦМ бюджетування або його елементи, застосовані одночасно з постатейним методом бюджетування.

Метою запровадження ПЦМ є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання на основі окреслених цілей і результативних показників.

Програмно-цільовий підхід у бюджетному процесі на місцевому рівні передбачає формування й виконання бюджету відповідно до бюджетних програм головних розпорядників бюджетних коштів, зокрема визначення загальної мети кожної бюджетної програми на довго- й середньостроковий періоди; цілей і завдань програми на короткостроковий період; видів і напрямів діяльності, яка забезпечує реалізацію програми. Такий підхід має ґрунтуватися на ретельному аналізі необхідних і можливих бюджетних ресурсів для фінансування програми в плановому й наступних роках та отримання від реалізації бюджетної програми очікуваного результату. Зазначене передбачає розробку кількісних і якісних показників результативності, критеріїв оцінки й аналізу бюджетних програм щодо обсягів затрат, досягнення необхідних результатів, рівня ефективності та якості, які характеризують виконання програми та допомагають оцінити використання бюджетних коштів.

Відповідно до мети застосування ПЦМ у бюджетному процесі результативні показники бюджетної програми є основоположними елементами цього методу, які притаманні йому і відрізняють від традиційного методу бюджетування. Методологія бюджетного процесу на засадах ПЦМ передбачає застосування результативних показників бюджетних програм на всіх його стадіях: складання та виконання бюджетів; контролю за використанням бюджетних коштів.

Результативними показниками виконання бюджетних програм вважаємо статистичні індикатори, що демонструють успішність виконання програми, обов'язково мають бути вимірними або піддаватися кількісному визначенню. Вони дозволять оцінити соціально важливий ефект від упровадження програми, який є основною ціллю її реалізації, мають корелювати зі стратегічною метою діяльності установи та бюджетними програмами, завданнями, що виконуються в межах цієї місії.

Головні розпорядники бюджетних коштів відповідатимуть за розробку правильних показників програми. Досить часто трапляються випадки, коли застосовують такі показники, які потім дуже важко оцінити. Тому за результатами виконання бюджетної програми доцільно передбачити звітування з детальним обґрунтуванням причин та наслідків отримання тих чи інших результатів, а також відповідальність.

Функції результативних показників бюджетних програм сформулюємо таким чином: звітна функція – індикація ефективності використання бюджетних коштів; функція моніторингу – порівняння результатів виконання програми в динаміці та часі; аналітична функція – аналіз виконання програми в динаміці та розрізі бюджетних установ, регіонів, адміністративно-територіальних одиниць; управлінська функція – відображення змін, які відбуваються в групі споживачів бюджетних послуг та визначають доцільність виконання бюджетної програми в цілому.

У міжнародній практиці для оцінки програми та визначення її кінцевої результативності застосовують декілька типів показників: затрат, продукту, ефективності, якості, робочого навантаження, корисності тощо [1]. Вітчизняний досвід фіксує застосування перших чотирьох груп показників.

Планування затрат – одна з найбільш важливих процедур бюджетування, адже фінансові ресурси завжди обмежені. Аналіз затрат пропонуємо проводити систематично на різних етапах бюджетного процесу, оскільки він є одним із ключових елементів оцінки бюджетних програм. Цей процес не втрачає актуальності починаючи зі стадії планування майбутнього бюджету до стадій його затвердження та виконання [2].

Показники витрат відображають обсяг ресурсів, що забезпечують виконання бюджетної програми та характеризують структуру її витрат. Ці показники повинні відповідати принципу необхідності та достатності. Тобто якщо під час обрахунку показника затрат допускатиметься його штучне заниження, обсяг ресурсів буде недостатній для повноцінної реалізації завдання. Відповідно бюджетна програма виконуватиметься не повною мірою та не результативно. Якщо ж, навпаки, показник завищено – це призведе до неефективного, нецільового використання бюджетних коштів. Затрати можуть відображатись як грошові, людські, матеріальні або інформаційні ресурси.

Показники продукту визначають обсяг виробленої продукції чи наданих послуг у ході виконання бюджетної програми, кількість користувачів товарами, послугами. Показники продукту, як правило, мають абсолютне значення. Її застосовують для оцінки досягнення визначеної мети. Показники продукту констатують факт надання послуг, виконання робіт чи групу споживачів у кількісному виразі і не вказують на якість наданих послуг чи виконаних робіт, ступінь задоволення потреб споживачів товарів або послуг [3].

Показники ефективності відображають обсяг використаних ресурсів на одиницю наданої бюджетної послуги. Ці показники часто називають показниками

економічної ефективності, оскільки вони відображають обсяг затрат на одиницю послуги. Подібно до інших за допомогою показників ефективності можна простежити відносну успішність виконання бюджетної програми. Показники ефективності залежно від завдань, виконуваних у ході реалізації бюджетної програми, можуть визначатися як:

- витрати ресурсів на одиницю продукту;
- відношення кількості вироблених товарів, виконаних робіт, наданих послуг до визначеного обсягу фінансових ресурсів – продуктивність;
- рівень досягнення запланованого результату – результативність.

Показники якості характеризують досягнуті результати якості створеного продукту та відображають послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у виробництві товарів, виконанні робіт, наданні послуг споживачам за рахунок коштів бюджетної програми. На відміну від показника продукту, який має кількісні характеристики та відображає лише факт отримання продукту діяльності, показник якості відображає в динаміці покращення рівня якості отримання даного продукту діяльності.

Застосування ПЦМ в кожній країні має свої особливості. Однак мета застосування методу одна – підвищити прозорість та ефективність управління фінансовими ресурсами.

Інформація про бюджетну програму відображається в бюджетній документації, зокрема бюджетних запитах, паспортах бюджетних програм, звітів про їх виконання.

З метою введення ПЦМ на місцевому рівні наказом Міністерства фінансів України від 09.07.2010 № 679 «Про деякі питання проведення експерименту із зареєстрованого програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів» затверджено [4]:

- Інструкцію про статус та особливості участі у бюджетному процесі відповідальних виконавців бюджетних програм місцевих бюджетів;
- Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання;
- форму паспорта бюджетної програми місцевого бюджету;
- форму звіту про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету.

Дослідження, проведені в країнах ОЕСР, показали, що на практиці більшість державних установ включають у бюджетну документацію показники і продукту, і соціально-економічного результату. Тільки в 9 % країн-респондентів не має розмежування на показники продукту і соціально-економічного ефекту [5].

Вибір кількісних і якісних показників соціальної та економічної ефективності є одним з найважливіших і в той же час найскладніших етапів реалізації ПЦМ.

Ключове значення показників ефективності бюджетних витрат полягає в тому, що ці показники мають стати основою для оцінки ступеня досягнення намічених цілей, результативності та ефективності реалізації програми. Неправильний вибір показників та їх подальше застосування може призвести до неефективних управлінських рішень.

Основні рекомендації щодо формування показників результативності бюджетних програм такі:

- показник повинен співвідноситися з цілями і завданнями виконання програми/надання послуг;

- показник повинен розраховуватися на основі достовірної інформації, отриманої на регулярній основі;
- показник не повинен дублювати інші показники;
- показник повинен бути зручним для розрахунків, аналізу та застосування у звітах;
- показник повинен бути зрозумілий користувачам.

Складність вибору показників результативності бюджетних витрат обумовлена відсутністю єдиного підходу до чіткого розуміння термінів, пов'язаних з програмно-цільовим бюджетуванням. Особливо це стосується понять прямих результатів (outputs) і соціального ефекту (outcomes) [6].

Запровадження програмно-цільового бюджетування на місцевому рівні доцільне в комплексі із запровадженням планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу. Це не лише забезпечить підвищення обґрунтованості бюджетної політики, але й сприятиме посиленню контролю за дотриманням принципу результативності використання бюджетних коштів.

Реформування системи планування видатків місцевих бюджетів повинно відбуватись із урахуванням досвіду зарубіжних країн, зокрема в частині запровадження середньострокового планування на рівні місцевого самоврядування. Підхід розвинувтих європейських країн важливий з погляду необхідності посилення бюджетної дисципліни та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів завдяки їх багаторічному плануванню та раціоналізації розподілу бюджетних коштів за пріоритетними напрямками регіонального розвитку.

Починаючи з кінця 90-х років у країнах-членах ЄС введено обов'язкове трирічне прогнозування показників видатків місцевих бюджетів, яке повинно сприяти підвищенню ефективності та результативності використання бюджетних коштів. Дедалі більше урядів формують середньострокові та довгострокові плани і прогнози соціально-економічного розвитку територій. У країнах ОЕСР у контексті запровадження середньострокового планування місцевих бюджетів часто вживається термін «багаторічні бюджети», які є інструментом втілення в життя заходів адміністративно-територіальних реформ, підвищення ефективності бюджетного управління та прозорості фінансово-економічної політики [7].

Більш детально розглянемо досвід Франції щодо середньострокового планування бюджету, де в 2008 р. шляхом внесення змін до Конституції було введено нову категорію законів про програмування. Основою французької системи середньострокового програмування є затвердження видатків бюджету на три роки за основними галузями (зовнішня діяльність, безпека, оборона, освіта, соціальний захист тощо).

Закон про бюджет на наступний рік розробляється окремо, але обов'язково на базі середньострокового бюджету. У законі про бюджет деталізуються видатки, визначені в законі про програмування, до рівня бюджетних програм, загальний обсяг видатків за кожною функцією залишається незмінним [8]. Середньострокове бюджетне планування засноване на тому, що загальні видатки не можуть перевищувати визначеної норми їх зростання, наприклад на рівні очікуваного середньострокового прогнозу індексу споживчих цін. Виключно перегляд показників інфляції може стати причиною зміни обсягу загальних видатків.

Процес середньострокового програмування відбувається один раз на два роки (у парні роки). Наприклад, у 2010 р. було розроблено два закони: про бюджет на 2011 р. та середньостроковий бюджет на 2011–2013 рр.

Середньострокове бюджетне програмування стосується лише затвердження лімітів видатків у розрізі функцій державного бюджету і не здійснюється для місцевих бюджетів та позабюджетних соціальних фондів, оскільки вони є незалежними від центрального уряду. Водночас закон про середньострокове бюджетне програмування містить цілі щодо рівнів дефіциту та боргу не лише державного бюджету, але й сектора загальнодержавного управління, включаючи місцеві бюджети, позабюджетні соціальні фонди, що є вимогою ЄС [8].

Важливим складником середньострокового бюджетного програмування є прогнозування макроекономічних показників. Макропрогнозування передбачає розробку реалістичного макроекономічного сценарію, на основі якого розробляються основні фінансові документи країни – закони про бюджет, програмування державних фінансів, фінансування соціального захисту. Для розроблення макроекономічних прогнозів на коротко- (до року) та середньострокову (понад рік) перспективу застосовують різні підходи. Короткострокове програмування здійснюють на основі припущень зміни окремих складників сукупного попиту (споживання, інвестиції, експорт та імпорт), тоді як середньострокове – на основі наближення фактичних темпів економічного зростання до потенційних, що вимагає окремих розрахунків темпів зростання ВВП у середньо- та довгостроковій перспективі на основі динаміки факторів виробництва.

Французькій моделі середньострокового програмування притаманні деякі особливості, які відрізняють її від моделей інших європейських країн. Наприклад, у Нідерландах середньострокове планування діє з 1994 р. Часовий горизонт при цьому охоплює плановий рік та наступні за ним чотири бюджетні періоди. Напрями та зміст уточнення та коригування бюджетних показників визначаються змінами тенденцій соціально-економічного та політичного розвитку країни.

Основною мотивацією для голландської системи планування було те, що встановлена мета досягнення певного рівня дефіциту/профіциту виявилася недостатньою, оскільки вона не забезпечувала контроль за використанням бюджетних коштів і, як правило, призводила до необхідності вжиття спеціальних заходів. Початковий етап бюджетного процесу розпочинається, коли новий уряд приходить до влади і формує загальну бюджетну стратегію на весь чотирирічний термін, що є частиною коаліційної угоди [9]. Ця стратегія містить конкретні цілі бюджетної політики, яких згодом досягають шляхом реалізації різних урядових заходів на щорічній основі.

Коаліційна угода складається з трьох основних частин:

- огляд стратегій, які має намір реалізовувати новий уряд, у тому числі основних макроекономічних показників, яких необхідно досягти до кінця терміну своєї каденції;
- докладний перелік бюджетних правил із визначенням того, яким чином коаліція діятиме в разі можливої нестачі бюджетних коштів;
- реальні значення граничних показників бюджетних видатків на багаторічну перспективу для трьох основних бюджетних галузей – охорони здоров'я, соціального забезпечення та праці, а також основних адміністративних видатків уряду.

Граничні бюджетні показники для окремих галузей у сукупному обсязі видатків, які зазвичай ґрунтуються на більш песимістичному з двох економічних прогнозів, представлених центральним плановим управлінням, відображають стратегічні пріоритети бюджетної політики. Дисциплінуюча роль бюджетних обмежень підтверджується тим фактом, що за умови виникнення непередбачених витрат або врахування політичних пропозицій, які не були частиною початкової коаліційної угоди, на забезпечення додаткових видатків потрібна згода всіх міністрів та підтримка політичних партій у парламенті. Це означає, що реальні значення запланованих і фактичних видатків для трьох найбільших галузей зазвичай відрізняються незначною мірою.

Основою побудови бюджетної політики у сфері планування видатків місцевих бюджетів є їх рівень. Зафіксовані показники бюджетних лімітів у реальному вираженні визначаються для кожної галузі, що дозволяє автоматичним стабілізаторам діяти через дохідну частину. Ступінь фінансового коригування протягом планового періоду координується урядом, а не регулюється системою планування автоматично. Ідея полягає в тому, що лімітні показники бюджетних видатків повинні встановлюватись на основі обґрунтованих прогнозів макроекономічних показників.

Середньо- та довгострокове планування практикується в багатьох інших країнах світу. Зокрема, в Австрії, Данії, Фінляндії, Австралії бюджетні показники перспективного розвитку розраховуються на три наступні за поточним бюджетним періодом роки. У Швеції паралельно зі складанням трирічного бюджету формують прогнозні обсяги основних показників на чотири планові періоди. Такий підхід дозволяє передбачити результати та наслідки проведення бюджетної політики. Специфіка бюджетного планування в Греції полягає в застосуванні мораторію на скорочення чи обмеження обсягів інвестиційних видатків, розрахованих Міністерством економіки, у разі включення їх до державного бюджету [10].

Досвід середньострокового планування бюджету в зарубіжних країнах заслуговує на увагу і потребує ґрунтовного вивчення для подальшого впровадження ефективних інструментів у вітчизняну бюджетну практику.

Висновки. Отже, назвемо ознаки бюджетного процесу на місцевому рівні, що відбуватиметься із застосуванням інструментів програмно-цільового методу та середньострокового планування.

1. Формування бюджетних показників на декілька наступних за плановим прогнозних років, що забезпечить сталий соціально-економічний розвиток.

2. Зосередження уваги на результатах. Перенесення акценту з утримання наявної мережі бюджетних установ на результати їх діяльності. За допомогою ПЦМ можна порівняти обсяг фінансування бюджетної програми (витрат) із кінцевими результатами, очікуваними від її виконання, та забезпечити оптимальне співвідношення бюджетних видатків із досягнутими результатами.

3. Відповідальність. Кожен учасник бюджетного процесу наділений повноваженнями щодо ефективного використання бюджетних коштів, а отже, несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на всіх стадіях бюджетного процесу.

4. Прозорість бюджетного процесу. Залучення громадськості до участі в бюджетному процесі шляхом підготовки та проведення громадських слухань із питань діяльності органів місцевого самоврядування та бюджету.

Основоположними принципами організації бюджетного процесу на засадах ПЦМ є: чітке визначення цілей і завдань, на досягнення яких спрямовуються

бюджетні кошти; контроль за результатами виконання бюджетних програм; оцінка діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей і завдань, аналіз причин неефективного виконання бюджетних програм; відповідальність головного розпорядника бюджетних коштів за формування бюджетних програм і результати їх виконання, чітке розмежування відповідальності між виконавцями бюджетних програм; ефективність розподілу і використання бюджетних коштів.

Бібліографічні посилання

1. **Запатріна І. В.** Удосконалення програмно-цільового методу бюджетування / І. В. Запатріна // Наук. пр. НДФІ. – 2007. – Вип. 4.– С. 14–23.
2. **Ярошенко О. В.** Програмно-цільовий метод управління на регіональному рівні: зарубіжний досвід і Україна / О. В. Ярошенко // Економіка та держава. – 2008. – № 3. – С. 71–75.
3. **Чугунов І. Я.** Теоретико-методологічні засади удосконалення програмно-цільового методу планування видатків бюджету / І. Я. Чугунов, О. А. Самошкіна // Фінанси України. – 2004. – № 9.– С. 37–44.
4. Про деякі питання проведення експерименту із запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів : наказ Міністерства фінансів від 9 липня 2010 року № 679 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 59. – Ст. 2054.
5. OECD Budgeting Database – Provisional 2002 Edition. PUMA/SBO (2002)5, p. 79.
6. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку : монографія / за ред. І. Я. Чугунова. – К. : ДННУ «Акад. фін. упр.», 2009. – 848 с.
7. **Зайчикова В. В.** Місцеві фінанси України та європейських країн / В. В. Зайчикова. – К. : НДФІ, 2007. – 299 с.
8. Досвід середньострокового бюджетного планування Франції : аналітична записка Міністерства фінансів України. – К. : Мінфін, Департамент макроекономічного прогнозування, 2010. – 16 с.
9. Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia: Regulatory Environmental Programme Implementation Network. – Organization for Economic Cooperation and Development. – ENV/EPOC/EAP/REPIN(2009)2.
10. International Monetary Fund / Public financial management blog. France's Announces Details of its First Multi-Year Budget [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.blog-pfm.imf.org/pfmblog/2008/09/frances-announc.html>

Надійшла до редколегії 13.02.2014

УДК 336.531.2

І. В. Кравцова, К. А. Мельник

Донецький державний університет управління

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Досліджено сучасний стан небанківських фінансово-кредитних установ України, шляхи їх удосконалення та взаємозв'язок з інвестиційною діяльністю.

Ключові слова: небанківські фінансово-кредитні установи, інвестиційна діяльність, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки.

Исследовано современное состояние небанковских финансово-кредитных учреждений Украины, пути их усовершенствования и взаимосвязь с инвестиционной деятельностью.

Ключевые слова: небанковские финансово-кредитные учреждения, инвестиционная деятельность, страховые компании, пенсионные фонды, кредитные союзы.

In the article the current state of non-bank financial institutions in Ukraine, the relationship with investment activities and ways to improve them.

Keywords: non-bank financial institutions, investment, insurance companies, pension funds, credit unions.

Для вітчизняних та іноземних інвесторів через низку причин сучасний інвестиційний клімат в Україні не можна вважати привабливим. У зв'язку з цим необхідність активізації інвестиційної діяльності в Україні потребує посилення небанківських фінансово-кредитних установ (НФКУ) в інвестиційних процесах.

На сьогодні НФКУ в Україні незначні, а участь їх у наданні інвестиційних послуг залишається майже непомітною. Проте позитивна динаміка свідчить про розвиток багатьох сегментів ринку фінансових послуг і доводить їх вагомий потенціал та можливість використання у майбутньому для забезпечення зростання в національній економіці.

Досвід розвинутих країн показує, що за ефективного функціонування НФКУ досягається значний економічний ефект. Це проявляється в здатності ефективно впливати на зростання обсягів інвестиційних ресурсів в економіці країни, задовольняючи потреби економічних суб'єктів у необхідному капіталі. Даний напрям особливо актуальний для України в сучасних умовах становлення інвестиційно-інноваційної моделі розвитку національної економіки та її фінансової системи.

Питання щодо розвитку сучасних НФКУ розглядали українські та російські вчені-економісти. Зокрема, було досліджено функції, особливості діяльності та роль НФКУ у фінансовому посередництві. Водночас поза увагою науковців та практиків залишається ще багато проблем, зокрема недостатньо досліджений конкурентний потенціал небанківських фінансових інститутів та перспективи їх розвитку в контексті зростання ринку фінансових послуг.

Розглянемо проблему розвитку НФКУ на сучасному етапі та шляхи підвищення їх ефективного функціонування для забезпечення подальшого розвитку ринку фінансових послуг України.

На сучасному етапі Україна потребує коштів, які мають бути спрямовані на розвиток економіки. Як бачимо з досвіду західних держав, джерелом коштів може стати розвинена система НФКУ.

Спеціальні небанківські фінансово-кредитні інститути здатні акумулювати грошові засоби та розміщувати їх на засадах строковості, повернення та платності. В економіці вони відіграють важливу роль у спрямуванні коштів від позикодавців до позичальників, як і банки. Застосовуючи інновації, небанківські фінансово-кредитні інститути вступають у пряму конкуренцію з банками, бо надають клієнтам ті ж послуги.

Основні напрями діяльності сучасних спеціалізованих фінансово-кредитних установ пов'язані з акумуляцією заощаджень населення шляхом залучення коштів на вклади, випуску власних акцій, облігацій, продажу страхових полісів; кредитуванням певної сфери економіки або господарської діяльності, групи населення; наданням іпотечних кредитів; організацією пенсійного та соціального забезпечення населення; здійснення операцій в рамках кредитної взаємодопомоги [7].

НФКУ – це організації кредитної системи небанківського типу, що акумулюють грошові доходи, капітали та заощадження населення, підприємств, держави, спеціалізуючись на виконанні кількох операцій або обслуговуючи обмежене коло клієнтів [1, с. 47].

Залучаючи кошти індивідуальних інвесторів та вкладаючи їх у різні інвестиційні та економічні проекти, небанківські фінансові установи гарантують на ринку капіталів рівновагу фінансових ресурсів через погодження попиту та пропозиції, а внаслідок професійного управління залученими коштами забезпечують підвищення ліквідності та знижують фінансові ризики.

Формування НФКУ обумовлене погіршенням життя населення, його потребою в отриманні фінансових послуг, додаткових фінансових ресурсах для забезпечення свого існування. Саме потреби людей у фінансових послугах, спрямовані на покращання умов життя, їх діяльність сприяли створенню кредитних кооперативів, які дали можливість використовувати заощадження одних робітників і селян іншим членам кредитної кооперації [2].

Провідне значення в інвестиційній діяльності серед НФКУ мають страхові компанії, пенсійні фонди та кредитні спілки. У їх основі лежить соціальний складник, саме за допомогою соціальної спрямованості своєї діяльності вони залучають кошти.

Страхові компанії – спеціалізовані інститути, що виконують функції страхування, тобто за рахунок підприємств, організацій, установ, населення формують цільові грошові фонди та здійснюють виплати з них у разі настання певних подій (страхових випадків) [3].

За характером роботи страхові компанії поділяють на три групи:

- ті, що страхують життя;
- здійснюють інші види страхування;
- надають виключно перестраховальні послуги.

Страхові компанії в Україні, які отримали ліцензію на страхування життя, не мають права займатися іншими видами страхування. Оскільки на українському

страховому ринку не представлені страховики, які займаються виключно пере-страхуванням (страхові компанії, що отримали ліцензію на здійснення певного виду страхування, можуть також здійснювати перестрахування за цим видом), то всі страхові компанії поділяють на ті, які займаються страхуванням життя (life), і ті, які займаються іншими видами страхування (ризикові компанії, non-life). Такий розподіл дуже важливий, адже у зв'язку зі специфікою руху коштів для кожного виду страхових компаній існує індивідуальний підхід до інвестиційної діяльності.

Кількісні показники свідчать про високі темпи зростання страхового ринку. Його щорічний приріст становить 30–40 % у сегменті страхування ризиків та 60–70 % – страхування життя. Основні чинники зростання ринку – приріст добробуту населення та збільшення його страхової культури [4].

Інвестиційна діяльність компаній зі страхування життя багато в чому схожа з діяльністю пенсійних фондів, адже ці фінансові установи мають справу з довгостроковими фінансовими ресурсами. Різниця в їх діяльності пов'язана з різною організаційною структурою і додатковими видами послуг, які надає страхова компанія порівняно з пенсійним фондом. На українському ринку страхових послуг більшість компаній займаються ризиковим страхуванням [3].

На характер реалізації інвестиційної діяльності страхових компаній впливають такі фактори: розмір страхової компанії, розмір власного капіталу, фактори сформованого страхового портфеля (переважаючі види ризиків, середні розміри збитків, частота настання страхових подій), політика щодо виплат страхових відшкодувань [5, с. 52].

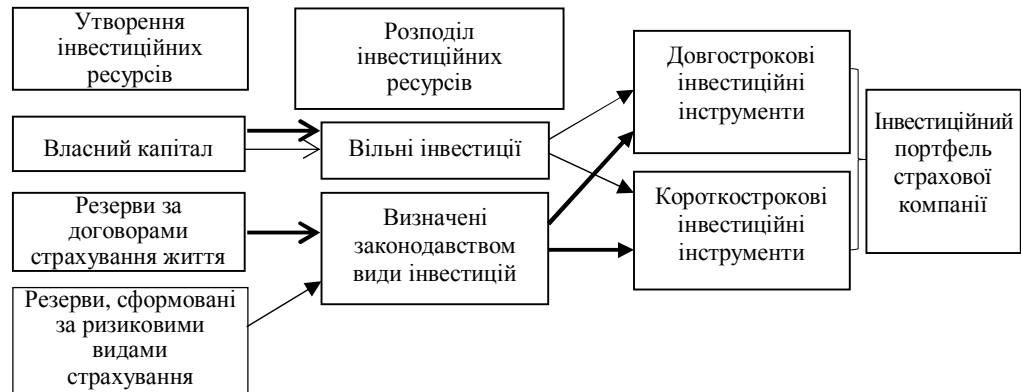
Якщо страховик проводить ризикові види страхування, серед яких наявні неоднорідні високоризикові, що важко підлягають процедурі вирівнювання ризиків (страхування відповідальності, морське, авіаційне, екологічне страхування тощо), то йому потрібно буде в найкоротший термін перетворити свої активи на готівку або гроші на поточному рахунку, щоб виконати свої зобов'язання за договорами страхування. Отже, страховики з неоднорідним ризиковим страховим портфелем повинні формувати суворіші вимоги до ліквідності своїх активів.

На основі умов формування інвестиційних ресурсів страхової компанії, основних принципів інвестиційної політики існує певний порядок формування інвестиційного портфеля страхової компанії шляхом розподілу його на довгострокові й короткострокові фінансові інструменти (рисунок).

Таким чином, реалізація інвестиційної діяльності страхових компаній є набагато складнішою, ніж для інших фінансових інститутів. Це пов'язано з різноманітністю фінансових ресурсів, які використовують для інвестування. Зокрема, класифікацію інвестиційної політики страхових компаній можна проводити залежно від типів страхових портфелів страховиків.

Аналізувати інвестиційну стратегію страхових компаній потрібно на конкретних прикладах, оскільки через існування значної кількості видів страхування, умов договорів не можливо чітко розподілити всі страхові компанії за типом інвестиційного портфеля. Загальна структура активів 445 страхових компаній станом на 30.09.2011 р. така: 26,60 % вкладення на банківських депозитних

рахунках, 49,20 % – вкладення в цінні папери (при цьому 41,5 % інвестиційного портфеля – вкладення в акції), 8,90 % – право вимоги до перестраховиків, 7,4 % – грошові кошти на поточних рахунках у банках. Інвестиційну стратегію страхових компаній можна назвати збалансованою [6].

Порядок формування інвестиційного портфеля страхової компанії:

→ довгострокові фінансові інвестиції; —> короткострокові фінансові інвестиції

Під час проведення ефективної політики інвестування коштів важливою проблемою для страховиків стає недостатність ліквідних фінансових інструментів. Особливо гострою є проблема забезпечення єдиним джерелом інвестування половини обсягу страхових резервів – залишаються банківські депозити, які мають постійну дохідність та відносну забезпеченість гарантуванням вкладів відповідно до чинного законодавства. Інші активи, вільні від зобов'язань, найчастішекладають у цінні папери (як правило, це акції). Зниження банківської ставки за депозитами, яке мало місце свого часу в центральноєвропейських державах, може негативно відобразитись на інвестиційному складнику в страхових резервах з урахуванням високої частки неліквідних акцій у портфелях страхових компаній.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові установи, основним завданням яких є збирання й акумуляція грошових коштів, призначених для пенсійного забезпечення громадян після досягнення ними певного віку [7]. У їх інвестиційній діяльності виділяють три складники: накопичення пенсійних внесків учасників фонду, управління пенсійними активами і здійснення пенсійних виплат.

Пенсійні фонди поділяють на три види: відкриті, корпоративні та професійні. Головною метою інвестиційної діяльності недержавного пенсійного фонду є збереження і зростання вартості пенсійних активів для того, щоб після покриття всіх поточних витрат фонду залишилися кошти на виплату пенсій у повному обсязі і щоб рівень приросту накопичень громадян перевищував рівень інфляції. Діяльність пенсійних фондів пов'язана із соціальною відповідальністю більшою мірою, ніж діяльність будь-яких інших інвестиційних небанківських фінансових інститутів. Це пов'язано з тим, що за рахунок пенсійних фондів здійснюється пенсійне забезпечення людей похилого віку, які вже не мають змоги отримувати кошти з інших джерел і відкладали на пенсійні рахунки кошти протягом тривалого

періоду. Саме через високий рівень соціальної відповідальності пріоритетнішим для пенсійних фондів є збереження вартості активів, аніж отримання високих прибутків, але з високим ризиком [2].

Виділяють чотири види інвестиційних портфелів, які розрізняють за критерієм ризикованості інвестиційної політики та віку учасників. Усі інвестори – власники персональних пенсійних рахунків – об'єктивно характеризуються різними рівнями терпимості до ризику. Що старший інвестор, тим він більш консервативний і тим менше в нього має бути можливостей втратити гроші. У своїх звітах Держфінпослуг поділяє учасників за віком на чотири групи, що відповідають запропонованому поділу портфелів на види: до 25 років (актуальний найбільш агресивний портфель), 25–40 років (помірно агресивний портфель), 40–55 років (зважений портфель) і старше за 55 років (стриманий портфель). До кожного портфеля повинні входити доступні для інвестування типи активів, але в різному співвідношенні [6].

За умови, що законодавчі обмеження щодо структури пенсійних активів залишаються незмінними, склад портфелів наведено далі (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Склад пенсійних паперів

Тип портфеля	Вік учасників, роки	Акції	Корпоративні облигації	Державні облигації	Депозити	Банківські метали
Найбільш агресивний портфель	До 25	40 %	30 %	5 %	20 %	5 %
Помірно агресивний портфель	25–40	30 %	25 %	15 %	20 %	5 %
Зважений портфель	40–55	20 %	15 %	25 %	25 %	5 %
Стриманий портфель	від 55	10 %	10 %	35 %	30 %	5 %

Станом на 30.09.2012 в Україні налічувалося 97 недержавних пенсійних фондів (НПФ), якими керували 40 адміністраторів. Встановлення виду НПФ згідно з переважним віком учасників є складним завданням через відсутність відповідної інформації. Щодо загальної структури, то з 558,3 тис. учасників НПФ 6,3 % становили особи віком до 25 років, 39,8 % – від 25 до 40 років, 39,4 % – від 40 до 55 років, 14 % учасників були старші за 55 років. Із цього випливає, що в основному пенсійні фонди повинні проводити помірно агресивну і зважену політику щодо інвестування [5].

На практиці із загальної суми активів НПФ у розмірі 1 306,4 млн грн на 30.09.2012 р. 31,6 % вкладено на депозитні рахунки в банках, 21,6 % – в облигації підприємств, 18,5 % – в акції українських емітентів, 13,6 % – в ОВДП, 4,2 % – у нерухоме майно, 2,2 % – у банківські метали [6]. З цього видно, що загальну структуру активів пенсійних фондів не можна однозначно вважати належною до будь-якого типу інвестиційної політики. Але все ж для наявної структури учасників пенсійних фондів структура активів є задовільною.

Незважаючи на зростання відносних показників, абсолютні показники ринку залишаються надзвичайно малими. Так, активи НПФ у загальній грошовій масі становлять лише 0,1 %, а кількість учасників системи недержавного пенсійного страхування – 0,6 % від загальної кількості населення України [6].

Повільні якісні зміни, які відбуваються на вітчизняному ринку недержавного пенсійного забезпечення, а також низький рівень залучення населення до його системи обумовлюють такі фактори, як низький рівень довіри до недержавного пенсійного забезпечення серед населення, відносна непрозорість діяльності роботи НПФ, відсутність необхідних інвестиційних інструментів.

Дуже динамічно в останні роки в Україні розвиваються кредитні спілки (КС).

Кредитні спілки – це кооперативні організації, створені з метою акумуляції заощаджень своїх членів та взаємного кредитування [8].

Розширення обсягів кредитування та залучення депозитів КС відбувалося на фоні зниження вартості позик та підвищення дохідності депозитних рахунків членів КС, тоді як банківські депозити стали менш дохідними [5].

Найбільша кількість КС в Україні зосереджена у м. Київ, Донецькій, Луганській, Черкаській та Одеській областях. За кількістю членів КС лідерські позиції займають м. Київ, Одеська, Донецька, Закарпатська, Луганська та Черкаська області.

У цілому система КС України хоча й демонструвала зростання абсолютних показників діяльності, однак темпи суттєво зменшилися порівняно з попереднім роком.

Протягом минулого року кількість членів КС збільшилася на 11,6 % до 2,7 млн осіб, із них 578,1 тис. осіб (21,7 %) – члени КС, які мають чинні кредитні договори, та 164 тис. осіб (6,1 %) – члени спілок, які мають внески на депозитних рахунках [2].

Відбулися зміни в структурі членів КС. Так, зменшилася кількість членів, які мають діючі депозитні та кредитні договори. Водночас збільшилась кількість інших осіб, які на даний момент не користуються послугами КС, але залишаються їх членами. За кількістю членів КС розподілилися так: 60,7 % КС об'єднували до 1 тис. осіб; 33,8 % – від 1 тис. до 10 тис.; 5 % – від 10 до 100 тис.; 0,5 % – понад 100 тис. осіб.

Загальний обсяг активів КС протягом року зріс на 15,3 % до 6 млрд грн, а загальний обсяг капіталу – на 10,4 % до 1,7 млрд грн. У свою чергу, обсяги кредитів, виданих членам КС, зросли на 23,5 % до 5,6 млрд грн, а залучених депозитів – на 14,5 % до 4 млрд грн. Активи інших кредитних установ зросли на 185,7 % до 3,25 млрд грн, капітал – майже у шість разів до 168,7 млн грн. При цьому активи юридичних осіб публічного права за минулий рік зросли на 69,3 % до 3,27 млрд грн.

Популярність КС обумовлена спрощеною процедурою отримання кредиту, зокрема іпотечного, порівняно з банківськими установами та ставками, вищими, ніж депозитні ставки в банках.

У той же час розвитку КС перешкоджають такі фактори, як недостатність загальної інформації про механізми і принципи діяльності КС, недовіра населення до фінансових установ подібного роду, нижчий рівень прозорості діяльності кредитних союзів порівняно з банківськими установами.

Для забезпечення стабільності та подальшого розвитку ринку фінансових послуг необхідно здійснити ряд заходів (табл. 2).

Основні заходи із удосконалення діяльності НФКУ

Вид НФКУ	Заходи
Страхові компанії	<ul style="list-style-type: none"> – посилити контроль та удосконалити управління страховими резервами шляхом розширення переліку фінансових інструментів, у які можуть спрямовуватися кошти страховиків, стимулювання інвестування в розробку та впровадження високотехнологічного устаткування, енергозберігаючі технології, інфраструктуру тощо; – забезпечити гарантування суми страхових внесків (зокрема, страхування життя) у випадку банкрутства страхової компанії. Наприклад, у США гарантована сума у випадку банкрутства страховика становить 250 тис. дол., що більше, ніж обсяги гарантування депозитів у банках; – стимулювати надання комбінованих послуг шляхом пропозиції комплексних страхових продуктів, що підвищуватиме ефективність діяльності під час фінансової дестабілізації; стимулювати розвиток страхування інвестиційних, фінансових, ризиків відповідальності; – забезпечити постійний моніторинг за активами страховиків, які часто на момент звітності поповнюють їх за рахунок кредитів банків; підвищити вимоги до статутного капіталу, що сприятиме зростанню капіталізації та розвитку страхування фінансових ризиків, які потребують значного покриття, розвитку перестрахування; – запровадити щомісячну звітність у формі, що забезпечує її оперативний розгляд та швидке прийняття рішень Держфінпослуг стосовно страховиків, показники діяльності яких мають істотні зміни протягом звітного періоду
Пенсійні фонди	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечити позиціонування пенсійного забезпечення на ринку фінансових послуг шляхом інформування населення щодо його переваг; – запровадити податкові стимули (звільнення від оподаткування коштів, перерахованих на недержавні пенсійні рахунки, відстрочення сплати податків та ін.) для суб'єктів господарювання; – посилити контроль за дотриманням належного рівня власного капіталу адміністратора пенсійного фонду, вимог щодо диверсифікації та якості активів фондів; – створити адекватну систему контролю інвестиційного, операційного та управлінського ризику, наприклад, у Німеччині орган нагляду за пенсійними фондами вимагає розроблення та затвердження стратегії управління ризиками
Кредитні спілки	<ul style="list-style-type: none"> – розширити можливості кредитної кооперації шляхом залучення до неї юридичних осіб; – запровадити безготівкові розрахунки з метою здійснення податкового контролю та зменшення тіньових операцій; – створити фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок, що водночас потребує введення механізмів підтримки ліквідності шляхом рефінансування, створення стабілізаційного фонду, на уповноважених якого покладатимуться функції попередження банкрутства та захист в умовах фінансових труднощів [9]; – посилити контроль за дотриманням критеріїв та нормативів платоспроможності, якості активів, ризиковості операцій та ліквідності; – сформувати установи сервісної інфраструктури, які повинні надавати послуги кредитним спілкам у сфері навчання, мінімізації фінансових ризиків

Висновки. У ході дослідження було виявлено, що успішність розвитку інвестиційної діяльності НФКУ залежить від швидкості втілення тактичних та стратегічних завдань, а також ефективності впровадження антикризових заходів держави:

стимулювання розвитку страхування, кредитної кооперації та недержавного пенсійного забезпечення, постійного контролю за інвестиційною діяльністю небанківських фінансових інститутів та моніторингу основних показників, адаптування міжнародних нормативно-правових актів до ситуації на вітчизняному фінансовому ринку, а також надання державних гарантій.

Реалізація розглянутих способів вирішення проблем розвитку інвестиційної діяльності небанківських фінансових інститутів в Україні сприятиме покращенню основних макроекономічних показників розвитку держави та зміцненню її позиції на світових інвестиційних ринках, що забезпечить реальні зрушення в економічній структурі суспільства.

Бібліографічні посилання

1. **Баланюк Л. О.** Поняття та місце небанківських установ у фінансовій системі України / Л. О. Баланюк // Право України. – 2010. – № 3. – С. 47–51.
2. Державне агентство України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс] // Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=564>
3. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. (в ред. Закону від 04.10.2001 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 7. – Ст. 2.
4. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Там само. – № 1. – Ст. 1.
5. **Слав'янська Н. А.** Сучасні тенденції регулювання та нагляду сектору небанківських фінансових установ / Н. А. Слав'янська, А. В. Незнамова // Вісн. НБУ. – 2011. – Квіт. – С. 52–57.
6. Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/smi/Ri4nyi_zvit_2010.pdf
7. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 15.12.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 1.
8. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001р. з останньою поправкою від 10.07.2003 № 1096-І5 // Уряд. кур'єр. – 2001. – 10 січ. – Ст. 1.

Надійшла до редколегії 30.12.2013

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 631.145:635

Д. В. Грибова

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ОВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Сформовано підходи до ефективного функціонування ринку овочевої продукції в умовах нестабільної економічної ситуації та наведено пропозиції щодо підвищення рівня інтенсивності виробництва в овочівницькій галузі.

Ключові слова: ефективність, функціонування, ринок, овочева продукція, галузь, виробництво, конкурентоспроможність.

Сформированы подходы к эффективному функционированию рынка овощной продукции в условиях нестабильной экономической ситуации и приведены предложения по повышению уровня интенсивности производства в овощеводческой отрасли.

Ключевые слова: эффективность, функционирование, рынок, овощная продукция, отрасль, производство, конкурентоспособность.

The approaches of effective functioning the market of vegetable production in conditions of an astable economic situation and offers of increase of level of intensity of manufacture in vegetable-growing branch are made.

Keywords: efficiency, functioning, market, vegetable production, branch, manufacture, competitiveness.

Продовольче забезпечення населення є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства. Задоволення його потреб в овочевій продукції – одне з головних завдань функціонування АПК. Останнім часом у зв'язку зі зниженням споживання м'яса та молочних продуктів середньодобовий раціон людини збіднюється на протейн, жири, кальцій, залізо, ретинол, бета-каротин, тіамін, рибофлавін та ніацин. Але вживання продукції рослинного походження, зокрема овочів, поповнює його жирами, ретинолом та аскорбіновою кислотою.

У продовольчому балансі задоволення споживчого попиту овочева продукція займає третє місце після м'яса і м'ясопродуктів, молока й молокопродуктів, що підкреслює особливість та достатню самостійність овочевого ринку у складі аграрного ринку України. Проте ринок овочевої продукції поки що залишається нерегульованим.

Питання становлення сучасного овочевого ринку розкрили у своїх роботах: В. І. Бойко, В. І. Криворучко, П. М. Макаренко, В. Я. Амбросов, В. О. Муковоз, Р. В. Левкіна, А. І. Шумейко, В. В. Лазня, О. В. Федько, І. М. Брюховецький, Н. І. Строченко, О. І. Лебединська та ін. Проте прикладний аспект формування овочевого ринку, особливо під кутом комплексного дослідження системи виробництва, переробки, зберігання і збуту, залишається недостатньо вивченим. Мало

також праць, що стосуються нових підходів до теоретико-методологічного визначення суті ринку, економічних проблем його формування та функціонування, аналізу ситуації, що склалася на внутрішньому і зовнішньому його рівнях, прогнозу розвитку галузі та окреслення напрямів підвищення економічної ефективності функціонування овочевого ринку.

Ринок овочевої продукції – це система установ, методів і ресурсів, головним завданням якої є управління виробництвом, сферами переробки та збереження овочевої продукції на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб громадян.

Координація розвитку овочевого ринку в напрямку поглиблення внутрішньої та розширення зовнішньої інтеграції дозволить сформувати ефективно функціонуючий ринок в Україні. Вважаємо, що аргументоване визнання ринку слід зафіксувати у відповідних нормативно-правових актах.

Процеси формування та функціонування овочевого ринку мають свої особливості, які можна розподілити на групи. Перша їх група збігається з особливостями формування та функціонування загальнонаціонального сільськогосподарського ринку. Друга – має характер, притаманний тільки овочевому. Це – високі витрати праці під час виробництва овочевої продукції, досить широкий набір овочевих культур, які мають свої технологічні відмінності, тобто відсутність монокультури; низький ступінь зберігання овочевої продукції; розпорошеність та неефективність формування пропозиції (через зміну форм власності); спонтанне, позбавлене зовнішнього цілеспрямованого впливу формування ринку, яке має незавершений характер; просторова локалізація обмінних процесів; обмеженість просування продукції по території країни; низький рівень товарності галузі в системі сільськогосподарського ринку. Ці особливості за недостатньої уваги з боку держави (фінансування, пільгове оподаткування та ін.) призводять до неефективного його формування і функціонування.

Дослідження структурних змін у виробництві овочевої продукції за природно-кліматичними зонами свідчать, що з 1990 р. вирощування цибулі ріпчастої, томатів та огірків згортається в Степовій зоні, найбільш сприятливій для цих культур, а в Лісостепу, Поліссі та Карпатах – розширюється. Тобто господарства дрібно-товарного сектора вирощували малоадаптовані для тієї чи іншої зони овочеві культури. Незаможність споживачів спонукала їх займатися самозабезпеченням, в основі якого лежить ручна малопродуктивна праця. Усе це призвело до економічної недоцільності міжзонального обміну.

Протягом 1990–2012 рр. в Україні відбулася помітна диверсифікація каналів реалізації, зросли її обсяги за нетрадиційними для планової економіки шляхами – майже 53 %. Виробники реалізують продукцію комерційним структурам – посередникам, які не звітують органам офіційної статистики. Отже, функціонування овочевого ринку набуває непрозорого характеру.

Дослідження економічної ефективності овочівництва в АР Крим показало, що протягом п'яти з дев'яти останніх років реалізація овочів була збитковою і тільки після 2009 р. господарства почали отримувати прибутки (табл. 1).

Одна з головних вимог до виробників в умовах ринкового механізму господарювання полягає в забезпеченні конкурентоспроможності продукції та ефективного її виробництва.

Встановлено, що за поглиблення спеціалізації у виробників закладено значний резерв підвищення ефективності овочівництва. Зі збільшенням посівної площі на 1 господарство від 5 до 25 га рівень рентабельності підвищується від 32,7 до 34,5 %,

а понад 25 га – до 35,1 %. У разі зростання валового виробництва від 365 ц до 6,6 тис. ц урожайність зростає від 56,5 до 134,9 ц/га, тобто у 2,4 разу. Собівартість знижується майже в два рази.

Таблиця 1

**Економічна ефективність овочівництва відкритого ґрунту
в АР Крим за 2005–2012 рр.***

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Урожайність, ц/га	94	62	70	88	68	76	100	109
Затрати праці на 1 ц, люд.-год	8,8	11,8	10,7	8,3	13,6	11,5	5,2	9,8
Прибуток (збиток), тис. грн	-3100	-1571	+515	-691	-874,1	+111,3	+196,7	+32,7
У т.ч.: на 1 ц продукції, грн	-11,58	-7,5	2,5	-4,3	-8,2	+1,5	+1,9	+1,1
на 1 га, грн	-1082,6	-468,4	173,9	-377,5	-364,2	+79,5	+140,5	+41,2
Рівень рентабельності (+), збитковості (-)	-29,7	-21,0	7,2	-12,0	-23,7	+4,9	+14,8	+3,2

* Розрахував автор на основі даних Державної служби статистики України.

Магістральний шлях розвитку овочівництва полягає в його інтенсифікації. Ми розробили нормативи витрат на 1 га основних овочевих культур з урахуванням обсягів виробництва. Ці нормативи можна застосовувати в ході розробки бізнес-планів господарств, обґрунтування потреб в кредитах для розвитку овочівництва.

Одним із найбільш дієвих факторів інтенсифікації овочівництва є широке і швидке впровадження нових конкурентоспроможних сортів і гетерозисних гібридів, пристосованих до ґрунтово-кліматичних умов відповідних зон України [2].

Дослідження дозволило розробити методичний підхід щодо обрахунку річного економічного ефекту від впровадження нового сорту (гібрида). В його основу покладено врахування приросту врожайності, якості (за різними показниками, у тому числі маркетинговою привабливістю), застосування сучасної технології виробництва. Річний економічний ефект від впровадження нового сорту (гібрида) в овочівництві становить від 6 до 12 тис. грн з 1 га.

У безперервному забезпеченні населення АР Крим овочами протягом року важливе значення має товарна доробка, зберігання та переробка продукції. Овочеві консерви – основний товар ринку перероблених овочів. У республіці достатня кількість потужностей для виробництва консервів, проте рівень їх використання в окремі роки становив 6–7 % через недостатнє забезпечення сировиною та слабку матеріально-технічну базу.

У 2012 р. у загальному асортименті овочеконсервної продукції окремі види консервів становили таку частку: овочеві закусочні – 1,1 %, натуральні – 4,2 %, огірки консервовані – 2,9 %, томати консервовані – 0,7 %, маринади – 0,5 %, соки овочеві – 1,2 %, інші овочеві консерви – 18,5 %, томатний сік – 2,5 %, томатний напій – 0,5 %, томатний соус – 9,9 %, кетчуп – 3,6 %, паста томатна – 1,7 %.

Ринок переробки овочевої продукції в АР Крим зокрема та Україні взагалі на сьогодні перебуває у вкрай незадовільному стані, оскільки не може забезпечити потреби внутрішнього споживача.

Дослідження показують, що основні канали торгівлі овочами такі: крупний оптовий продаж (оптові та стихійні ринки) – 25 %, дрібний оптовий (самовивезення посередниками) – 10 %, роздрібний продаж (продовольчі ринки в населених пунктах, торгівля біля автошляхів) – 50 %, бартерні угоди – 10 %, продаж

організаціям – 5 %. Отже, типові схеми просування овочевої продукції: виробник – крупний оптовий продаж – споживач; виробник – дрібний оптовий продаж – споживач; виробник – роздрібна торгівля – споживач.

Ключова роль у функціонуванні ринку належить ціні, яка впливає на поведінку споживачів та продавців. У ході вивчення цінової ситуації помісячно за вибірковими каналами реалізації в 2012 р. було встановлено, що найвища ціна на овочі з відкритого і закритого ґрунту була на ринку (реалізація через магазини, палатки). Овочі, продані за іншими каналами реалізації, були дешевші.

Вивчення попиту на овочеву продукцію за даними дослідження 10 міських ринків АР Крим свідчить про те, що в 2012 р. було продано тільки 11,9 тис. т овочів (39 % овочів попереднього року). Загальний товарообіг знизився на 24 млн грн. Високий попит був на капусту пізню свіжу – 12,6 %, огірок – 12,7 %, томат – 17 %, цибулю зелену – 2,1 %, петрушку та редиску – по 1,8 %. Найменший попит мав часник – 1,3 %, салат, редька та щавель – по 0,1 %. Перероблені овочі (капуста квашена, огірки й томати солоні) у загальному обсязі проданих овочів становили тільки 3,4 %.

Виробництво овочів в Україні достатнє для повного забезпечення потреб населення та народного господарства. При цьому їх щорічне споживання буде доведено до 161 кг на людину, що відповідатиме раціональним нормам харчування, обґрунтованим НДІ гігієни харчування. Досягти цього реально до 2018 р. У більш далекій перспективі (2022) Україна спроможна виробити 7,88 млн т овочів за рік.

Можливості раціонального обґрунтованого експорту країни збільшаться до 240–250 тис. т. Його розширення доцільне лише за подальшого зростання виробництва, що можливо лише в далекому майбутньому (орієнтовно 2020 р.). Для цього необхідно: встановити квоти на імпорту продукції; створити умови для кооперації дрібнотоварних виробників через пільгове оподаткування і кредитування, дотації на закупівлю добрив, агрохімікатів, техніки, паливно-мастильних матеріалів; надати державну підтримку виробникам насіння овочевих культур через налагодження чіткої системи його виробництва від оригінального до репродукційного; за допомогою пільгового кредитування сприяти створенню машинно-технологічних станцій для надання послуг у механізації виробництва овочів.

Одним із головних шляхів виведення овочівницької галузі на світовий рівень продуктивності виробництва за одночасного забезпечення високої якості продукції є здійснення активної інноваційної політики держави, спрямованої на розвиток і стимулювання діяльності підприємств, які займаються вирощуванням овочів. Це вирішальний чинник подолання кризових явищ, стабілізації і зростання економіки.

У виробництві овочів в Україні поки що існує система, в умовах якої держава замовляє науковим установам відповідні науково-дослідні роботи і переважно сама організовує їх впровадження. Однак процес засвоєння результатів науково-дослідних та інженерно-технологічних розробок, які являють собою інноваційні проекти, відбувається повільно.

Ідея нового товару, запропонована ринком, – вирішальний фактор успіху діяльності овочівницького підприємства. Причому ринкова орієнтація на споживача має домінувати на всіх етапах. Тому ми висуваємо концептуальну модель розвитку підприємницької діяльності на овочевих виробництвах, яка розглядає впровадження інновацій як важливий складник маркетингової діяльності з відповідними етапами його проведення.

Модель господарства, створеного на інноваційній базі, можна вважати найбільш прогресивною, оскільки вона передбачає на основі маркетингових досліджень запровадження інновацій, які сприятимуть значному підвищенню гнучкості цього підприємства на ринку за рахунок забезпечення високої конкурентоспроможності вироблених овочів.

Такі інновації, як високоврожайне гібридне насіння, оптимальні схеми розміщення та густина сівби рослин, краплинне зрошення, внесення мінеральних добрив, використання регуляторів росту рослин можуть підвищити рівень рентабельності виробництва овочів до більше ніж 100 %.

Упровадження інновацій у виробництво капусти, цибулі та інших овочів, за нашими розрахунками, на 1 га посівів забезпечує прибуток близько 11 тис. грн за 120 %-го рівня рентабельності й окупності витрат протягом двох років. Правильні зберігання, переробка і реалізація овочів відкритого ґрунту можуть сприяти одержанню з 1 га посівів прибутку близько 61,7–61,8 тис. грн.

У ході дослідження ми розподілили овочеві підприємства різних форм власності АР Крим за розміром посівних площ на чотири групи: I група – до 2 га, II група – від 2 до 10 га, III група – від 10 до 100 га, IV група – понад 100 га. За результатами групування визначено залежність між зібраною площею та виробничою собівартістю 1 ц овочів у вигляді емпіричних ліній регресії (табл. 2).

Таблиця 2

Рівняння регресії зв'язку між зібраною площею та виробничою собівартістю 1 ц овочів у господарствах АР Крим за 2011–2012 рр. *

Група господарств	Форма залежності	Формула розрахунку	Коефіцієнт кореляції
I	Ступенева	$y = 153,3x^{-0,4147}$	R = 0,8296
II	Лінійна	$y = -12,751x + 226,34$	R = 0,8007
III	Ступенева	$y = 2486,1x^{-0,8446}$	R = 0,8232
IV	Лінійна	$y = -0,029x + 103,31$	R = 0,8604

* Розрахував автор на основі даних Державної служби статистики України.

Наведені математичні залежності з високим рівнем адекватності (коефіцієнти детермінації дорівнюють 0,64...0,74) вказують на існування зворотного зв'язку між площею овочевих культур у господарствах з різною концентрацією виробництва овочів та їх собівартістю. Про тісний зв'язок між цими показниками свідчать також значення коефіцієнтів кореляції (0,80...0,86).

Екстенсивні (традиційні) технології виробництва застосовують у господарствах із площею посіву до 10 га. Більші площі посіву дають більший прибуток, а зростання останнього дозволяє застосовувати нові прийоми вирощування. Залежно від збільшення площ розширюється запровадження інновацій до повної відмови від традиційних технологій.

Прибутковість виробництва овочів зростає за умови збільшення витрат на маркетингову діяльність, коли додаткові витрати на забезпечення ефективної збутової політики приносять додаткові прибутки. Торгова марка господарства – потужний інструмент виробника продукції або конкурентна інформація. Реалізація продукції під власною маркою сприяє збільшенню продажів і залученню нових

клієнтів. На даний момент для виробників овочевої продукції найпростішим варіантом стало використання торгової етикетки, що змушує їх цивілізовано підходити до просування своєї продукції, особливо в мережі супермаркетів.

Висновки. Під ринком овочевої продукції слід розуміти систему установ, методів і ресурсів, головним завданням якої є управління виробництвом, сферами переробки та зберігання овочевої продукції на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб громадян.

Вивчення потенціалу споживчого попиту овочевої продукції показало, що вона займає третю позицію після м'яса і м'ясопродуктів та молока й молокопродуктів. Дефіцит споживчого попиту на продукцію овочівництва серед вищевказаних продуктів найменший. Тому в системі ринків сільськогосподарської продукції як самостійний складник необхідно виділити овочевий ринок, оскільки для цього існують не тільки теоретико-методологічні основи, а й практичні причини.

Магістральним шляхом розвитку овочівництва є його інтенсифікація, рівень якої за останні роки значно знизився. В умовах ринкової економіки дуже важливо раціонально використовувати всі виробничі ресурси з урахуванням науково обґрунтованих норм, що дозволить досягти високих результатів в овочівництві. Ці нормативи можна застосовувати в ході розробки бізнес-планів господарств, обґрунтування потреб у кредитах для розвитку овочівництва.

Бібліографічні посилання

1. **Лихацька К. В.** Методологія обліку витрат на виробництво / К. В. Лихацька // Вісн. ХНАУ. – 2002. – № 8. – С. 213–216.
2. **Міронова Л. О.** Формування ринку овочевої продукції / Л. О. Міронова // Ринкова трансформація економіки АПК : монографія : у 4 ч.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2002. – Ч. 4. – С. 342–343.
3. **Петруня Н. В.** Застосування економіко-математичних методів у прогнозуванні розвитку овочепродуктового підкомплексу АПК / Н. В. Петруня, Г. П. Дмитрійчук // Аграр. вісн. Причорномор'я. – 2005. – Вип. 27. – С. 181–184.
4. **Червен І. І.** До питання розвитку овочівництва у Миколаївській області / І. І. Червен, Г. М. Рябенко // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2003. – Вип. 1 (21). – С. 8–11.

Надійшла до редколегії 30.11.2013

УДК 336.711

Н. І. Дучинська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СУПЕРЕЧНОСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РИНКУ

Досліджено суперечності концентрації і нагромадження капіталу в економіці України. Акцентовано увагу на необхідності активізації стимулювання державою інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: концентрація капіталу, нагромадження капіталу, банківське кредитування, держава як інвестор.

Исследованы противоречия концентрации и накопления капитала в экономике Украины. Акцентируется внимание на необходимости активизации стимулирования государством инвестиционной деятельности отечественных предприятий.

Ключевые слова: концентрация капитала, накопление капитала, банковское кредитование, государство как инвестор.

Contradictions of the capital concentration and accumulation in Ukraine are analyzed in the article. The necessity of the national enterprises' investment activity boost activation by the state is emphasized.

Keywords: capital concentration, capital accumulation, lending, state as an investor.

Проблема концентрації капіталу актуальна в умовах формування сучасної структури національної економіки України шляхом інноваційно-інвестиційного розвитку. Теоретико-методологічні засади концентрації капіталу досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Значний внесок у розгляд даної проблеми зробили С. Кузнец, Р. Солоу, Дж. Стігліц, Й. Шумпетер та ін. Серед російських вчених слід відзначити М. Кондратьєва, Ю. Яковця та ін. Дослідженням зазначеного питання займаються і вітчизняні вчені: А. Гальчинський, В. Геєць, В. Базилевич, І. Лютий, С. Шумська та ін. [1].

Вітчизняні підприємства роблять кроки на шляху створення інноваційної економіки, освоюють випуск нової продукції, проте їм не вдається вирішити проблеми, що стримують розвиток економіки. Це – висока матеріало- та енергомісткість продукції, застарілі технології і устаткування, не завжди досконала структура самих підприємств.

Сучасний етап розвитку української промисловості характеризується активним пошуком концептуальних моделей організації і управління, які забезпечать поліпшення виробничих показників і конкурентну сталість підприємств у нестабільному ринковому середовищі. При цьому труднощів радикальних перетворень організаційної структури (злиття, розділення, виділення, об'єднання, придбання тощо) зазнають не тільки виробничі об'єкти, що в минулому мали державну форму власності, але й новостворені. Як показує досвід, розробка стратегій розвитку промислових підприємств на підставі оптимізації їх організаційної структури є діючим інструментом інтенсивного підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Слід зазначити, що зміна форми власності підприємств сама по собі не гарантує поліпшення їх функціонування. Науковці наголошують, що «універсально

придатної» форми власності не існує, а для ефективності підприємства важливішою є не форма власності, а рівень розвитку конкуренції та структура ринку [2, с. 33].

Застосування способів концентрації капіталу в комплексі дає можливість промисловій компанії системно розвивати свої цілі і стратегії, підтримувати зворотні зв'язки з навколишнім ринковим середовищем, своєчасно обирати альтернативи адаптивної поведінки в мінливому інтеграційному просторі. Завдяки новим організаційним структурам реалізуються нові способи поєднання робочої сили із засобами праці, впроваджуються у виробництво нові види капіталу: соціальний, культурний, інтелектуальний, і відбувається його нагромадження. Останні процеси забезпечують синергетичну взаємодію капіталу і робочої сили і зворотний синергетичний ефект на промислове виробництво.

Головна відмінність методів організаційного розвитку від інших інструментів досягнення конкурентоспроможності полягає в тому, що даний комплекс дій націлений не на виконання окремих тактичних господарських завдань, а на складання довгострокової, багатоцільової стратегічної програми перебудови всієї виробничої структури. Особливе значення сьогодні для промислових підприємств має реструктуризація, мета якої полягає в досягненні відповідності організаційної форми підприємства вимогам сучасного ринку.

Реструктуризація спрямована на зміну застарілих методів управління виробничими структурами, усунення адміністративно-бюрократичних підрозділів та управлінських операцій, ліквідація яких може спростити і покращити якість управління. Програма перетворення організаційної форми виробничого комплексу включає заснування нових структур, що допоможе досягнути більшої інформативності, прозорості, чіткості, оперативності управління. Треба відзначити, що серед усіх інших інструментів ринкової адаптації реструктуризація дає не тільки найшвидший ефект, але часто й небажані наслідки. Підприємства не завжди послідовно впроваджують системне упорядкування своєї інфраструктури [3; 4].

Слід зауважити, що не завжди потрібно застосовувати реструктуризацію щодо державних підприємств, коли необхідно отримати потужні позитивні екстернальні ефекти, мінімізувати вплив природних монополій, створити нові галузі та контролювати «занепадаючі», підтримувати інноваційну та інвестиційну активність у відсталих та депресивних регіонах тощо [2, с. 33].

Розробка і здійснення комплексних програм реструктуризації повинні забезпечити чітко виражене поєднання завдань і заходів досягнення визначених орієнтирів, узгодити стратегії розвитку з можливими ресурсами. Етапність та альтернативність припускає можливість зміни видів стратегій і тактик їх реалізації.

Одним із найбільш істотних рішень у ході складання стратегії досягнення конкурентної спроможності шляхом реструктуризації є вибір головної, загальної мети організації – місії; усі інші цілі в стратегії розвитку розробляють для її здійснення. Значення місії неможливо перебільшити, вона є критерієм для всього наступного процесу розвитку [5].

Концентрація капіталу у вітчизняній економіці відбувається нерівномірно й суперечливо. Основну увагу приділено видобувним галузям, металургійній, хімічній, продукція яких користується попитом на світових ринках.

Недосконалість структурних реформ вітчизняної економіки стали причинами низького рівня її технологічного розвитку та конкурентоспроможності продукції,

призвели до росту обсягів імпортової продукції, поширення тіньового сектора, невисоких показників ВВП, які й досі не досягли рівня 1990 р.

Має місце висока фондозабезпеченість підприємств застарілими активами, що є негативним, стримуючим чинником зростання продуктивності праці і конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників. Водночас із низькими темпами введення та ліквідації основних фондів це призводить до технологічної відсталості виробництва і втрати конкурентних переваг на вітчизняному і світовому ринках [6, с. 63].

Окреслені вище проблеми характерні й для економіки Біларусі. Т. Тетеринець відмічає високу концентрацію основних засобів у позаоборотних активах промислових підприємств і низьку питому вагу нематеріальних активів, що в умовах інноваційного розвитку стримує прогресивне зростання. Спостерігається висока фондомісткість галузевої структури економіки, націленої на забезпечення екстенсивного шляху розвитку за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції, а не покращення її якості [6, с. 63].

Концентрація капіталу і його нагромадження мають стати пріоритетними в машинобудуванні, продукція якого сприятиме технічному переозброєнню національної економіки. Проте в 2011 р. у структурі переробної промисловості України ця галузь займала лише 17,3 %, тоді як у розвинених країнах світу вона перевищує 30 %. Крім того, питома вага виконаних у країні наукових і науково-технічних робіт у ВВП постійно знижується. У 1996 р. вона становила 1,36 %, у 2000 – 1,16 %, у 2012 р. – 0,80 %. Погіршується і динаміка кількості цих робіт [7].

«Очікування того, що в нашій країні ринкові механізми стимулюватимуть підприємства до інноваційної діяльності на основі наукових розробок, фінансованих з їх власних коштів, не виправдалися. Хоча за 2000–2012 рр. частка таких розробок у структурі інноваційної діяльності за джерелами фінансування коливається від 79,6 до 65 %, все ж в абсолютних величинах вона є настільки мізерною, що не дозволяє підприємствам перейти на високотехнологічне виробництво. У загальній структурі народного господарства переважають види діяльності з середнім і низьким технологічним рівнем виробництва, частка яких у 2012 р. становила 81,6 %» [8, с. 13]. Зазначене є свідченням того, що державі не можна самоусуватись від регулювання структурної політики, фінансування інноваційної діяльності провідних галузей економіки.

Держава може використовувати власні кошти для інвестування інноваційних проєктів. Так, зі збільшенням ролі державних інвестицій в українській економіці спостерігається зростання частки коштів державного бюджету, наданих на фінансування капітальних інвестицій, у ВВП: у 2011 і 2012 рр. вона становила 1,4 і 1,2 ВВП відповідно порівняно з 0,9 % ВВП у 2009 р. [9, с. 79]. Бюджетні інвестиції в розвиток інфраструктури, впровадження інноваційних технологічних проєктів тощо сприятимуть зростанню обсягів приватних інвестицій.

Незважаючи на значні переваги, самоорганізаційні структурні механізми (ціноутворення, циклічного розвитку економіки) мають ряд суттєвих недоліків. Вони не забезпечують швидкої концентрації необхідних ресурсів для здійснення структурної перебудови та розвитку найбільш пріоритетних галузей, секторів, регіонів. Поширення монополістичних утворень, нездатність ринку стимулювати

ті галузі суспільного виробництва, які вимагають довгострокових інвестицій, обумовлюють доцільність державного регулювання економічної структури.

Особливістю сучасного розвитку фінансового сектора України є концентрація капіталу в банківській сфері, проте банки не завжди займають лідерські позиції у фінансово-промислових групах (ФПГ). Водночас ФПГ, корпорації і концерни потрібні державі як партнери для вирішення масштабних структурних проблем, науково-технічного розвитку економіки. Це пояснюється тим, що в них відбуваються процеси централізації і концентрації капіталу, який забезпечує досягнення стратегічних переваг у сфері інноваційного технологічного розвитку.

Лише незначна частина банків України входять до складу фінансово-промислових груп. Така організаційна форма сприяє активізації їх інвестиційної діяльності, оскільки банки мають гарантії у вигляді пакетів акцій підприємств і можуть систематично відслідковувати реалізацію інвестиційних проектів шляхом участі в управлінні підприємствами, що теж є членами вказаних груп. Основний дохід банків від їх участі у фінансово-промислових групах – це додаткові дивіденди від підвищення ефективності роботи таких підприємств.

У структурі банків-лідерів («Райффайзен Банк Аваль», «УкрСиббанк», «ПриватБанк») виникли пенсійні фонди, компанії з управління активами та інститути спільного інвестування, тобто сформувалися фінансові групи. Зокрема, фінансова група, основою якої є «Райффайзен Банк Аваль», утворила відкритий та корпоративний пенсійні фонди, активно розвиває страховий напрямок. Така горизонтальна диверсифікація сприяє нагромадженню грошового капіталу, який можна використати для довгострокових інвестицій у реальний сектор економіки. Централізація в банківській системі України досі не набула значного поширення, хоча з розвитком фінансового ринку ситуація змінюється.

Слід зазначити, що злиття і поглинання в банківській сфері України ще не мають достатніх обсягів, проте зазначені процеси відбуваються у вітчизняній економіці. Основними покупцями банків є вітчизняні та іноземні фінансово-промислові групи, банки, холдинги.

Поширеним інструментом фінансування поглинання і злиття є ринок дешевих облігацій. Активну роль на ньому відіграють інвестиційні банки, що допомагають емітентам вибрати найбільш сприятливий час для розміщення нових випусків. Банки часто забезпечують проміжне фінансування емітента.

Останніми роками зацікавленість до українського ринку банківських послуг виявили російські банки, серед яких ВТБ, Внешкекономбанк (ВЕБ), Сбербанк Росії (у 2008 р. придбав український банк НРБ) і Банк Москви, а також приватний Альфа-банк. Майже чверть від загального обсягу іноземних інвестицій в український банківський сектор вкладено Росією, яка контролює в Україні 11 найбільш капіталізованих банків.

Вітчизняні банки включилися до процесу транскордонного злиття і поглинання. Прикладом може слугувати Ощадбанк, який у 2006 р. придбав 80 % казахстанського Техакабанку; Приватбанк – 75 % акцій грузинського Таобанку. А в 2007 р. Дельта-банк придбав 100 % акцій білоруського Атом-банку.

Необхідність концентрації капіталу у вітчизняній банківській системі зумовлена великою кількістю діючих банків, недокапіталізованістю українських банків

порівняно із зарубіжними, низькою концентрацією капіталу тощо. Крім того, державна підтримка, що надається банківській системі України, розрахована, як правило, на великі банки, що спонукає дрібні та середні банки до пошуку конкурентних можливостей, а саме злиття і поглинання.

Концентрацію капіталу в різних секторах економіки забезпечують банківські кредити. Науковці зазначають, що маючи значні обсяги кредитних ресурсів, банки не спрямовують їх у нефінансові корпорації для нагромадження реального капіталу. Це стосується перш за все використання довгострокового кредиту зі строком погашення понад п'ять років. Основний обсяг таких кредитів надається домашнім господарствам (182,3 млрд грн (35,6 %) у 2008 р.), тоді як нефінансовим господарствам – відповідно 50,1 млрд грн (9,8 %). У післякризовий період у результаті скорочення обсягів кредитів, наданих на строк понад п'ять років домашнім господарствам, зросла частка нефінансових корпорацій з 59,7 % до 65,6 % у 2012 р. [10, с. 111]. Причину вбачають у тому, що кредитувати домашні господарства під споживання більш вигідно і надійно. У зв'язку з цим пропонують вводити обмеження процентних ставок за кредитами, наданими населенню, як практикують у Німеччині та Японії. Це має сприяти перерозподілу напрямків банківських кредитних ресурсів і їх концентрації у сфері матеріального виробництва з метою нагромадження основного капіталу.

Слід зазначити, що протягом 1991–2012 рр. пріоритетними напрямками використання кредитних ресурсів, а тому і концентрації капіталу, в економіці України були торгівля та операції з нерухомістю. Зокрема, частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, станом на кінець 2012 р. дорівнювала 53,8 %, у тому числі кредитів зі строком погашення від одного до п'яти років було 47,3 % [10, с. 115]. Це означає, що держава має брати участь у регулюванні розподілу банківських кредитних ресурсів, направляючи їх у пріоритетні сфери розвитку економіки. Слушно також тимчасово (до п'яти років) запровадити нормативи використання банками кредитних ресурсів. Мається на увазі необхідність встановлення мінімальної частки кредитів, наданих банками підприємствам сфери матеріального виробництва, на рівні 60-65 % від загального обсягу залучених ресурсів, у тому числі й кредитів НБУ. Цей норматив, на думку науковців, зобов'яже банки більшу половину кредитних ресурсів направляти в пріоритетні галузі національної економіки, передусім у промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок [10, с. 115].

Для активізації довгострокового банківського кредитування підприємств, що використовують позичені кошти за цільовим спрямуванням, а також для контролю за його цільовим використанням можна звільнити прибуток кредиторів і позичальників (або його частину) від оподаткування чи застосувати понижені ставки податку на прибуток. Звільнення від оподаткування вводиться на період впровадження інвестиційного проекту в дію. У противному разі позичальникам потрібно повернути «тіло» кредиту і сплатити відсотки кредиторам.

З метою посилення дієвості зазначених заходів і відповідальності позичальників слід передбачити ефективну систему штрафів для тих, хто порушує умови кредитування. Запропонований механізм активізуватиме обох учасників інвестиційного процесу та знизить ризики кредиторів і витрати на страхування.

Банки, крім того, рідше потраплятимуть у залежність від підприємств, які вчасно не освоюють запозичення і не можуть їх повернути.

У 2012 р. було прийнято законодавчі акти, що повинні активізувати інвестиційну діяльність щодо залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Серед них Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [11]. Пріоритетними є галузі економіки, орієнтовані на виготовлення високотехнологічної, конкурентоспроможної, екологічно чистої продукції, які б сприяли розвитку експортного потенціалу країни зі зростанням частки доданої вартості, створенню нових робочих місць тощо.

З 2014 р. у вітчизняній економіці передбачено застосування податкового стимулювання пріоритетних галузей економіки за податками на прибуток та додану вартість, митними зборами. Крім того, у ході нарахування амортизації основних засобів, що використовуються протягом реалізації інвестиційного проекту та входять до капітальних витрат на поліпшення земель, не пов'язаних з будівництвом, та будівель, застосовуватиметься метод прискореного зменшення залишкової вартості.

Слід зазначити, що в українській економіці залишаються невикористаними можливості іноземного інвестування, що потребує подальшої роботи уряду над вдосконаленням інвестиційної привабливості вітчизняного законодавства. Водночас науковці звертають увагу на висування до іноземних інвесторів вимог інвестиційної політики нового покоління. Основною особливістю інвестиційної політики нового покоління є акцент на розвиток внутрішнього інвестиційного ринку та збільшення значення останнього для розвитку національної економіки [9, с. 81].

Як свідчить проведене дослідження, процеси концентрації і нагромадження капіталу в економіці України супроводжуються суттєвими проблемами і суперечностями. Ринкові механізми нагромадження капіталу ще не сформувались, держава самоусунулась від управління цими процесами. У таких умовах вона має залишити за собою функцію створення умов для розвитку приватного підприємництва, нагромадження ним основного капіталу і регулювання процесів вкладення коштів у розвиток тих сегментів промисловості, які залишаються в її підпорядкуванні.

Таким чином, очевидно, що покращення соціально-економічного розвитку України потребує вдосконалення механізмів державної структурної політики. Для цього вважаємо за необхідне визначити місце та роль структурної політики в системі макроекономічного регулювання, а також механізми, які цьому сприятимуть.

Світовий досвід підтверджує наявність пасивної та активної структурної політики. У першому випадку структурна політика не має чітких планів та заходів проведення структурних змін і тому вони відбуваються під впливом ринкових механізмів, а державне регулювання здійснюється у межах зовнішньоекономічної, промислової, інноваційної та інших видів економічної політики. Активна структурна політика передбачає розробку прогнозів і планів структурних змін, створення механізмів їх реалізації, а також нових ринкових стимулів

підприємств до нагромадження основного капіталу, відтворення основних засобів у пріоритетних для суспільства галузях промисловості. Водночас держава має підтримати ініціативу приватних інвесторів, які відіграють важливу роль у нагромадженні основного капіталу і вибирають свої пріоритети. Це дасть можливість попередити виникнення нових проблем та суперечностей.

Бібліографічні посилання

1. Шумська С. С. Російський капітал в банківській системі України: динаміка розвитку та сфери інтересів / С. С. Шумська // Екон. теорія. – 2010. – № 4. – С. 58–73.
2. Кіндзерський Ю. В. Імператив використання державного сектору в модернізації економіки / Ю. В. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 41–50.
3. Палехова Л. Л. Формування стратегії розвитку промислових підприємств в умовах глобалізації / Л. Л. Палехова // Екон. вісн. Нац. гірн. ун-ту. – 2006. – № 8. – С. 68–72.
4. Дучинська Н. І. Нагромадження капіталу в умовах глобалізації інвестиційних процесів / Н. І. Дучинська // Економіка: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. – Д., 2005. – Вип. 207, т. 5. – С. 534–537.
5. Мазур И. И. Реструктуризация предприятий и компаний [Электронный ресурс] : справоч. пособие / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро ; под ред. И. И. Мазура // EU-Ukraine action plan European neighbourhood policy. – Режим доступа : <http://www.delukr.cec.eu>, 2004
6. Тетеринець Т. А. Структурні зміни основного капіталу як фактор комплексної модернізації економіки Білорусі / Т. А. Тетеринець // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 61–76.
7. Официальный сайт Государственного комитета статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 4–20.
9. Затонацька Т. Г. Деякі аспекти імплементації інвестиційної політики нового покоління в Україні / Т. Г. Затонацька // Фінанси України. – 2013. – № 12. – С. 78–88.
10. Непран А. В. Взаємодія банківського і нефінансового секторів економіки: стимулювання інвестиційної активності / А. В. Непран // Фінанси України. – 2013. – № 12. – С. 109–121.
11. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012р. № 5205-IV [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.sakon.rada.gov.ua>

Надійшла до редколегії 14.01.2014

УДК 358.84

Г. Г. Михальченко, Ю. О. Грищенко

Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут
Української інженерно-педагогічної академії, м. Артемівськ

ЗАСТОСУВАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ШЛЯХІВ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Досліджено економіко-організаційні аспекти соціального забезпечення, визначено проблеми соціального захисту на сучасному етапі. Проаналізовано світовий досвід функціонування систем соціального захисту та відповідно до цього обґрунтовано шляхи вдосконалення фінансування системи соціального захисту в Україні.

Ключові слова: соціальний захист, фінансування, соціальні виплати, соціальна допомога, населення.

Исследованы экономико-организационные аспекты социального обеспечения, определены проблемы социальной защиты на современном этапе. Проанализирован мировой опыт функционирования систем социальной защиты и в соответствии с этим обоснованы пути совершенствования финансирования системы социальной защиты в Украине.

Ключевые слова: социальная защита, финансирование, социальные выплаты, социальная помощь, население.

The article is devoted to research of economy and organizational aspects of public welfare, and to determination of problems of social defense on the modern stage. Also author the world experience of functioning of the systems of social defense. In compliance with the aforesaid have been substantiated ways of improvement of funding of the system of social defense in Ukraine.

Keywords: social defense, funding, social payments, social help, population.

Характерною ознакою цивілізованості тієї чи іншої країни є не лише стале економічне зростання, а й покращення добробуту громадян, що переважно взаємопов'язано. В умовах загострення економічної і соціальної диференціації суспільство дедалі сильніше відчуває проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення. Малозабезпеченість і низький життєвий рівень призводять до стійкої маргіналізації окремих груп населення, які повністю втрачають зв'язок із суспільством та не мають можливості повернутися до виробничого процесу і суспільного життя. Для боротьби з бідністю вже недостатньо лише надання різних видів соціальної допомоги незахищеним верствам населення, а необхідна цілеспрямована політика у сфері освіти, охорони здоров'я і на ринку праці. Скорочення соціальних витрат держави, перехід від зрівняльного надання соціальної допомоги до адресного, диференціація її розмірів і тривалості відповідно до стану сім'ї або людини, становлення системи соціальних послуг залежно від рівня та структури доходів і бюджетних можливостей держави зачіпає інтереси більшості населення і суперечить усталеній системі соціальних цінностей. Отже, сьогодні головним чинником прискорення соціальних реформ є незадовільність системи соціальних гарантій і спроб їх збереження, а головне невідповідність фінансовим можливостям держави.

Теоретичні та методичні засади соціального захисту населення та обґрунтування необхідності удосконалення шляхів його фінансування розглядають такі вітчизняні науковці, як Н. П. Борецька, О. Я. Коваль, А. М. Колот, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, О. Ф. Новікова, Ю. Павленко, О. М. Палій, О. Скрипник, Л. Л. Тарасенко, Н. Якуненко та ін. Водночас залишаються невирішеними проблеми

формування системи, яка могла бути оптимальною для бюджетного фінансування та забезпечувати гідну якість життя тим, хто потребує допомоги.

Мета наукового дослідження полягає у визначенні економіко-організаційних аспектів соціального забезпечення та проблем соціального захисту на сучасному етапі; аналізі світового досвіду функціонування систем соціального захисту та відповідно до цього обґрунтуванні шляхів удосконалення фінансування системи соціального захисту в Україні.

У ст. 46 Конституції України соціальний захист визначено як право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом [5]. Основним нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту є Закон України «Про соціальні послуги» [3]. Відповідно до його положень соціальні послуги фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством. У місцевих бюджетах повинні плануватися кошти, необхідні для фінансування соціальних послуг. У державному та місцевих бюджетах мають передбачатися кошти для фінансування цільових програм надання соціальних послуг. Територіальні програми розвитку соціальних послуг фінансуються за рахунок виділених місцевому бюджету цільових субвенцій чи шляхом кооперування коштів місцевих бюджетів на реалізацію спільних проєктів. Основна проблема полягає в тому, що існує значна невідповідність між обсягами соціальних послуг та виплат, які зобов'язалося надавати громадянам держава, та можливостями їх фінансування з державного бюджету. Рішення про фінансування взятих державою соціальних зобов'язань у формі різних видів грошової соціальної допомоги та численних пільг, передбачених і закріплених законодавством, не мають належного економічного підґрунтя і не підкріплені можливостями бюджетного фінансування.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.01.03 № 117 створено Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги (ЄДАРП), що дозволило облікувати та підтримувати в актуальному стані інформацію про ветеранів війни, ветеранів праці, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, ветеранів військової служби та ветеранів органів внутрішніх справ, реабілітованих та інші категорії громадян за соціальною ознакою.

Поняття «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» у різних країнах науковці трактують неоднаково. Так, у розвинених країнах соціальне забезпечення включає, як правило, три різні елементи:

- соціальну допомогу (надання якої зумовлено розміром доходів);
- соціальне страхування (пов'язане із зосередженням доходу протягом життя);
- різноманітні трансферти, спрямовані на перерозподіл доходів між специфічними групами.

Взагалі соціальне забезпечення – форма матеріальної допомоги непрацездатним. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права йдеться про визнання права кожної людини на соціальне забезпечення.

Що стосується організаційної структури, то соціальне забезпечення може передбачати: лише соціальне страхування (США), соціальне страхування і соціальну допомогу (Великобританія), соціальне страхування, соціальну допомогу та медичне

обслуговування (Німеччина). У країнах ЄС поняття соціального забезпечення охоплює концепцію соціальної солідарності, відображаючи спільні соціальні та економічні зобов'язання щодо його учасників, особливо безробітних. Ця соціальна солідарність зумовлює розвиток системи перерозподілу, що функціонує або горизонтально (солідарність між поколіннями), або вертикально (громадянська солідарність). Незважаючи на це, метою економічної політики кожної країни є підтримка та досягнення добробуту всіх громадян.

Термін «соціальний захист» має широке і вузьке тлумачення. У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й утвердження її в житті. У вузькому – як сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян.

Згідно із чинним законодавством України соціальний захист визначається як система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку у зв'язку з постійною та тимчасовою непрацездатністю, хворобою, безробіттям та в інших випадках.

Соціальний захист забезпечується шляхом організаційних та фінансових заходів, здійснюваних безпосередньо державою, або сприяння таким заходам, здійснюваним громадськими та іншими недержавними організаціями.

Таким чином, під поняттям «соціальний захист» розуміють соціальні права людини: право на працю, освіту, житло, відпочинок, безпечне довкілля, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень, безпечні умови праці, заробітну плату, ніжчу за мінімально встановлені стандарти та ін.

Гідні умови сьогоdnішнього існування сім'ям, у яких виховуються неповнолітні діти, забезпечує держава шляхом надання матеріальної допомоги жінкам у період вагітності і пологів, допомоги у зв'язку з народженням дитини, допомоги на догляд дитини до досягнення нею трирічного віку, а також допомоги на дітей, які з тих чи інших причин позбавлені батьківського догляду і перебувають під опікою чи піклуванням, допомоги на дітей одиноким матерям, а також державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям залежно від майнового стану та сукупного доходу сім'ї.

Необхідно врахувати, що для соціальної політики України, як і всіх країн ЄС, сьогдні характерні демографічні тенденції, які змушують модифікувати соціальні системи з урахуванням коефіцієнта співвідношення людей пенсійного та працездатного віку. При цьому в Україні значна частка населення працездатного віку не працює, що відповідно виключає надходження внесків від його доходів до страхових фондів.

Видатки за функцією «Соціальний захист та соціальне забезпечення» в Україні зросли на 18,6 % і становлять майже третину всього бюджету [11]. При цьому загальна вартість закріплених у законах щорічних зобов'язань держави щодо пільг, за оцінками експертів, досягає \$3,8–5,8 млрд. Так, в Україні функціонує 320 будинків-інтернатів, у тому числі 115 для громадян похилого віку та інвалідів, у яких на повному державному утриманні проживає близько 19 тис. громадян похилого віку, із них близько 7 тис. ветеранів війни. Майже в усіх областях України функціонують 25 пансіонатів, розрахованих приблизно на 5,5 тис. місць, де для ветеранів війни та праці створені покращені комунально-побутові умови. Інші ветерани мешкають у будинках-інтернатах загального типу з усіма комунальними зручностями. Інтернати утримують за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Більшість областей вийшла на стовідсоткове фінансування зазначених закладів в обсязі запланованих з цією метою коштів, що становить 537 млн грн [8].

У 2012 р. місячну цільову грошову допомогу було нараховано майже 500 тис. громадянам на суму понад 2,3 млн грн. Це становить близько 46 грн на одну особу. Лідерами з надання цільової грошової допомоги громадянам є Донецька, Харківська та Дніпропетровська області (загальна сума призначеної місячної цільової грошової допомоги перевищує 1 млн 400 тис. грн). Загалом в Україні найбільше цільової грошової допомоги потребують особи, які отримують соціальну пенсію (табл. 1) [8].

Таблиця 1

Надання цільової грошової допомоги непрацездатним громадянам із мінімальними доходами в Україні за 2008–2012 рр. (у середньому за рік)

Особа, яким призначено допомогу	Кількість осіб, яким призначено допомогу, тис.					Середній розмір місячної допомоги одній особі, грн				
	Рік					Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Пенсіонери за інвалідністю	45,92	50,40	45,24	40,97	40,64	54,63	55,84	55,42	54,80	55,20
Пенсіонери, які отримують пенсію через втрату годувальника	0,93	0,80	0,71	0,61	0,53	37,34	37,92	38,62	41,09	43,95
Пенсіонери, які отримують соціальну пенсію	81,36	86,90	76,13	67,03	59,35	37,35	37,42	37,47	37,62	37,83
Самотні пенсіонери	35,07	33,10	28,32	24,05	22,61	57,42	57,17	57,70	57,89	58,21

Необхідно зазначити, що виплати даної допомоги недостатні для покращення життя населення та не вирішують проблем їх соціального захисту, більше того, вони обтяжують бюджет країни. Таким чином, необхідно шукати нові джерела фінансування соціального захисту населення.

У розвинених країнах переважають такі чотири джерела фінансування соціального страхування:

- відсоток від застрахованих заробітків, виплачуваний працівниками;
- відсоток від застрахованого фонду заробітної плати, виплачуваний працедавцем;
- державна участь за рахунок загальних або спеціальних податків;
- інші надходження (наприклад, за рахунок продажу державної власності, державних боргових запозичень, доходу від інвестування надмірних страхових засобів тощо).

Аналіз світового досвіду соціального захисту свідчить, що за умов пріоритетності забезпечення мінімального доходу (прожиткового мінімуму) або певних стандартів послуг у країні для всього населення найчастіше фінансування здійснюють з державного бюджету за рахунок загальних податкових надходжень. Фінансування через загальні податки в основному пов'язане з універсальними схемами соціального забезпечення, тобто коли єдину за розмірами допомогу або пенсію виплачують всім громадянам або резидентам без урахування чинника доходів, зайнятості, матеріального стану і джерел існування. Прикладами можуть служити такі країни, як Канада, Данія і Нова Зеландія. У разі заміщення втраченого заробітку (доходу) за умови настання певного соціального ризику (старість, інвалідність, безробіття, хвороба тощо) переважає фінансування страхових внесків (за рахунок певного відсотка від заробітку).

Оскільки уряди країн часто не в змозі фінансувати витрати на соціальний захист у потрібному обсязі за рахунок загальних податків, то традиційним способом вирішення цієї політико-економічної проблеми стало визначення в спеціальному законодавстві порядку цільового фінансування програм соціального страхування. Тривалість сплати внесків, їх сума, а також розмір застрахованого заробітку безпосередньо впливають на визначення розміру виплати.

У ФРН і Франції соціальне страхування набуло найбільш раннього розвитку і своєрідних класичних форм. У цих країнах передбачено такі види соціального страхування: пенсійне; медичне; на випадок безробіття; від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання [3].

Порядок соціального страхування в Німеччині закріплений у Соціальному кодексі та окремих законах (наприклад, «Про соціальне страхування самостійних художників»). Великий інтерес являє собою пенсійне страхування. Відповідно до Соціального кодексу є особи, виключені із системи обов'язкового пенсійного страхування (які застраховані за іншою системою та отримали пенсію у зв'язку зі старістю в повному розмірі) та звільнені (застраховані в системі страхування професійних груп). Існують чотири види пенсії за віком: звичайна пенсія; пенсія застрахованим із великим стажем; пенсія за віком інвалідам; пенсія шахтарям, які мають значний стаж роботи під землею.

До страхового стажу включають періоди сплати внесків, вільні від сплати внесків та ті, які враховуються в ході обчислення пенсії. Формула обчислення пенсії складається із трьох показників. Це – сума особистих коефіцієнтів (сума винагороди за трудову діяльність); фактор виду пенсії (для пенсії за віком – 1, для пенсії за часткового зниження працездатності – 0,5); актуальна вартість пенсії (для перерахунку пенсії, вираженої в сумі особистих коефіцієнтів, у суму грошей) [10].

Страховими фондами керують соціальні партнери – працівники й роботодавці.

У більшості країн основна частина страхових внесків припадає на роботодавців (в Італії та Іспанії – 4/5). Виняток становлять Нідерланди, де працівники сплачують 2/3 загальної суми внесків.

У Нідерландах система соціального страхування не підпадає під класичну континентальну схему, але є однією із найрозвиненіших у Європі за масштабами виплат і має багато своєрідних ознак. Соціальне страхування здійснюється у двох організаційно-фінансових формах: системі державного страхування; системі страхування найманих працівників. Також існує система страхування самозайнятих осіб на випадок інвалідності.

Законодавством Нідерландів визначено такі види соціальної допомоги:

- допомога дітям;
- додаткова допомога безробітним і непрацездатним;
- допомога за віком і частковою непрацездатністю;
- допомога безробітним;
- допомога найманим працівникам.

Державному страхуванню підлягає все населення країни. Внески сплачує безпосередньо застрахована особа. На пенсію мають право всі особи, які досягли пенсійного віку, – 65 років. Розмір пенсії розраховують за мінімальною зарплатою (70 % для одиноких пенсіонерів і 100 % для сімейних).

Допомога з державного страхування може надаватись як у грошовій, так і натуральній формі (путівки, проживання в інтернатах). Система соціального захисту

в Нідерландах передбачає: страхування службовців, державне страхування, соціальну допомогу. У разі страхування найманих працівників внески сплачують роботодавці і наймані працівники з фонду заробітної плати. Збір внесків здійснюють промислові страхові асоціації, яких у Нідерландах 17. Керують ними представники роботодавців та найманих працівників. До соціальної допомоги вдаються у двох випадках: у разі крайньої потреби як до останнього засобу (її надають муніципалітети); коли допомога із соціального страхування менша за гарантований дохід (надають промислові страхові компанії).

Державне страхування включає пенсію в разі втрати годувальника. Її виплачують залежно від доходу сім'ї. Якщо він перевищує певний рівень, то допомогу не передбачено. На соціальну допомогу мають право діти до 18 років. Її розмір залежить: від доходу дитини; розміру допомоги батькам; віку дитини; місця проживання дитини.

Закон про державну допомогу забезпечує мінімальний дохід для кожного громадянина, який не має достатніх фінансових засобів.

У Бельгії запроваджено такі види загальнообов'язкового страхування: у зв'язку з інвалідністю; за медичне обслуговування; допомога на дітей; на випадок безробіття; пенсійне (за віком; удівцям, удовам); грошові виплати за щорічні відпустки [2, с. 45]. Фонд соціального забезпечення поповнюється коштами працюючих (13,7 %), роботодавців (24,7 %), держави, які надходять на рахунок Національної служби соціального захисту. В Україні лише йдеться про формування соціального бюджету в межах державного.

У Бельгії державний бюджет становить 1 трлн 635 млрд бельгійських франків. Із них 1 трлн 195 млрд – соціальний бюджет, тобто 73 % бюджету – це страхові фонди соціального бюджету. Найбільше коштів витрачається на виплату пенсій і допомогу у зв'язку з інвалідністю.

Вартість найманої праці в Бельгії дуже висока. Мінімальна зарплата становить 46 000 тис. бельгійських франків (або 4,6 тис. грн). У цій країні найнижчий показник бідності в Європі. Прожитковий мінімум – 21 тис. франків, а мінімальна пенсія – 30 тис. франків на одну особу і 38 тис. на двох (якщо один із подружжя не працював) [2]. Але в країні дуже високі ставки податків, що викликає незадоволення певних верств населення.

Отже, система соціального страхування ЄС орієнтована на забезпечення соціальних гарантій. Утім водночас із досягненнями у сфері соціального захисту в європейських країнах є ряд проблем:

- значне збільшення видатків пенсійного страхування (у зв'язку з несприятливою демографічною ситуацією);
- складність забезпечення своєчасного та повного внесення страхових внесків (Португалія, Греція);
- неефективність контролю фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства. Проблема загострилась у зв'язку зі значним зростанням оформлення інвалідності (у Нідерландах – 15 % осіб працездатного віку із загальної кількості відповідної вікової категорії). Це пояснюється недостатньою зацікавленістю органів управління фондами, які не несуть фінансової відповідальності, в обґрунтованому визначенні підстав для надання допомоги у зв'язку з інвалідністю. Тому Данія і Нідерланди реформують даний вид страхування.

Система соціального забезпечення США нині перебуває в критичному стані. Так, за прогнозами обсяг фінансових зобов'язань адміністрацій соціального забезпечення перед населенням держави з 1997 по 2075 рр. перевищить обсяг

доходів на 160 трлн дол. Для виходу із кризи запропоновано чотири підходи до реформування соціальної сфери, кожен із яких реалізується через відповідні принципи (табл. 2) [1].

Таблиця 2

Принципи реформування соціальної сфери в США	
Принцип	Характеристика
Не завдає шкоди	Змінам не повинні піддаватися як соціальні пільги, так і критерії вибору їх отримувачів. Необхідність підтримки механізму відображення та врахування темпів інфляції, динаміки змін індексу цін на споживчі товари в показнику «Вартість життя», що дозволило б зробити населення менш вразливим до коливань економіки. Досягти цього можливо шляхом збільшення тієї частки заробітку працюючих, з якої утримується податок із соціального забезпечення. Також пропонується оподатковувати пільги із соціального забезпечення
Підвищення стійкості системи	Перебудова системи соціального страхування. Для цього слід зменшити ступінь кореляції показника вартості життя та індексу споживчих цін, а також зменшити пільги для пенсіонерів з високими доходами. Також пропонується поступове збільшення вікового цензу, що передбачає отримання пенсійних пільг
Інвестиції у фондовий ринок	Вкладання одержаних від податків із соціального забезпечення коштів у приватний сектор. Цей підхід пропонує інвестування накопичених системою соцзабезпечення коштів у фондовий ринок з метою подальшого їх множення
Особиста відповідальність	Повна відмова держави від підтримки людини в пенсійному віці. Систему соціального забезпечення слід замінити створенням обов'язкових заощаджувальних рахунків для кожного працівника задля їх подальшого використання після виходу на пенсію

Загалом національні системи соціальних виплат фінансуються за рахунок таких основних джерел надходжень:

- внески в системи соціального забезпечення, виплачувані роботодавцями та/або працівниками;
- податки, які можуть становити або частину загальних державних доходів, або податки, що резервуються для спеціальних цілей;
- інвестиційні доходи;
- приватні вкладення наявних коштів чи страхові премії.

Проведене дослідження засвідчує, що соціального забезпечення потребують усі верстви населення України. Держава повинна виробити гарантії для його адаптації до ринкових відносин, а також зорієнтувати свою політику на людину. Для вдосконалення системи соціального захисту необхідно:

- запровадити системний підхід щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення соціального захисту та передати частину фінансових ресурсів і повноважень у сфері соціального обслуговування та надання соціальних послуг недержавному сектору;
- запровадити механізм підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні;
- спростити систему пільг і скоротити чисельність осіб, яких вона охоплює, з метою встановлення відповідності системи пільг державним зобов'язанням;
- ввести функціонування єдиних підходів до механізму визначення вартості соціальних послуг та проведення постійної оцінки, аналізу, індивідуальних потреб у соціальних послугах, планування, розробки та запровадження державних стандартів соціальних послуг та їх якості;

– забезпечити реальні права окремих категорій осіб на пільги від держави з урахуванням їх сукупного доходу, індивідуалізації цих прав, особливо за професійною ознакою, а також з метою створення стимулів до ресурсозбереження та економії бюджетних коштів.

Таким чином, важко однозначно зробити висновок, яка з моделей фінансування системи соціального забезпечення є найбільш ефективною та доцільною для впровадження в Україні. Досвід застосування моделей соціального забезпечення економічно розвинених країн показує, що в світі не існує абсолютної моделі. Кожна країна обирає свою модель відповідно до власних інституційних, соціально-економічних, традиційних характеристик розвитку. Уряди країн намагаються комплексно враховувати переваги розподільного, накопичувального та страхового принципів щодо забезпечення соціального захисту населення, суворо контролюючи цільове використання коштів, призначених на ці потреби.

Визначити тип моделі соціального захисту населення, що найбільше підходить би до українських реалій, досить важко. Головна проблема полягає в тому, що можливості бюджетного фінансування системи соціального захисту на сьогодні майже вичерпані, а ринкові важелі соціального забезпечення ще не задіяні в повному обсязі. Водночас Україна тяжіє до впровадження консервативних методів соціального захисту та постійного зростання ролі держави в моделі соціального захисту населення. Отже, реформуючи систему соціального забезпечення, Україна має детально вивчити іноземний досвід та обрати варіанти, найбільш прийнятні для подальшого впровадження.

Бібліографічні посилання

1. Американська модель соціального захисту населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua>
2. **Городня О.** Система соціального захисту у Бельгії / О. Городня // Охорона праці. – 2002. – № 1. – С. 45–46.
3. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
4. **Коваль О. Я.** Реформування пільг і привілеїв в Україні – наближення до європейських стандартів / О. Я. Коваль, Л. Л. Тарасенко, Т. Г. Яцків. – Л. : Галиц. друкар, 2009. – 216 с.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
6. Система соціального захисту населення у Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua>
7. Соціальний захист населення в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua>
8. Соціальний захист населення України : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 102 с.
9. Соціальний захист населення: досвід Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua>
10. Трудовое и социальное право зарубежных стран : Основные институты : Сравнительно-правовое исследование / под ред. Э. Б. Френкель. – М. : Юристъ, 2002. – 687 с.
11. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/.../2011_03_bank&budg

Надійшла до редколегії 20.11.2013

УДК 338.26:332.1

С. Л. Пакулін*, О. О. Топчій**

*ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», м. Рівне; **Українська державна академія залізничного транспорту, м. Харків

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СТІЙКІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Наведено авторську класифікацію економічних ресурсів регіону. Сформульовано поняття «ресурсне забезпечення регіональної економіки». Доведено, що в регіонах зі збалансованою розвинутою економічною системою, широкою ресурсною базою існує можливість амортизації сили кризових тенденцій. Обґрунтовано, що для регіонів України диверсифікація як метод управління ризиками дозволяє знизити ймовірність істотних сумарних втрат за рахунок розподілу ринків, розширення асортименту продукції, видів економічної діяльності.

Ключові слова: ресурси, ресурсне забезпечення, стійкість, регіон, класифікація, економіка.

Приведена авторская классификация экономических ресурсов региона. Сформулировано понятие «ресурсное обеспечение региональной экономики». Доказано, что в регионах со сбалансированной развитой экономической системой, широкой ресурсной базой существует возможность амортизации силы кризисных тенденций. Обосновано, что для регионов Украины диверсификация как метод управления рисками позволяет снизить вероятность существенных суммарных потерь за счет распределения рынков, расширения ассортимента производимой продукции, видов экономической деятельности.

Ключевые слова: ресурсы, ресурсное обеспечение, устойчивость, регион, классификация, экономика.

Substantiated the author's classification of economic resources of the region. Formulated the definition of «resource provision of regional economy». It is proved that in the regions with balanced developed economic system with a wide resource base, there is a possibility of depreciation of force of crisis trends. Substantiated that for the regions of Ukraine diversification as a method of risk management allows to reduce the likelihood of significant aggregate losses due to allocation of markets expansion of assortment of the manufactured products, kinds of economic activity.

Keywords: resources, resource provision, stability, region, classification, economics.

В умовах глобалізації економіки, світової фінансової кризи, перерозподілу капіталів і сфер впливу відбувається посилення ролі регіонів як цілісних одиниць економіки. Потрясіння глобального масштабу, суттєво позначаючись на макрорівневих системах, як правило, мають значно менший вплив на економічні системи більш низького рівня. Зазначаючи циклічних змін, економіка регіонів є тим елементом економіки України, який несе потенціал не тільки виходу з кризи, а й створення передумов сталого економічного зростання. Це пояснюється можливістю ефективного управління ресурсами на мезорівні економіки як більш мобільному порівняно з макрорівнем. Усе це породжує необхідність проведення системних досліджень, спрямованих на вдосконалення ресурсного забезпечення регіональної економіки, розробки комплексного системного інструментарію управління ресурсним забезпеченням регіональної економіки, адаптованого до змін зовнішнього середовища і орієнтованого на застосування сучасних інформаційних

технологій та наукових методів прийняття рішень, що підвищують якість управління в умовах високого рівня інформатизації економіки.

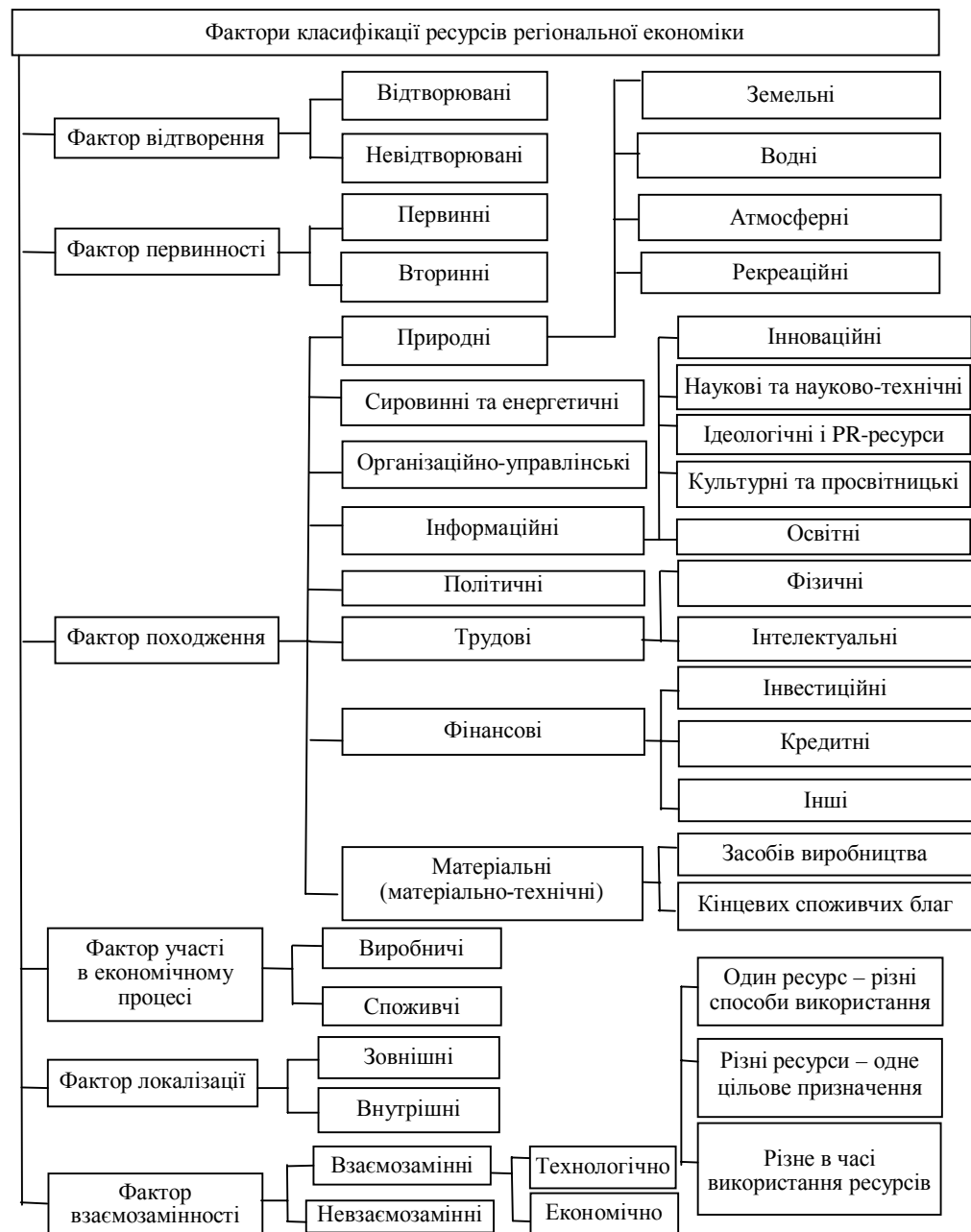
Наше дослідження ґрунтується на новітніх наукових публікаціях таких вчених, як І. В. Бережна [1], А. В. Євдокимов [2], О. О. Євсєєва [3], Ш. І. Ібатуллин [4], Я. В. Коваль [5], Л. В. Левковська [6], Л. О. Петкова [7], З. С. Варналій [8], Я. Б. Олійник [9], В. Ф. Столяров [10]. Теоретичні положення, методичні та практичні результати досліджень суттєво збагачують і розвивають сучасну науку управління регіональною економікою, створюють методологічну основу для подальших наукових розробок. Незважаючи на підвищений інтерес до різних питань регіонального управління, а також наявність фундаментальних підходів і прикладних досліджень з розкриття окремих сторін окреслюваної в статті тематики, практично відсутні теоретико-модельні уявлення про комплексне системне управління ресурсним забезпеченням регіону (включаючи його науково-обґрунтований інструментарій) та інтеграцію такого роду методології в загальну концепцію управління відтворювальними процесами на мезорівні. У наукових публікаціях дуже поверхово висвітлено питання удосконалення ресурсного забезпечення з метою підвищення стійкості регіональної економіки.

У даний час роль територіальних аспектів розміщення продуктивних сил і розвитку економічної системи неухильно зростає. Це відбувається не тільки в Україні, а й в інших державах, оскільки процеси глобалізації та міжнародної інтеграції неминуче акцентують увагу на особливостях окремих регіонів у ході їх залученні до внутрішньодержавного та міжнародного поділу праці [3, с. 38]. Кризові явища у світовій економіці не тільки виявили справжній рівень глобалізаційних процесів, але й посилили проблеми регіональної економіки, виокремили відмінності в типах економічних систем, які детермінують відцентрові тенденції.

Доведено, що елементи регіональної економічної системи не можуть функціонувати без ресурсів, що утворюють «входи», а в ряді випадків і «виходи» системи. На нашу думку, під економічними ресурсами регіону слід розуміти сукупність локалізованих на території регіону джерел і передумов виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і духовних благ та послуг, які потенційно знаходяться «на вході» процесів виробництва і споживання за існуючих у конкретний момент часу в регіоні економічних, технологічних, політичних, соціальних умов і відносин.

Ресурси в економіці поділяють на види. Проте єдиної загальноприйнятої класифікації не існує, у зв'язку з чим ми пропонуємо класифікацію економічних ресурсів регіону за рядом факторів (рисунок). Із неї випливає, що основні елементи економічної системи – підприємства та домогосподарства – на «вході» забезпечені відповідно виробничими та споживчими ресурсами. Однак спектр спрямованості функціонування підприємств у межах регіону досить різноманітний, він відповідає спеціалізації регіону, а також допоміжним та інфраструктурним процесам. Тому методологічно значущим стало доповнення типології регіональних ресурсів видами економічної діяльності.

Ресурсне забезпечення регіональної економіки – сукупність економічних ресурсів, що сприяють нормальному проходженню економічних процесів у регіоні, реалізації регіональних планів, програм, проектів, підтримці стабільного функціонування економічної системи регіону та її складників.

Класифікація економічних ресурсів регіону

Усі ресурси, навіть відтворювані, у конкретний момент часу за наявного комплексу умов є чи можуть бути обмеженими. Причому чим вищий рівень економічної системи розглядається, тим більший прояв має зазначена властивість і тим менше недефіцитних або майже недефіцитних ресурсів.

З поняттям ресурсного забезпечення також пов'язане явище лімітування ресурсів. Незважаючи на те, що для того чи іншого економічного процесу існує деякий основний ресурс, у ряді випадків первинний, очевидно, що немає таких видів діяльності і процесів, для яких було б достатньо тільки одного виду ресурсів.

Навіть у найпростішому випадку потрібні мінімум трудові й фінансові ресурси. Ресурс, кількісні та якісні характеристики якого не дозволяють одержати необхідні «вихідні» параметри економічного процесу за достатності інших ресурсів, називають лімітуючим. В системі одночасно може існувати кілька лімітуючих ресурсів, проте завжди існує один з мінімальними значеннями характеристик.

Кругообіг взаємозумовленості територіального розміщення первинних ресурсів і продуктивних сил перебуває в тісному концептуальному зв'язку з первинною та вторинною спеціалізацією регіону. Первинна спеціалізація регіону формується на основі наявних у регіоні природних ресурсів, його географічного положення, кліматичних умов, ландшафту і т. д. Вторинна спеціалізація регіону за достатнього рівня освоєння та економічного розвитку території обумовлена вже сформованими видами діяльності як їх доповнення. Основою такої спеціалізації є забезпечення вторинного характеру: кваліфіковані трудові ресурси, акумульовані фінансові ресурси, матеріальні, сировинні й енергетичні ресурси, а також організаційно-управлінські та політичні (переважно для регіонів столичної спеціалізації – Київ, Харків) та інформаційні ресурси (наукові розробки) і т. д.

До ресурсного забезпечення належать у першу чергу нерухомі ресурси, що детермінують первинну спеціалізацію регіону, потім менш мобільні ресурси як фактор вторинної спеціалізації. При цьому чим вищий рівень освоєння регіону та його економічного розвитку, тим більшу роль у його ресурсному забезпеченні з погляду формування спеціалізацій відіграють мобільні ресурси: розвинена економіка привертає мобільні ресурси і продукує їх, визначаючи тим самим регіональну диференціацію; менш розвинена економічна система регіону, як правило, породжує вплив мобільних ресурсів.

Циклічність розвитку економіки регіону пов'язана з її ресурсним забезпеченням, що, у свою чергу, тісно пов'язане з рівнем розвитку даної економічної системи. Регіони з повним ресурсним забезпеченням, як правило, досягають високих економічних показників. Однак для цього ресурси необхідно ефективно й перманентно залучати до відтворювальних процесів. Ресурсне забезпечення економічної системи регіону складається з внутрішнього забезпечення за рахунок ресурсів, локалізованих безпосередньо на території даного регіону, і зовнішнього, одержуваного в процесі міжрегіонального обміну.

Економічні процеси циклічні на всіх рівнях – від глобального (світові кризи) до ринкового (циклічні коливання курсів акцій, біржових цін, курсів валют і т. д.) і навіть мікрорівня (життєвий цикл товару). Це пов'язано з тим, що жоден процес не може тривати нескінченно, оскільки в економіці також діють закони збереження. Для економічного зростання та розвитку потрібні ресурси, які в будь-який момент часу не можуть бути ні нескінченними, ні абсолютно взаємозамінними. Це створює «бар'єри» для зростання, якими часто є найбільш дефіцитні для системи економічні ресурси, які лімітують зростання. Проте ресурси не можуть вичерпатися одночасно, якийсь один тип повинен першим лімітувати розширення. На прикладі глобальної економічної кризи 2008 р. можна зробити висновок, що першими лімітуючими були фінансові ресурси. Лімітування може мати місце у будь-якому з видів ресурсів, однак щоб спричинити

кризу вони повинні мати певну «критичну масу», що не дає можливості стабілізації ресурсів шляхом їх взаємозаміни.

Ресурсна база, як правило, відстає від економічного зростання через інерційність і необхідність високих тимчасових витрат. Брак ресурсів деякий час може компенсуватися їх ввезенням за рахунок міжрегіонального обміну, проте дане джерело не постійне, особливо коли циклічність розвитку економіки зачіпає досить високі рівні агрегування. Якщо криза має місце в окремому регіоні або країні, існує можливість її вирівнювання за рахунок міжрегіональних та міжнародних зв'язків, однак якщо кризові явища мають глобальний, системний характер, така можливість відсутня або як мінімум істотно обмежена.

Оскільки національна економіка складається з економіки регіонів, очевидно, що зростання України неможливе без зростання окремих регіонів. У той же час у деяких регіонах можуть спостерігатися і протилежні тенденції, обумовлені внутрішньою логікою перебігу економічних процесів.

Глибина кризи в регіоні порівняно з національним і світовим рівнем може бути такою ж, більшою чи меншою. Це пов'язано зі стійкістю економічної системи регіону. Слаборозвинені й депресивні регіони зазнають значного кризового тиску, якщо тільки структурна перебудова економіки не створить потенціалу для зростання за рахунок задіяних наявних ресурсів регіону. У регіонах зі збалансованою розвинутою економічною системою, широкою ресурсною базою існує можливість амортизації сили кризових тенденцій.

Усі теорії міжрегіонального поділу праці та обміну орієнтовані на отримання вигод від спеціалізації регіонів. Однак високий рівень спеціалізації знижує потенціал економічної стійкості. Один з найбільш ефективних методів управління ризиками – диверсифікація, що дозволяє знизити ймовірність істотних сумарних втрат за рахунок розподілу ринків, розширення асортименту продукції тощо, у тому числі видів економічної діяльності. Очевидно, що для регіонів даний тип управління ризиками повинен виражатися в зниженні рівня спеціалізації регіону, оскільки спад за різними видами економічної діяльності відбувається нерівномірно, що є передумовою менших сумарних втрат або зниження валового регіонального продукту.

Висновки.

1. Ефективне управління ресурсним забезпеченням сприяє зміцненню стійкості регіональної економіки.

2. Спеціалізація і стійкість економіки регіону являють собою різноспрямовані властивості, посилення яких необхідне в різні фази економічного циклу: у період пожвавлення і зростання більш ефективна спеціалізація, у передкризовий період і період спаду – диверсифікація, що зумовлює стійкість до потрясінь. Очевидно, що більш стійкими будуть регіони, у яких спостерігається максимальна орієнтація на використання внутрішніх ресурсів і мінімальна залежність від тих, які ввозять. Це також пов'язано зі спеціалізацією, проте не тотожно їй: повне застосування власних ресурсів регіону має місце і за високого рівня спеціалізації. Дана умова наступна після диверсифікації, що створює передумови зниження кризового тиску на економіку регіону.

3. Перспективним науковим дослідженням розглянутого питання є розробка методики моніторингу даних, використовуваних для управління ресурсним забезпеченням регіональної економіки, заснована на загальноприйнятій методології статистичної оцінки національного багатства і розрахована для мезорівня економічної системи (а не для макрорівня), що дозволяє проводити оцінку ресурсозабезпеченості регіональної економіки для підвищення якості прийнятих управлінських рішень.

Бібліографічні посилання

1. **Бережна І. В.** Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання регіону (на матеріалах АР Крим) / І. В. Бережна. – Л. : Ін-т регіон. дослідж., 2004. – 650 с.
2. **Євдокимов А. В.** Формування системи еколого-економічних показників при переході до сталого розвитку регіону : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 / А. В. Євдокимов. – Суми, 1998. – 24 с.
3. **Євсєєва О. О.** Регіональні пріоритети розвитку науково-технічного прогресу та інновацій / С. Л. Пакулін, О. О. Євсєєва // Матеріали за 6-а міжнародна научна практична конференція [«Бъдещи изследвания», – 2010], 17–25 февруари 2010. – Софія, 2010. – Т. 5. Икономики. – С. 37–39.
4. **Ібатуллін Ш. І.** Оцінка впливу великого міста на поляризацію регіонального розвитку / Ш. І. Ібатуллін // Наук. вісн. НАУ. – 2007. – № 109. – С. 307–317.
5. **Коваль Я. В.** Регіональна економіка / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 189 с.
6. **Левковська Л. В.** Формування корпоративного управління сталим регіональним розвитком України : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 / Л. В. Левковська. – К., 2011. – 41 с.
7. **Петкова Л. О.** Теоретико-методологічні засади економічного зростання в Україні (регіональні аспекти) : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.10.01 / Л. О. Петкова. – К., 2006. – 40 с.
8. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети : аналіт. доп. / за ред. З. С. Варналія. – К., 2005. – 62 с.
9. Регіональна економіка / за ред. Я. Б. Олійника. – К. : КНТ; Вид. С. Я. Фурса, 2008. – 444 с.
10. **Столяров В. Ф.** Механізм регіонального розвитку національної економіки / В. Ф. Столяров, С. В. Кукарцева. – К. : КНУТД, 2006. – 36 с.

Надійшла до редколегії 23.12.2013

УДК 351.862.4(477.41)

В. П. Стадник

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин

ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Викладено поняття і сутність економічної безпеки. Наведено загальну характеристику і оцінку природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу Чернігівської області, досліджено пропорції, структуру й темпи розвитку її господарського комплексу. Проаналізовано організацію і розвиток соціальної сфери та зовнішньоекономічної діяльності області.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економіка регіону, економічне зростання, регіональна економічна політика держави, національна економіка.

Изложены понятия и сущность экономической безопасности. Дана общая характеристика, анализ и оценка природно-ресурсного и социально-экономического потенциала Черниговской области, исследованы пропорции, структура и темпы ее хозяйственного комплекса. Проведен анализ организации и развития социальной сферы и внешнеэкономической деятельности области.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономика региона, экономический рост, региональная экономическая политика государства, национальная экономика.

The present article deals with the concept and essence of economic security. General characteristic, analysis and evaluation of natural-resources and social-economic potential of Chernihiv region were presented. The proportions, the structure and the rates of its economic complex growth were investigated. The organization and development of the social sphere and the foreign economic activity of the region were analysed.

Keywords: national security, economic security, the economy of the region, economic growth, regional economic policy of the state, national economy.

На сучасному етапі становлення та розвитку нового типу економічних відносин важливим є питання про таку модель розвитку діяльності підприємств, яка б забезпечувала економічне зростання і враховувала необхідність охорони довкілля. Слід зауважити, що забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та управління ним передбачає реалізацію принципу розумної достатності в моделі організації суспільства і включає регулювання в системі відносин власності, виробництва і споживання. У сучасних умовах основним у цьому процесі є створення системи економічної безпеки, яка б регламентувала різні види людської діяльності за рівнями їх негативного впливу на природне середовище [4].

На сьогоднішній день питання дослідження рівня економічної безпеки сільсько-господарських підприємств стає вкрай актуальним. Таким чином, об'єктивно виникає необхідність розробки та вдосконалення методологічної бази оцінки ефективності системи економічної безпеки на сільськогосподарських підприємствах з метою підвищення їх фінансової стабільності та подальшого розвитку.

Питання економічної безпеки розглядали Г. А. Пастернак-Таранушенко [1], О. М. Ляшенко [5], В. В. Шликов [10], В. І. Мунтіян [6], Л. І. Донець [3] та ін. Однак при цьому існують суттєві розбіжності щодо трактувань аспектів проблем економічної безпеки, недостатньо вивчено регіональний напрямок даної проблематики.

У сучасних умовах господарювання національна безпека з позиції врахування регіональних інтересів набуває першочергового значення, оскільки визначає економічну політику держави, є основою політичних рішень та потребує відповідних наукових досліджень. Економічна безпека кожного регіону гарантує національну безпеку держави в цілому [9].

Щодо трактування поняття економічної безпеки існують різні підходи. Так, дослідники О. М. Ляшенко, Б. В. Плескач, В. К. Бантуш зазначають, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і може задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [2]. У свою чергу, В. І. Мунтіян під економічною безпекою розуміє здатність національної економіки до самовідтворення і освоєння сучасної інноваційної моделі економічного зростання в умовах глобалізації соціально-економічних процесів та нових форм наддержавного рівня відносин [Там само].

За Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. регіон – це територія Автономної Республіки Крим, області, міста Київ та Севастополь. За даним законом визначено правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання репресивності територій [7]. Виходячи з цього економічна безпека регіону передбачає достатню забезпеченість територій необхідними ресурсами з метою формування сприятливого розвитку і зростання економіки на основі проведення виваженої регіональної економічної та соціальної політики [9].

Оскільки предметом нашого дослідження є економічна безпека Чернігівського регіону, сконцентруємо свою увагу саме на ньому.

Чернігівська область заснована 17 жовтня 1932 р. Межує на заході з Київською областю, на півночі – з Гомельською областю Республіки Білорусь і Брянською областю Російської Федерації, на сході – із Сумською, на півдні – з Полтавською областями України. Кількість населення області на 1 грудня 2011 р. становила 1285,9 тис. чол., тобто 2,8 % усього населення України. Середня густина населення – 40 чол. на 1 кв. км [8].

В області 22 райони. Кількість населених пунктів – 1534, у тому числі міст – 15, селищ міського типу – 30, сіл – 1429, селищ – 60. Чернігівська область розташована на півночі України, на лівому березі Дніпра, у межах Поліської низовини та лісостепової зони Придніпровської низовини. Її ґрунтові та агрокліматичні умови сприятливі для розвитку сільського господарства.

Місце регіону в загальнодержавному територіальному поділі праці визначають його провідні галузі господарства – машинобудування, електроенергетика, легка, хімічна і нафтохімічна, харчова промисловість та агропромисловий комплекс. Крім того, в області набули розвитку деякі галузі лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, промисловість будівельних матеріалів, борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість.

Із корисних копалин найбільше значення мають запаси гранітів, гнейсів, мергелів, будівельних і кварцових пісків. Загалом область недостатньо забезпечена покладами основних корисних копалин.

Клімат Чернігівської області помірно континентальний, м'який з достатньою вологістю, теплим вологим літом і порівняно м'якою зимою. Середня температура

січня – 3,5° С, липня + 22,2 ° С. Кількість опадів у середньому не перевищує 550–600 мм на рік.

Чернігівська область у достатній мірі забезпечена водними ресурсами. Річки Чернігівщини належать до басейну Дніпра, що протікає уздовж західної межі області, з північного сходу на захід територію області перетинає Десна. Вона впадає в Київське водосховище.

На півночі поширені дерново-підзолисті, лучні та болотні ґрунти. У центральній частині – чорноземи опідзолені типові, темно-сірі опідзолені лісові ґрунти; у південній – чорноземи глибокі малогумусні; на лівобережжі – чорноземи типові малогумусні, лучно-чорноземні, лучні солонцюваті, солончакові ґрунти.

У 2010 р. основним напрямком розвитку інноваційної діяльності Чернігівської області було оновлення продукції машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості, перероблення сільськогосподарської продукції, що дало можливість зберегти конкурентні переваги підприємств області на відповідних товарних ринках. До кінця 2010 р. 40 підприємств впровадили 25 нових технологічних процесів, більша половина з яких була спрямована на енергозбереження. Загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції на 2010 р. становив 1084,7 млн грн. Частка реалізованої інноваційної продукції становила 9,4 % від загального обсягу.

Дослідження та новітні розробки протягом 2011–2012 рр. виконувала 21 організація різних секторів та галузей науки.

Господарство Чернігівської області має досить потужний виробничий потенціал. Від загальної вартості основних фондів України в 2010 р. на область припадало 2,6 %. У структурі основних виробничих фондів промисловості належить 25 %, сільському господарству – 15,1 %, транспорту – 13,4 %, будівництву – 2,7 %, торгівлі і громадському харчуванню – 1,9 %. Основною проблемою виробничого потенціалу області є зношеність основних виробничих фондів, які потребують залучення значного інвестиційного капіталу на їх оновлення відповідно до світових досягнень.

Аналіз економічної ситуації Чернігівської області свідчить про падіння темпів економічного розвитку. Так, індекс промислової продукції області в грудні 2010 р. становив 95,1 %, але в 2011 р. цей показник дещо зріс.

На підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за підсумками 2010 р. спостерігалось збільшення обсягів випуску на 3,2 %. Одержано приріст продукції у виробництві олії та тваринних жирів (23,2 %), напоїв (на 17 %), молочних продуктів і морозива (на 20,6 %), продуктів борошномельно-круп'яної промисловості (5 %), хліба та хлібобулочних виробів (на 0,7 %), у виробництві інших харчових продуктів та м'яса і м'ясних продуктів темпи виробництва становили відповідно 75,2 % та 82,9 % [8].

У легкій промисловості темп росту продукції у грудні 2010 р. становив 82,4 %. У галузі оброблення деревини та виготовлення виробів з неї (крім меблів) у 2010 р. порівняно з попереднім роком виробництво продукції зменшилося на 30 %. У целюлозно-паперовому виробництві темп росту продукції становив 89,9 %, на підприємствах із випуску паперової маси, паперу, картону та виробів із них – 100,1 %.

У хімічній та нафтохімічній промисловості виробництво продукції знизилось на 19 %.

На підприємствах із виробництва та розподілу електроенергії темп виробництва продукції за 2010 р. становив 88,3 %. За підсумками 2010 р. вироблено 5433 млн кВт·год електроенергії, що на 167 млн кВт·год (на 4,3 %) менше, ніж за такий же період 2009 р.

Агропромисловий комплекс Чернігівської області являє собою міжгалузеве територіально-виробниче утворення, що охоплює сільське господарство, харчову і переробну промисловість та сферу виробничого обслуговування основних його галузей.

Територія Чернігівщини має досить високий рівень освоєння. Із загальної площі області сільськогосподарськими угіддями зайнято 65,2 %, у структурі яких досить висока питома вага ріллі – 82,3 %. На одного мешканця області припадає 0,91 га сільськогосподарських угідь за 0,81 га по Україні та 0,73 га ріллі проти 0,62 га відповідно. За врожайністю таких зернових культур, як пшениця, ячмінь, кукурудза область займає провідні позиції.

Високу врожайність мають цукрові буряки (210,6 ц/га). У структурі посівних площ області найбільшу частину становлять зернові (48,2 %) та кормові (33,5 %), картопля і овоче-баштанні та технічні культури – 10,3 і 7,9 % відповідно. Серед галузей тваринництва важливе значення має скотарство молочно-м'ясного напрямку, свинарство і птахівництво.

Трудові ресурси сільського господарства – це працездатне населення, наділене можливостями, відповідним рівнем знань та практичним досвідом для роботи в сільськогосподарському виробництві. Рациональне використання трудових ресурсів забезпечує підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

У табл. 1 наведено динаміку середньої чисельності працівників сільськогосподарських підприємств Чернігівської області. Варто відзначити поступове скорочення працівників як у цілому зайнятих у сільськогосподарському виробництві, так і за галузями. Зокрема, у галузі тваринництва середньооблікова чисельність працівників за період 2005–2010 рр. скоротилась на 10,2 тис. чол. Це є негативною тенденцією.

Таблиця 1

Динаміка середньої чисельності працівників сільськогосподарських підприємств Чернігівської області, тис. осіб*

Показник	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Чисельність працівників	39,9	34,8	30,1	28,7	25,9	24,7
У т. ч.:						
у рослинництві	19,2	17,2	15,2	15,8	14,3	14,2
тваринництві	20,7	17,6	14,9	12,9	11,5	10,5

* Склад автор за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

Зауважимо, що дуже важливим показником трудових ресурсів є їх якість, тобто можливість працівників підвищувати кількість виробленої продукції за найменших затрат праці.

Звичайно, лише за рахунок якісних характеристик трудових ресурсів цього досягти складно, а от у комплексі зі впровадженням механізації праці, прогресивних

технологій та техніки у рослинництві й тваринництві, матеріальній зацікавленості працівників раціональна спеціалізація та концепція виробництва на основі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції можливі. Але за всієї значимості людської праці у сільському господарстві без земельних ресурсів вона залишається нереалізованою, оскільки замінити сили природи працею людини неможливо.

Таблиця 2

Забезпеченість земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств Чернігівської області, тис. га*

Рік	Загальна земельна площа	Рілля	Сіножаті і пасовища	Разом
2005	982,0	791,4	160,6	952,0
2006	928,1	779,8	118,7	898,5
2007	923,7	787,0	107,0	894,0
2008	934,6	804,5	102,5	709,0
2009	906,6	781,7	96,9	879,0
2010	904,4	784,7	91,9	877,7

* Склали автор за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

Отже, у цілому сільськогосподарські підприємства Чернігівської області достатньо забезпечені земельними ресурсами. Основними напрямками соціально-економічного розвитку області в контексті загальнодержавного розвитку мають стати такі: стабілізація роботи як промислових, так і аграрних підприємств, нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, розширення її асортименту та підвищення якості за рахунок оновлення матеріально-технічної бази відповідно до новітніх досягнень науки, технологій та світових стандартів, комплексної механізації та автоматизації трудомістких процесів; реформування агропромислового комплексу та створення умов для надходження інвестицій з метою забезпечення технологічного переоснащення сільськогосподарської галузі та перетворення її на ефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому й зовнішньому ринках сектор економіки; створення сприятливих умов для надходження в галузь вітчизняних та іноземних інвестицій, підвищення інвестиційного іміджу Чернігівщини, організація спеціальних режимів залучення інвестицій; створення умов для розвитку підприємницької діяльності та поліпшення бізнес-клімату області шляхом уведення фінансових та інвестиційних ресурсів у сферу малого підприємництва, розширення і підтримка діяльності мережі бізнес-центрів, інноваційних центрів тощо.

Висновки. У ході дослідження суті забезпечення економічної безпеки Чернігівської області, визначено, що це процес стійкого збалансованого розвитку економіки регіону, її диверсифікації на структурно-інноваційній основі, що дозволить проводити незалежну економічну політику і досягти глобальних стратегічних цілей у динамічному і постійному підвищенні якості життєдіяльності суспільства.

Бібліографічні посилання

1. **Пастернак-Таранушенко Г. А.** Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київ. екон. ін-т менеджменту, 2003. – 320 с.
2. **Герасимчук З. В.** Економічна безпека регіону : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдінок. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 244 с.

3. **Донець Л. І.** Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 240 с.
4. Екосередовище і сучасність: у 8 т. / [С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко]. – К. : Кондор, 2008. – Т. 8: Природно-техногенна безпека : монографія. – 576 с.
5. **Ляшенко О. М.** Економічна безпека та національна конкурентоспроможність в умовах глобалізації / О. М. Ляшенко, Б. В. Плєскач, В. К. Банту. – М. : Екон. науки, 2012. – 113 с.
6. **Мунтян В. І.** Теоретичні засади економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. І. Мунтян; Національний інститут українсько-російських відносин. – Режим доступу : <http://www.niurg.gov.ua>
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Офіційний сайт Головного управління статистики в Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chernigivstat.gov.ua>
9. **Різник Н. А.** Економічна безпека регіону та її роль у забезпеченні національної безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. А. Різник. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>
10. **Шлыков В. В.** Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – СПб., 1999. – 138 с.

Надійшла до редколегії 06.12.2013

УДК 338.512

І. О. Енгельс

Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ

ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА ЗА РАХУНОК ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ВИТРАТ

Досліджено структуру витрат та ефективність використання ресурсів підприємств. Доведено необхідність пошуку шляхів зниження та оптимізації структури витрат на інноваційних засадах.

Ключові слова: витрати, структура, ресурси, ефективність, інновації.

Исследованы структура затрат и эффективность использования ресурсов предприятий. Доказана необходимость поиска путей снижения и оптимизации структуры затрат на инновационной основе.

Ключевые слова: затраты, структура, ресурсы, эффективность, инновации.

The structure of costs and resource efficiency of enterprises has been investigated. The necessity of finding ways to reduce and optimize the cost structure on the basis of innovation is presented.

Keywords: costs, structure, resources, efficiency, innovation.

Процес господарської діяльності завжди є результатом взаємодії відповідних ресурсів, а його ефективність забезпечується оптимальним їх поєднанням і використанням. Ресурсна будова суб'єкта господарювання характеризує наявність ресурсів на підприємстві, їх якість, потребу в них, виражає взаємозв'язок та ефективність використання в процесі підприємницької діяльності.

Для реалізації виробничої діяльності підприємствам потрібно залучати матеріальні, нематеріальні, трудові ресурси, що потребує певних витрат. Зниження величини витрат є доволі актуальною проблемою для підприємств. Абсолютне зменшення витрат може бути пов'язане зі впровадженням заходів, що зменшують норми витрат ресурсів, підвищують ефективність їх використання, а може мати місце внаслідок зменшення обсягів виробництва. Тому доцільним є аналіз питомих витрат на одиницю виготовленої продукції, на одну гривню товарної продукції, тобто ресурсомісткості. Зменшення ресурсомісткості – це сигнал про підвищення ефективності використання ресурсів, тобто отримання більшого обсягу виготовленої продукції з одиниці ресурсів, що кількісно виражається у зростанні оберненого до ресурсомісткості показника – ресурсовіддачі. Показники ефективності використання ресурсів широко застосовують для оцінки ефективності функціонування будь-якого суб'єкта господарювання. У своїй діяльності підприємства прагнуть впроваджувати сучасні досягнення науково-технічного прогресу, які забезпечують максимальну віддачу залучених ресурсів, виробляти товари і надавати послуги із найнижчими витратами, що крім підвищення ефективності діяльності дозволяє підприємствам отримати певні конкурентні переваги. Тому проблемою зниження витрат переймаються всі суб'єкти господарювання.

Витрати виробництва відображаються в показниках собівартості продукції. Основна питома вага у структурі собівартості продукції належить витратам, пов'язаним із купівлею ресурсів, але крім них підприємство витрачається на збут та просування продукції на ринок, що дуже важливо в умовах ринкової економіки.

Теоретичні та методологічні аспекти формування витрат, оптимізації структури витрат та питання ефективності управління ними досліджували такі вчені: І. Алексєєв, Ф. Бутинець, С. Волонцевич, С. Голов, М. Данилюк, К. Друрі, О. Кузьмін, В. Лук'янова, В. Панасюк, Г. Партин, Й. Петрович, С. Покропивний, А.Турило, Ю. Цал-Цалко, А. Череп, М. Чумаченко, А. Яругова, А. Ясінська та ін. У їх працях висвітлено теоретичні, методичні й практичні питання організації системи управління витратами, запропоновано різні підходи до класифікації витрат, їх аналізу і т. д. Вивчення тематичної літератури свідчить, що за всієї глибини проведених досліджень недостатньо розкриті питання діагностики елементів витрат, аналізу структури витрат для відображення ефективності використання ресурсів підприємств, пошуку шляхів оптимізації структури витрат.

В умовах формування ринкових відносин виробник намагається скоротити витрати виробництва, оскільки це забезпечує зростання доходів, підвищує ефективність роботи підприємства. Для визначення шляхів зниження витрат виробництва потрібно знати і детально аналізувати їх структуру, яка в різних галузях різна [1]. Основними факторами зниження витрат виробництва, які залежать від підприємства, є такі:

- 1) скорочення витрат на сировину, матеріали, паливо, електроенергію;
- 2) зниження амортизаційних відрахувань шляхом інтенсивного використання техніки та підвищення коефіцієнта змінності;
- 3) поліпшення якості машин, обладнання, зменшення пасивної частини основних фондів;
- 4) запровадження у виробництво дешевих видів ресурсів, скорочення відходів виробництва;
- 5) поліпшення організації виробництва і підвищення продуктивності праці;
- 6) скорочення витрат на управління та ін. [2].

Витрати й собівартість є найважливішими економічними категоріями. Їх рівень багато в чому визначає розмір прибутку й рентабельності підприємства, ефективність його господарської діяльності. Зниження величини витрат і оптимізація їх структури – один із основних напрямків удосконалення економічної діяльності кожного підприємства [3]. При цьому зменшення витрат та підвищення ефективності використання ресурсів забезпечує підприємствам конкурентні переваги, які в сучасних умовах визначаються освоєнням нових знань і технологій, розвитком інноваційного виробництва та прискоренням цих процесів.

Для різних підприємств одні й ті ж чинники зменшення витрат мають різний вплив на ефективність діяльності підприємства. Тому виявлення найбільш значимих для кожного конкретного підприємства та пошук і використання резервів зменшення витрат із урахуванням їх впливу є актуальними завданнями діяльності підприємства в коротко- та довгостроковій перспективі.

У галузях матеріального виробництва на економію ресурсів впливають групи техніко-економічних чинників: підвищення технічного рівня виробництва; зміна відносних розмірів амортизаційних відрахувань; вдосконалення організації виробництва та праці; зміна обсягу виробництва; зміна структури (номенклатури

та асортименту) продукції; галузеві та ін. Ці фактори зменшення витрат обумовлюють такі резерви зниження витрат виробництва:

- розширення спеціалізації та кооперації;
  - зменшення трудових витрат, збільшення продуктивності праці;
  - раціональне використання та безперервність постачання матеріальних ресурсів;
  - використання обґрунтованої амортизаційної політики;
  - скорочення витрат на обслуговування виробництва і управління;
  - оптимізація витрат на транспортування, зберігання запасів, продукції.
- Класифікацію резервів зниження витрат наведено далі (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Класифікація резервів зниження витрат

Ознака класифікації	Види резервів
За сферою виникнення	виробничі; невиробничі
За видами ресурсів	пов'язані з використанням: предметів праці; засобів праці; трудових ресурсів; земельних ресурсів
За рівнем і масштабами	міжгалузеві; галузеві; внутрішньовиробничі
За ознакою часу	перспективні; поточні; невикористані
За можливостями реалізації	реальні; потенційні
За методами реалізації	технічні; організаційні; економічні; соціальні
За потребами у капітальних вкладеннях	інвестиційні; безінвестиційні
За можливостями виявлення	явні; приховані
За стадіями життєвого циклу виробу	на передвиробничій стадії; виробничій стадії; стадії експлуатації; стадії утилізації
За економічною природою	екстенсивні; інтенсивні
За джерелами утворення	внутрішні; зовнішні

Слід зазначити, що в країнах з розвинутою економікою вдвічі більше, ніж в Україні, займають витрати на оплату праці, а відрахування на соціальні потреби в чотири рази перевищують українські показники. З цього випливає, що необхідно оптимізувати структуру собівартості таким чином, щоб можна було знайти резерви зниження собівартості [5]. На вітчизняних підприємствах структура собівартості продукції дуже різниться (табл. 2).

Таблиця 2

Структура собівартості реалізованої продукції підприємств у 2012 р., %

Стаття витрат	ПАТ «ДЗПВ»	ПАТ «Інтерпайп НТЗ»	ПАТ «Веста-Дніпро»	ПАТ «Прогрес»	ПАТ «НЦЗ»
Сировина і матеріали	34	66	85	75,3	5,5
Енергетичні ресурси	21,9		2,5		27,5
Витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи	26,6	7	5	13,4	9,3
Витрати на утримання та експлуатацію обладнання	13,1	5	3	11,3	17,7
Інше	4,4	22	4,5		40
Разом	100	100	100	100	100

Зазначимо, що на ПАТ «Новоолександрівський цегельний завод» (НЦЗ) питома вага сировини і матеріалів становить 5,5 %, а енергетичних ресурсів – 27,5 %, тоді як на акумуляторному підприємстві ПАТ «Веста-Дніпро» питома вага сировини і матеріалів – 85 %, а енергетичних ресурсів – 2,5 %. Частка витрат на утримання і експлуатацію обладнання на ПАТ «Веста-Дніпро» – 3 %, а на ПАТ «НЦЗ» – 17,7 %. Навіть на підприємствах однієї галузі – ПАТ «Дніпропетровський завод прокатних валків» і ПАТ «Інтерпайп НТЗ» – суттєво відрізняються витрати на оплату праці з відрахуваннями на соціальні заходи: 26,6 % та 7 % відповідно.

Дана структура витрат із незначними відхиленнями існує на досліджуваних підприємствах, за винятком ПАТ «Прогрес», протягом останніх трьох – п'яти років, що підтверджується неістотними структурними зрушеннями, значення яких у 2012 р. порівняно з 2011 р. розраховані за даними праці [6] і наведені далі (табл. 3).

Таблиця 3

Зміна структури собівартості реалізованої продукції підприємств у 2012 р. порівняно з 2011 р.

Стаття витрат	ПАТ «ДЗПВ»	ПАТ «Інтерпайп НТЗ»	ПАТ «Веста-Дніпро»	ПАТ «Прогрес»	ПАТ «НЦЗ»
Сировина і матеріали	-1,9	2,5	-0,6	17,4	0,4
Енергетичні ресурси	-2,9		-0,3		-3,3
Витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи	-1,2	-0,4	0,8	-8,7	2,4
Витрати на утримання та експлуатацію обладнання	4,4	-3,2	0,6	-8,7	1,8
Інше	1,6	1,1	-0,5		-1,3
Разом	0	0	0	0	0

Різниця у структурі витрат між підприємствами (див. табл. 2) крім відмінностей у особливостях виробничої діяльності в багатьох випадках також зумовлена неефективним використанням ресурсів як складників певних витрат. Даний факт підтверджується порівнянням, наприклад, розрахованих на основі даних праці [6] показників ефективності використання трудових ресурсів на ПАТ «ДЗПВ» і ПАТ «Інтерпайп НТЗ» (табл. 4).

Таблиця 4

Показник	ПАТ «ДЗПВ»			ПАТ «Інтерпайп НТЗ»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Товарна продукція, тис. грн	136936,1	203420,3	184906,5	4752392	6263526	6956826
Середньооблікова чисельність працюючих, чол.	583	616	622	6377	6669	6783
Середньооблікова чисельність ПВП, чол.	583	616	622	6221	6515	6626
Продуктивність праці ПВП, тис. грн/чол.	234,88	330,23	297,28	763,93	961,4	1049,93
Темп росту продуктивності праці ПВП, %	-	140,6	90,02	-	125,85	109,21
Середньомісячна заробітна плата, грн	3318	6006	4784	2849	3256	3904
Коефіцієнт детермінації R ² регресійно-кореляційної залежності продуктивності праці від середньомісячної заробітної плати	0,967			0,919		

На ПАТ «Інтерпайп НТЗ» частка витрат на оплату праці значно менша, а продуктивність праці вища та динаміка її краща, ніж на ПАТ «ДЗПВ». Хоча ці підприємства різні за масштабами виробництва, але даний фактор незначно впливає на продуктивність праці: за результатами регресійно-кореляційного аналізу визначено, що продуктивність праці на 96,7 % на ПАТ «ДЗПВ» і на 91,9 % на ПАТ «Інтерпайп НТЗ» залежить від оплати праці і на 3,3 % та 8,1 % відповідно від інших факторів.

Дослідження показників ефективності використання ресурсів на ПАТ «НЦЗ» та ПАТ «Веста-Дніпро» також свідчить, що їх розбіжності можна передбачити на основі результатів аналізу структури витрат. Матеріало-, енерго- та фондовіддача розраховані за даними роботи [6] як відношення чистої виручки від реалізації продукції до складників собівартості реалізованої продукції, а саме вартості сировини та матеріалів, енергоносіїв, до середньорічної вартості основних виробничих фондів (табл. 5).

Таблиця 5

Показник	ПАТ «НЦЗ»			ПАТ «Веста-Дніпро»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Чиста виручка від реалізації продукції, тис.грн	13624	14125	15198	1154821	1270918	974622
Сировина та матеріали, тис. грн	1054,6	512,9	637,6	814345	930 596	720 022
Енергоресурси, тис.грн	4410,1	3097,6	3188,1	56 815	30 410	21171
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн	18789,5	17238,5	15986,5	465625	450527	431067,5
Матеріаловіддача, грн/грн	12,919	27,539	23,836	1,418	1,366	1,354
Темп росту матеріаловіддачі, %	-	213,17	86,55	-	96,33	99,12
Енерговіддача, грн/грн	3,089	4,56	4,797	20,326	41,793	46,036
Темп росту енерговіддачі, %	-	147,62	105,2	-	205,61	110,15
Фондовіддача, грн/грн	0,725	0,819	0,951	2,48	2,821	2,261
Темп росту фондовіддачі, %	-	112,97	116,12	-	113,75	80,15

Дані з ефективності використання ресурсів (табл. 5) корелюють зі структурою собівартості реалізованої продукції підприємств (табл. 2). Так, на ПАТ «НЦЗ» порівняно з ПАТ «Веста-Дніпро» високі частки витрат на енергетичні ресурси та утримання і експлуатацію обладнання і низька питома вага матеріальних витрат у структурі собівартості продукції, відповідно ПАТ «НЦЗ» характеризується низькими значеннями енерго- і фондovіддачі та високою матеріалovіддачею.

Таким чином, структура витрат відображає ефективність використання ресурсів, що дозволяє виділити основні чинники зменшення та оптимізації структури витрат підприємств, які в сучасних умовах будуть пов'язані з необхідністю впровадження інновацій.

Із результатів аналізу структури витрат та ефективності використання ресурсів підприємств різних галузей можна зробити висновок, що діагностика елементів витрат, які мають досить високу питому вагу, демонструє низьку ефективність використання відповідних видів ресурсів підприємства та дозволяє здійснювати оперативний пошук шляхів оптимізації структури витрат саме з акцентом на найбільш проблемних складниках. При цьому виявлення найбільш суттєвих чинників зниження витрат для кожного конкретного підприємства та пошук і використання резервів зменшення витрат з урахуванням їх впливу дозволяє отримати підприємству конкурентні переваги в коротко- та довгостроковій перспективі.

За умов сучасного стану економіки країни підприємствам вкрай необхідно аналізувати ефективність використання ресурсів і впроваджувати інновації саме в ті сфери діяльності, на які необгрунтовано витрачається значна частка коштів.

Необхідність пошуку можливостей оптимізації структури та зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції на інноваційних засадах з метою підвищення ефективності використання ресурсів залишається основною передумовою покращення кінцевих результатів господарювання.

Бібліографічні посилання

1. **Волонцевич С. О.** Оптимізація структури витрат як фактор підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.01 / С. О. Волонцевич. – Х. : ХПІ, 2006. – 19 с.
2. **Ажнюк М. О.** Основи економічної теорії : навч. посіб. / М. О. Ажнюк. – Ужгород : Гражда, 2005. – 204 с.
3. **Партин Г. О.** Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій : монографія / Г. О. Партин. – К. : УБС НБУ, 2008. – 219 с.
4. **Цимбалюк Л. Г.** Чинники, резерви та шляхи зниження витрат виробництва як основа зменшення ціни товару / Л. Г. Цимбалюк, Н. П. Скригун // Вісн. Бердян. ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 88–95.
5. **Явтушенко О. С.** Шляхи зниження собівартості продукції на підприємстві [Електронний ресурс] / О. С. Явтушенко, О. І. Андрусь. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1959>
6. Бази даних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smida.gov.ua>

Надійшла до редколегії 27.12.2013

УДК 330.46:519.6

И. Ю. Ивченко

*Одесский национальный политехнический университет***РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ
ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ И ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ
НА ПРЕДПРИЯТИИ**

Рассмотрена проблема разработки комплексного управления производственной и инвестиционной деятельностью промышленных предприятий. В рамках концепции динамической задачи оптимизации предложены способы математического описания производственной и инвестиционной деятельности предприятия, обеспечивающие их гармоничную увязку в пределах единой модели.

Ключевые слова: моделирование, предприятие, производственная деятельность, инвестиционная деятельность, комплексная модель, оптимизация.

Розглянуто проблему розробки комплексного управління виробничою та інвестиційною діяльністю промислових підприємств. У рамках концепції динамічної задачі оптимізації запропоновано способи математичного опису виробничої та інвестиційної діяльності підприємства, що забезпечують їх гармонійне узгодження в межах єдиної моделі.

Ключові слова: моделювання, підприємство, виробнича діяльність, інвестиційна діяльність, комплексна модель, оптимізація.

The article deals with the development of integrated production and investment activity of industrial enterprises. The concept of dynamic optimization problem proposed a method of mathematical description of the production and investment activities of the enterprise, providing a harmonious link them into a single model.

Keywords: modeling, enterprise, production activities, investment activities, the integrated model, optimization.

Современная экономика Украины характеризуется активным динамичным развитием как производственных, так и инвестиционных процессов, происходящих на предприятиях. Как следствие, возникает задача своевременного распределения всех факторов производства между этими видами деятельности. Таким образом, проблема разработки динамического комплексного подхода к управлению производственными и инвестиционными процессами является актуальной.

Задача синхронизации рассматриваемых видов деятельности обусловлена значительным влиянием инновационно-инвестиционных мероприятий на выполнение производственной программы предприятия. Кроме того, инвестиционная деятельность привносит существенные изменения в характер финансирования предприятия. Это, в свою очередь, влечет за собой задачу выбора наиболее действенных альтернатив одновременного финансового обеспечения как производственной, так и инвестиционной деятельности. Как следствие, возникает необходимость соответствующего воспроизведения указанных выше мероприятий в экономико-математических моделях с целью анализа и прогнозирования развития экономических процессов и выбора оптимального управления. Таким образом, как с позиций потребностей народнохозяйственной практики, так и с позиций потребностей развития соответствующего направления экономической науки, проблема разработки методических подходов к построению комплексной модели предприятия является актуальной.

Одним из главных инструментов получения научных знаний о предприятии как системе является модель. В рамках данного исследования под моделью будем

понимать математический образ объекта управления, который заменяет собой объект-предприятие таким образом, что его изучение дает новую информацию о процессах, происходящих на предприятии. Анализ имеющихся в научной литературе подходов к общему управлению производственной и инновационно-инвестиционной деятельностью позволил выделить в моделировании два типа моделей: изолированные и комплексные.

Примерами изолированных моделей являются: модели оптимизации производственной программы предприятия, модели управления ресурсами, модели динамики производственных фондов, модели финансовой деятельности предприятия, модели анализа инвестиционных проектов [1–3] (рис. 1). Однако в основном такие модели направлены на решение узких, конкретных задач.

Рис. 1. Комплекс имитационных динамических моделей синхронной производственной и инвестиционной деятельности предприятия

Для достижения комплексных стратегических целей предприятия, а также отражения экономических показателей в динамике изолированные модели, как правило, оказываются неприемлемыми. Существующее же множество комплексных моделей в большинстве своем являются обобщенными, им свойственна высокая степень агрегирования при описании предприятия, что приводит к упрощению действительности. Примерами комплексных моделей являются модели совместного планирования двух и более видов деятельности предприятия, моделирование инвестиционных программ с учетом кадровой политики, а также модели, приближенные к глобальным моделям предприятия.

Проведенный анализ показал, что проблемы построения комплексных моделей в первую очередь связаны с существенными отличиями в методике описания производственной и инвестиционной деятельности. Так, при описании процессов, связанных с производственной деятельностью, чаще всего осуществляется увязка по расходам, основным производственным фондам и результатам. А в методах инвестиционного проектирования традиционно предполагается, что все параметры проектных мероприятий, включая затраты и результаты реализации проекта, заранее известны и ставится задача выбора наиболее эффективного объекта из имеющихся альтернатив.

Еще одной важной проблемой при совместном описании различных видов деятельности производственного предприятия является различие во временной структуре показателей. Так, структура показателей производственной деятельности не зависит от времени (здесь показатели рассматриваются как мгновенные), а структура показателей инвестиционного объекта жестко увязана во времени с графиком соответствующего инвестиционного проекта (показатели здесь рассматриваются как интервальные). Кроме того, такие модели обычно носят описательный характер, что не позволяет давать управленческие рекомендации.

Основной задачей данного исследования является разработка математического аппарата модели функционирования промышленного предприятия для оптимизации его работы с целью повышения эффективности производства по критерию прибыльности.

Основанием для создания и реализации модели служит постоянная необходимость распределения ресурсов и факторов производства между всеми процессами, происходящими на предприятии с целью повышения эффективности производства по критерию прибыльности. К исходной информации предъявляются требования достоверности и своевременности, что особенно важно для предприятия и его дальнейшего развития.

Для согласования инновационно-инвестиционной и производственной деятельности предприятия в рамках единой задачи предложено разработать имитационно-оптимизационный подход к синхронизации.

В данном исследовании под имитационным понимается подход, предусматривающий построение моделей, имитирующих функционирование объекта. При этом предложено использовать имитационную модель как инструмент связывания и управленческих переменных, и параметров, описывающих рассматриваемые виды деятельности. Достоинством имитационного подхода к моделированию является не только возможность отражать логическую структуру рассматриваемых

подсистем реального підприємства, но и имитировать динамику взаємодій цих підсистем між собою.

Оптимізація виникає, коли є вибір. Задача оптимізації – це пошук оптимальних траєкторій змінних по заданому критерію.

Проблема заключається в знаходженні оптимального поєднання управляючих впливів. Для її рішення пропонується використати оптимізаційний підхід, який передбачає постановку оптимізаційної задачі. Дослідження запропоновано проводити по схемі: імітація – управління – задача оптимального управління – метод пошуку рішення оптимального управління.

Представимо промислове підприємство як динамічну систему, виконуючу постійно взаємодіючі між собою види діяльності: виробництво продукції; виробництво виробничого апарату (просте виробництво фондів, в межах якого розглядаються процеси технічного обслуговування, і оновлення основних виробничих фондів; інвестиційні заходи як складові діяльності по розширеному виробництву виробничої інфраструктури підприємства); матеріально-технічне постачання всіх видів діяльності підприємства; продаж продукції; фінансове забезпечення.

Процеси виробництва продукції і діяльності, пов'язаної з простим виробництвом фондів, представлені в моделі традиційно – в формі технологічного способу, коли в кожен фіксований момент часу на вхід «чорного ящика» «подаються» фактори виробництва, включаючи ОПФ, а на виході «знімаються» об'єми випуску продукції.

Описані види діяльності об'єднані в комплекс імітаційних динамічних моделей з дискретним часовим кроком (рис. 2).

Ключовим моментом даного підходу є пропозиція виконувати строгий зв'язок інвестиційних процесів по розширеному виробництву ОПФ підприємства з процесами виробництва продукції і динаміки фондів завдяки представленню інвестиційних процесів в межах одного часового такту по схемі технологічного способу виробництва.

Взаємозв'язане описання якісно різних по своїй економічній природі процесів пропонується забезпечити за рахунок їх моделювання в формі відповідних виробничих функцій (з взаємодоповнюваними ресурсами). Що є принципово новим, всі стадії кожного з інвестиційних проєктів прийнятої к виконанню підприємством інвестиційної програми в кожен момент часу пропонується моделювати в формі відповідних функцій витрат. Це дозволить суттєво спростити структуру моделі, розрахунок основних показників цих видів діяльності підприємства (такі як виручка від реалізації продукції, витрати на виробництво продукції і відновлення вичерпаних фондів, витрати на реалізацію інвестиційної програми і асоційованих з ними фінансових потоків). При моделюванні процесів виробництва продукції для простоти демонстрації суті підходу передбачається, що зміни в структурі використовуваних ресурсів пов'язані тільки з зміною самих технологій. В зв'язі з цим для описання залежності між випуском продукції і витратами ресурсів застосовані виробничі функції з взаємодоповнюваними ресурсами.

Рис. 2. Схема имитационных динамических моделей синхронной производственной и инвестиционной деятельности предприятия

Аналогично при моделировании процессов простого воспроизводства фондов построена производственная функция взаимодействующих ресурсов. С этой целью модель каждого инвестиционного проекта (ИП) строилась в виде набора отличающихся моделей для каждой из основных его стадий в каждый момент времени. Причем учет временной структуры каждого ИП будем осуществлять с помощью соответствующих управляющих переменных. Функция издержек в каждый момент инвестиционной деятельности представляет собой зависимость между результатами ИП (динамикой прироста ОПФ определенного вида и/или

объема произведенной продукции, которые являются известными априори) и минимально необходимыми затратами, задействованными в реализации данного проекта в каждый момент времени.

В модели предусмотрено также согласование указанных процессов с финансовыми возможностями самого предприятия.

При анализе многовариантности выбора траекторий управления установлено, что задача управления в рамках поставленной проблемы носит оптимизационный характер.

Задача оптимальной синхронизации производственной и инвестиционной деятельности, разработанная в исследовании, относится к классу конечно-разностных моделей имитационного типа и содержит динамические переменные, дающие возможность моделирования различных режимов функционирования предприятия. Переменные соответствуют управленческим решениям, принятым во всех описываемых сферах деятельности предприятия. На управляющие переменные наложены соответствующие ограничения.

Для выбора оптимального управления предложено воспользоваться многокритериальным подходом к оптимизации.

С учетом того что целью функционирования предприятия является максимизация экономического результата за анализируемый период, в модели для поиска оптимальных траекторий функционирования предприятия предложено воспользоваться теоретико-игровым критерием максимина чистой прибыли и статистическим критерием максимальной средней прибыли.

Максимин чистой прибыли

$$F_1 = \max_j \min_t Pr_{jt}, \quad (1)$$

где j – номер эксперимента;

Pr_{jt} – чистая прибыль в момент времени t , соответствующая каждому j -му эксперименту.

Данный критерий предусматривает максимум негативного развития состояния внешней и внутренней среды и учитывает наименее благоприятное развитие для каждой альтернативы.

Максимальное значение среди множества проведенных экспериментов ($\forall j, j = \overline{1, J}$) средней на всем периоде планирования ($\forall t, t = \overline{1, T}$) чистой прибыли:

$$F_2 = \max_j \sum_{t=1}^T \frac{Pr_{jt}}{T}. \quad (2)$$

Данный критерий является обобщающим, он характеризует поведение прибыли на всем отрезке планирования и отражает результат деятельности предприятия в целом (по всем аспектам деятельности предприятия – производственной, инвестиционной и финансовой). В совокупности с первым критерием он позволяет выбрать оптимальное управление при синхронизации работы предприятия во всех его основных сферах деятельности.

Выводы. Предложенный блочно-модульный подход позволяет использовать n критериев оптимальности, при этом схема подхода не изменится, так как парето-оптимальное решение не зависит от количества критериальных

показателей. Это дает возможность исследователю использовать в модели любые критерии, интересующие его на этапе управления, и затем изучить их влияние на процесс управления. Для анализа множества парето-оптимальных управлений с целью выбора наиболее рационального (компромиссного) из них разработан метод оптимизационного решения задачи на основе идеологии статистических испытаний.

Апробация показала, что поскольку разработанная модель работоспособна, максимально приближена к реальности и дает предсказуемые результаты, то она может быть использована как инструмент при выработке управляющих решений на реальном предприятии.

Наиболее важным критерием работоспособности модели является ее способность к воспроизводству динамики основных экономических показателей в случае осуществления различных сценариев внутренней и внешней политики предприятия и способность модели к формированию оптимальной траектории управления как по каждому из рассмотренных видов деятельности, так и по предприятию в целом.

Библиографические ссылки

1. **Лотов А. В.** Введение в экономико-математическое моделирование / А. В. Лотов. – М. : Наука, 1984. – 392 с.
2. **Карасев А. И.** Математические методы и модели в планировании / А. И. Карасев, Н. Ш. Кремер, Т. И. Савельева. – М. : Экономика, 1987. – 241 с.
3. **Блех Ю.** Инвестиционные расчеты. Модели и методы оценки инвестиционных проектов / Ю. Блех, У. Гетце. – Калининград : Янтар. сказ, 1997. – 450 с.
4. **Ивченко И. Ю.** Существующие подходы к моделированию предприятия и проблема синхронного планирования производства, инноваций и финансирования [Электронный ресурс] / И. Ю. Ивченко. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32443.doc.htm
5. **Гамидов Г. С.** Основы инноватики и инновационной деятельности / Г. С. Гамидов, В. Г. Колосов, Н. О. Османов. – СПб. : Политехника, 2000. – 323 с.
6. **Орлов А. И.** Эконометрика / А. И. Орлов. – М. : Экзамен, 2002. – 576 с.

Надішла до редколегії 06.12.2013

УДК 331.101

Л. М. Киш, О. О. Гичак

Вінницький національний аграрний університет

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття мотивації праці в системі управління трудовим потенціалом підприємства, проведено аналіз останніх публікацій. Вивчено фонд оплати праці як основний матеріальний стимул на підприємстві. Проаналізовано структуру та динаміку фонду оплати праці на ПСП «Агрофірма Батьківщина», проведено її порівняння з продуктивністю праці та соціальними гарантіями. Визначено місце мотивації праці в системі управління підприємством та мету її посилення. Встановлено роль матеріального та морального стимулювання праці на підприємствах і їх вплив на продуктивність праці.

Ключові слова: мотивація, матеріальна мотивація, заробітна плата, премія.

Рассмотрено понятие мотивации труда в системе управления трудовым потенциалом предприятия, проведен анализ последних публикаций. Изучен фонд оплаты труда как основной материальный стимул на предприятии. Проанализирована структура и динамика фонда оплаты труда на ПСП «Агрофирма Батьківщина», проведено ее сравнение с производительностью труда и социальными гарантиями. Определено место мотивации труда в системе управления предприятием и цель ее усиления. Выяснена роль материального и морального стимулирования труда на предприятиях и их влияние на производительность труда.

Ключевые слова: мотивация, материальная мотивация, заработная плата, премия.

The concept of motivation of labour is considered in control system by labour potential of enterprise, the analysis of the last publications is conducted. The fund of payment of labour is studied, as basic wage incentive on an enterprise. A structure and dynamics of fund of payment of labour is analysed on ПСП «Агрофірма Батьківщина», her comparing is conducted to the labour productivity and соціальними guarantees. The location of motivation of labour is determined in control system by an enterprise and sweep her strengthening. There was a certain role of material and moral stimulation of labour on enterprises and their influence on the labour productivity.

Keywords: motivation, material motivation, salary, bonus.

Результати господарської діяльності будь-якого підприємства залежать передовсім від ефективності використання праці людини – найбільш активного і, власне, вирішального фактора виробництва. Забезпеченість підприємства необхідними трудовими ресурсами, їх раціональне використання, високий рівень продуктивності праці сприяють збільшенню обсягів виробництва продукції, ефективній експлуатації обладнання, машин, механізмів, зниженню собівартості та зростанню прибутку.

Сучасна система управління персоналом ґрунтується на тому, що люди є найважливішим економічним ресурсом підприємства, джерелом його прибутків, конкурентоспроможності та процвітання. Тому актуальними є дослідження впливу мотивації на продуктивність праці людини, а також аналіз її внутрішнього бажання діяти певним чином для задоволення своїх потреб. Важливо також зрозуміти значення та роль закордонного досвіду системи мотивації працівників. Мотивація праці в сьогоденних ринкових умовах є однією з найактуальніших проблем.

Втрата інтересу працівника до роботи, його пасивність спричиняють спад ефективності організації. Щоб не допустити втрати потенційного прибутку, менеджер повинен досягти максимальної віддачі від своїх підлеглих. Для результативного управління людськими ресурсами менеджеру необхідно виділити параметри роботи, які можуть впливати на психологічний стан виконавців,

мотивуючи їх. Грамотно спроектована робота повинна створювати внутрішню мотивацію, відчуття особистого внеску в продукцію, що випускається. У людини почуття співпричетності здатне викликати глибоке психологічне задоволення, дозволяє усвідомлювати себе особистістю. Для більш повної характеристики системи мотивації на підприємстві розглянемо неекономічні засоби стимулювання.

Теоретичні підвалини сучасного розуміння механізму мотивації заклали вітчизняні та зарубіжні вчені: А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Ф. Тейлор, Е. Мейо, А. Маслоу, Д. Мак-Грегор, М. Вебер, Ф. Герцберг, М. Туган-Барановський, В. Вернадський, Ф. Хайєк, О. Чаянов, О. Гастев та ін. Пошуки сучасних вчених-економістів України, таких як О. І. Амоша, С. І. Бандур, Д. П. Богиня, М. Д. Ведерников, О. А. Грішнова, О. І. Гончар, В. М. Данюк, А. А. Чухно та інших, істотно збагатили наукові уявлення про соціальні та економічні чинники й методи мотивації трудових ресурсів. Проте ще залишаються недостатньо розробленими питання, пов'язані із запровадженням сучасних методів мотивації праці на підприємствах, оцінкою дієвості механізму мотивації праці, визначенням невикористаних резервів щодо забезпечення його ефективності в умовах формування конкурентного середовища.

Метою роботи є аналіз мотивації праці, яка є рушійним важелем у процесі управління людськими ресурсами на підприємствах України, зокрема у ПСП «Агрофірма Батьківщина».

Мотивація є однією з провідних функцій управління, оскільки досягнення основної мети залежить від злагодженості роботи людей. Кожен грамотний керівник намагається переконати підлеглих працювати краще, створити у них внутрішній стимул до активної трудової діяльності, підтримувати зацікавленість у праці, ініціювати переживання задоволення від отриманих результатів. Варто застосовувати не лише матеріальну мотивацію, а й моральну, яка в деяких випадках є більш дієвою та раціональною порівняно з грошовою винагородою за виконану роботу [6].

Стаття ґрунтується на даних інформації ПСП «Агрофірма Батьківщина» (Вінницька область), що функціонує в галузі сільськогосподарського виробництва і є яскравим прикладом ефективної мотивації праці персоналу.

Аналізуючи мотивацію, перш за все необхідно визначити, які професійні мотиви є рушійними для працівників (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка ролі професійних мотивів працівників, у балах [3, с. 362]

Група респондентів	Заробіток	Соціальний статус, кар'єра	Уникнення покарань	Задоволення від роботи	Самореалізація	Разом
Працівники адміністративних підрозділів	10	10	10	8	10	48
Головні спеціалісти	9	8	8	7	8	40
Робітники	8	7	5	5	6	31
Разом	27	25	23	20	24	119
У середньому по групах респондентів, %	22,6	22,0	19,3	10,8	20,1	32

У всіх групах респондентів основним професійним мотивом є заробітна плата, серед розглянутих чинників найменше працівників заохочує задоволення від роботи. Проте необхідно відмітити, що майже на одному рівні з заробітною платою головним спонукальним фактором є також соціальний статус та кар'єра (22 %). Також значний вплив має самореалізація. Прикметним є те, що значна частина респондентів працює, щоб уникнути покарань (19,3 %).

Отже, основним матеріальним стимулом до праці є заробітна плата, що безпосередньо впливає на її ефективність і є у більшості випадків єдиним джерелом доходів населення.

Правильна організація заробітної плати має відповідати певним умовам: залежати від якості й величини трудового внеску, умов праці та специфічних особливостей діяльності підприємства, ефективності виробництва та рівня цін; забезпечувати випереджаючі темпи зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної плати [2, с. 59].

Однією з важливих проблем сучасної економіки є встановлення вартості трудових послуг та розмірів заробітної плати. У розвинених країнах з ринковою економікою відбувається підвищення стимулюючої функції тарифної системи оплати праці, що сприяє зростанню кваліфікаційного рівня працівників, а також враховує індивідуальні результати праці кожного з них [1, с. 223].

Прагнення людини до поліпшення свого добробуту зумовлює необхідність збільшення трудового внеску, а отже, і збільшення кількості, якості та результативності праці. Тому підвищення заробітної плати є ефективним стимулом підвищення продуктивності праці. По-перше, вищий рівень заробітної плати (проти середньоринкового її значення) сприяє зниженню плинності кадрів, а отже, забезпечує формування стабільного трудового колективу. У разі зниження плинності персоналу роботодавець має можливість скоротити витрати на його наймання і навчання, спрямувавши вивільнені кошти на розвиток виробництва, що, у свою чергу, забезпечить підвищення конкурентоспроможності продукції. По-друге, проведення політики високої заробітної плати дає змогу відібрати на ринку праці найбільш підготовлених, досвідчених, ініціативних, орієнтованих на успіх працівників, продуктивність праці яких потенційно вища за середній рівень [7].

Охарактеризуємо динаміку заробітної плати робітників ПСП «Агрофірма Батьківщина» (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз фонду оплати праці на ПСП «Агрофірма Батьківщина»

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення (+/-)
Фонд оплати праці усіх працівників, тис. грн	1287	1546	1864	169
Середньомісячна заробітна плата по підприємству, грн	107250	128833	155333	48083
Середньомісячна заробітна плата на одного працівника, грн	993	1276	1726	733
Сума річної премії в розрахунку на одного працівника	14157	16362	21436	7279
Питома вага суми нарахованих доплат та бонусів у фонді оплати праці усіх працівників, %	13,2	12,7	13,8	0,6

Варто відзначити, що за період дослідження фонд оплати праці збільшився на 169 тис. грн. Це обумовлено загальнодержавним підвищенням мінімального рівня заробітної плати та соціальних стандартів. Середньомісячна заробітна плата

по підприємству у звітному році порівняно з базовим зросла на 48083 грн, середньомісячна заробітна плата в розрахунку на 1 працівника у 2012 р. становила 1726 грн, що більше на 733 грн порівняно із 2010 р. Це позитивне явище для досліджуваного підприємства.

Необхідно пам'ятати, що заробітна плата є не лише основним матеріальним стимулом, але й забезпеченням цілого ряду соціальних гарантій. Важливо порівняти розмір середньомісячної заробітної плати з прожитковим мінімумом. Майже в усіх галузях промисловості існують позитивні розходження в рівні середньої заробітної плати і прожиткового мінімуму. Однак не слід забувати також про рівень самого прожиткового мінімуму, який, на наш погляд, в Україні не є економічно обґрунтованим і зростає значно меншими темпами, ніж рівень цін на товари та послуги, і, таким чином, не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили [3, с. 361]. Тому охарактеризуємо дані середньомісячної заробітної плати на підприємстві та її зміни порівняно з мінімальними соціальними гарантіями в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

**Співвідношення заробітної плати на ПСП «Агрофірма Батьківщина»
з мінімальними соціальними гарантіями в Україні**

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення (+/-)
Середньомісячна заробітна плата на одного працівника, грн	993	1276	1726	733
Мінімальна заробітна плата в країні, грн	922	1004	1134	212
Прожитковий мінімум для осіб працездатного віку, грн	922	1004	1134	212
Відношення середньомісячної заробітної плати по підприємству:				
до прожиткового мінімуму, %	1,08	1,27	1,52	0,44
мінімальної заробітної плати, %	1,08	1,03	1,52	0,44

Аналізуючи дані табл. 3, можна зробити висновки про те, що протягом 2010–2012 р. прожитковий мінімум дорівнював мінімальній заробітній платі і становив відповідно 922, 1004 та 1134 грн. За досліджуваний період даний показник збільшився на 212 грн. Відношення середньомісячної заробітної плати по підприємству до соціальних гарантій в Україні збільшилось на 0,44 %. Дана тенденція свідчить про те, що середньомісячна заробітна плата на ПСП «Агрофірма Батьківщина» зростає швидшими темпами, ніж прожитковий мінімум, що, у свою чергу, позитивно впливає на продуктивність праці співробітників досліджуваного підприємства.

Значний вплив на обсяг матеріального стимулювання має вибрана на підприємстві форма оплати праці. У сучасних умовах існують різні форми і системи оплати праці, але найбільшого поширення набули: відрядна, погодинна і тарифна. На досліджуваному підприємстві в більшості випадків застосовують погодинно-преміювальну (38 %) та відрядно-прогресивну оплату праці (24 %).

Відрядно-прогресивну оплату праці, як правило вводять тимчасово на найважливіших ділянках основного виробництва. За цієї системи заробіток визначають за виконанням норми виробітку, як і за прямої відрядної оплати, тобто за прийнятими розцінками. У разі перевиконання установленої норми прогресивно

збільшуються доплати до основної відрядної розцінки. Прогресивні доплати нараховують за результатами місячної роботи.

Погодинно-преміювальна – це така оплата праці, коли робітник одержує не тільки заробіток за кількість відпрацьованого часу, але і визначений відсоток премії до цього заробітку [5].

ПСП «Агрофірма Батьківщина» застосовує акордну, непряму відрядну та відрядно-преміальні системи оплати праці. Проте їх частка менша і становить 48 %.

Акордна система оплати праці – це різновид відрядної оплати праці, сутність якої полягає в тому, що розмір оплати праці встановлено на весь обсяг виконання робіт із визначенням терміну їх виконання.

Непряму відрядну оплату праці застосовують для допоміжних робітників, заробітна плата яких залежить від результатів праці основних робітників, яких допоміжні обслуговують.

Відрядно-преміальна – система оплати праці, коли робітник одержує не тільки відрядний заробіток, але і премію. Премія звичайно встановлюється за досягнення визначених показників: виконання плану виробництва продукції, завдань із якості продукції або економії витрати матеріальних і інших видів ресурсів [5].

Як бачимо, усі форми оплати праці, застосовувані на підприємстві, враховують матеріальні заохочення.

Аналіз фонду оплати праці та матеріальних заохочень неможливий без аналізу стану і динаміки продуктивності праці (табл. 4).

Продуктивність праці в рослинництві вища, ніж у тваринництві у 1,67 разу (2010) та в 1,95 разу (2012). Позитивними тенденціями є те, що річна продуктивність праці за досліджуваний період збільшилась на 41821,2 грн та зросла денна й годинна продуктивність праці на 166,6 грн та 20,9 грн відповідно.

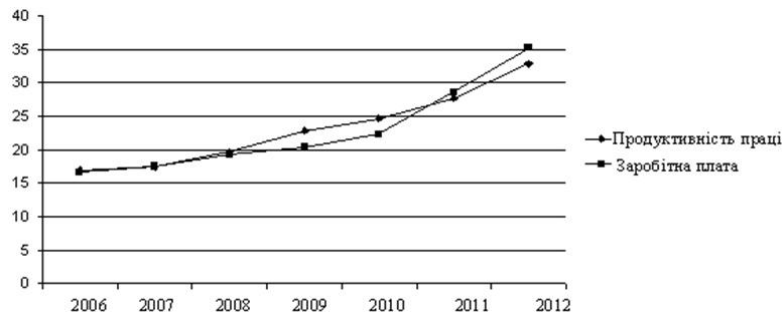
Таблиця 4

Продуктивність праці на ПСП «Агрофірма Батьківщина»

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення (+/-)
Продуктивність праці на підприємстві:				
річна, грн	60101,9	76762,4	101923,1	41821,2
денна, грн	239,5	307,1	406,1	166,6
годинна, грн	29,9	38,4	50,8	20,9
Продуктивність праці в рослинництві:				
річна, грн	86166,7	92774,2	139484,8	53318,1
годинна, грн	343,3	371,1	555,7	212,4
Продуктивність праці у тваринництві:				
річна, грн	51371,4	61385,7	71789,5	20418,1
годинна, грн	204,7	245,5	286,0	81,3

Аналіз середньої заробітної плати і темпів її зростання завжди пов'язують з темпами зростання продуктивності праці. Розширене відтворення підприємств передбачає, щоб темпи зростання продуктивності праці завжди випереджали темпи зростання заробітної плати. Проведемо аналіз темпів приросту середньорічної заробітної плати на ПСП «Агрофірма Батьківщина» та темпів приросту продуктивності праці (рисунок).

Як бачимо, темпи приросту продуктивності праці на підприємстві випереджали темпи приросту заробітної плати до 2011 р. Така ситуація є цілком закономірною. А за 2011 та 2012 рр. зросли темпи приросту заробітної плати, що загрозливо для підприємства.

Темпи приросту продуктивності праці та заробітної плати на ПСП «Агрофірма Батьківщина»

Зростання продуктивності праці на даний момент є одним з головних завдань ПСП «Агрофірма Батьківщина», оскільки підприємство не може надалі підвищувати рівень заробітної плати такими ж темпами, як до даного часу. Утім зниження темпів приросту заробітної плати призведе до зниження соціальних гарантій.

Зрозуміло, що одним із чинників, який впливає на продуктивність праці, є її мотивація. Розглядають як матеріальний, так і нематеріальний аспекти мотивації.

Економічне стимулювання ПСП «Агрофірма Батьківщина» передбачає доплати та бонуси. Вони можуть бути реалізовані як у грошовому, так і натуральному вигляді. Працівникам підприємства присвоюють почесні звання із виплатою грошової винагороди:

- 1) за підсумком роботи за рік:
  - «Майстер - золоті руки» – із врученням диплома та грошової премії в розмірі 350 грн кожному;
- 2) за підсумком роботи за півріччя:
  - «Кращий майстер» – із врученням свідоцтва та грошової премії в розмірі 170 грн кожному;
  - «Кращий спеціаліст» – із врученням свідоцтва та грошової премії в розмірі 170 грн кожному.

Доплати та бонуси загалом становлять від 13,2 до 13,8 % фонду оплати праці (табл. 2). Причому в 2011 р. їх питома вага у фонді оплати праці знизилась і дорівнювала 12,7 %.

Матеріальні стягнення на підприємстві застосовують у вигляді штрафів. Їх питома вага незначна і не перевищує 5 % від загальної суми фонду оплати праці.

Не слід забувати про застосування сучасних форм і методів нематеріальної мотивації персоналу. Вона направлена на підвищення лояльності співробітників до компанії одночасно зі зниженням витрат на компенсацію співробітникам їх трудовитрат.

Щоб з'ясувати залежність продуктивності праці від мотивації працівників, було застосовано кореляційно-регресивний аналіз.

Кореляційно-регресивні моделі дозволяють дати кількісну оцінку зв'язку залежності і взаємозумовленості економічних показників, забезпечують математичний підхід до дослідження існуючих фактичних економічних взаємозв'язків. Ми побудували дві моделі. За залежну змінну в першому випадку було обрано

Y_1 – річну продуктивність праці на підприємстві (чистий прибуток у розрахунку на одного працівника), грн;

За незалежні змінні було обрано такі показники, як:

X_1 – питома вага матеріальних заохочень у загальній сумі фонду оплати праці, %;

X_2 – кількість моральних заохочень у розрахунку на одного працівника, шт.;

X_3 – питома вага матеріальних стягнень у загальній сумі фонду оплати праці, %.

У процесі розрахунків отримано таке рівняння кореляційно-регресивної залежності річної продуктивності праці на підприємстві від обраних факторів:

$$Y_1 = -12,864447831 + 1,127472212 X_1 + 0,29919 X_2 + 0,126920 X_3.$$

Модель дозволяє визначити вплив основних видів мотивацій на річну продуктивність праці. Вона є адекватною, про що свідчить значення F -критерію Фішера (розрахункове значення 4,89298283 більше за табличне значення 0,038514519). Оскільки множинний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,732864576, можна зробити висновок про тісний прямий зв'язок між обраними незалежною та залежними змінними. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,64710611. Тобто обрані фактори на 65 % впливають на річну продуктивність праці. В отриманому рівнянні всі коефіцієнти при незалежних змінних додатні, тому будь-яке заохочення чи стягнення зумовлюють збільшення річної продуктивності праці. Значення даних коефіцієнтів підтверджують загальну тенденцію: найбільший вплив на продуктивність праці має матеріальне стимулювання, а матеріальні стягнення, хоч і обумовлюють збільшення річної продуктивності праці, але їх вплив найменший.

У другому випадку за залежну змінну було обрано

Y_2 – річну продуктивність праці на підприємстві (чистий прибуток у розрахунку на одного працівника), грн;

За незалежні змінні було обрано показники такі, як:

X_1 – питома вага погодинно-преміювальної оплати праці в загальному обсязі фонду оплати праці, %;

X_2 – питома вага відрядно-прогресивної оплати праці в загальному обсязі фонду оплати праці, %;

X_3 – питома вага акордної оплати праці в загальному обсязі фонду оплати праці, %;

X_4 – питома вага непрямой відрядної оплати праці в загальному обсязі фонду оплати праці, %;

X_5 – питома вага відрядно-преміальної оплати праці в загальному обсязі заробітної плати, %.

У процесі розрахунків отримано такі рівняння кореляційно-регресивної залежності річної продуктивності праці на підприємстві від обраних факторів:

$$Y_2 = 278,368113831 + 0,377971442 X_1 + 0,21591 X_2 + 0,15922 X_3 + 0,126920043 X_4 + 0,15201 X_5.$$

У даному випадку можна визначити вплив форми оплати праці на річну продуктивність праці. Модель адекватна, про що свідчить значення F -критерію Фішера (розрахункове значення 3,90198443 більше за табличне значення 0,025564719). Оскільки множинний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,751921371, можна зробити висновок про тісний прямий зв'язок між обраними незалежною та залежними змінними. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,56171012. Тобто обрані фактори на 56 % впливають на річну продуктивність праці. В отриманому рівнянні всі коефіцієнти при незалежних змінних додатні, тому будь-яка форма оплати праці сприяє підвищенню річної продуктивності праці. Значення даних коефіцієнтів дозволяє зробити висновок про можливе збільшення питомої ваги акордної та відрядно-преміальної форми оплати праці у загальному обсязі фонду оплати праці.

Висновки. Отже, заробітна плата є головним мотивуючим фактором у трудовій діяльності працівників та інструментом впливу на ефективність їх діяльності. Усі робітники ПСП «Агрофірма Батьківщина» мають стабільний заробіток у формі основної заробітної плати та почувають себе досить захищеними. Середньомісячна заробітна плата працівника на підприємстві вища за мінімальну заробітну плату в країні та прожитковий мінімум для осіб працездатного віку.

Основною проблемою на ПСП «Агрофірма Батьківщина» є випереджаючий ріст темпів приросту заробітної плати над темпами річної продуктивності праці в 2011–2012 рр., що суперечить основам розширеного відтворення. Тому пошук шляхів підвищення річної продуктивності праці є однією з перспектив аналітичних досліджень на ПСП «Агрофірма Батьківщина».

Як свідчать дослідження, одним з перспективних напрямків вирішення даної проблеми є вибір правильного мотивування праці. На підприємстві застосовують цілий ряд матеріальних стимулів та покарань. Найбільш дієвими є заохочення у вигляді грошової винагороди за підсумком роботи за рік та півріччя. Матеріальні стягнення впливають на річну продуктивність праці позитивно, але незначно. Проте необхідно пам'ятати, що збільшення обсягів матеріального стимулювання не повинне перевищувати 50 % від обсягу фонду заробітної плати [6]. Також доцільно збільшити питому вагу акордної та відрядно-преміальної форми оплати праці з загальному обсязі фонду оплати праці.

Бібліографічні посилання

1. **Блонська В. І.** Матеріальне стимулювання праці персоналу як основний елемент мотивації праці / В. І. Блонська // Економіка, планування і управління в лісовиробничому комплексі. – 2011. – № 6. – С. 222–225.
2. **Гриньова В. М.** Управління соціальним розвитком промислових підприємств / В. М. Гриньова, М. М. Новікова, М. В. Боровик. – Х. : ХНЕУ, 2011. – 160 с.
3. **Грузіна І. А.** Аналіз системи мотивації праці персоналу (на прикладі промислового підприємства) / І. А. Грузіна // Комун. госп-во міст. – 2010. – № 98. – С. 357–363.
4. **Іванілов О. С.** Економіка підприємства : підручник / О. С. Іванілов. – 2-ге вид. – К. : Центр учб. л-ри, 2011. – 728 с.
5. **Небава М. І.** Економіка та організація виробничої діяльності підприємства : навч. посіб. / М. І. Небава, О. О. Адлер, О. Й. Лесько. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – Ч. 1: Економіка підприємства. – 117 с.
6. **Тюрина Н. М.** Економіка праці: Дистанційне навчання [Електронний ресурс] / Н. М. Тюрина. – Режим доступу : http://www.lubbook.net/book_332.html
7. **Цимбрило Н. М.** Формування системи мотивації праці на підприємстві [Електронний ресурс] / Н. М. Цимбрило. – Режим доступу : <http://www.kerivnyk.info/2012/05/korytko.html>

Надійшла до редколегії 28.11.13

УДК 338+658

О. А. Курносова-Юркова

Автомобильно-дорожный институт

ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет», г. Горловка

**СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В СИСТЕМЕ ЛОГИСТИЧЕСКОГО СЕРВИСА ПРЕДПРИЯТИЙ**

Обобщены современные информационные технологии в системе логистического сервиса промышленных предприятий и выявлены особенности управления логистическими услугами на их основе.

Ключевые слова: информационные технологии, логистика, логистический сервис, логистические услуги, управление цепями поставок.

Узагальнено сучасні інформаційні технології керування в системі логістичного сервісу промислових підприємств і виявлено особливості керування логістичними послугами на їх основі.

Ключові слова: інформаційні технології, логістика, логістичний сервіс, логістичні послуги, керування мережами постачань.

The article summarizes the current information technology in the logistics service industry and identifies characteristics of logistics services based on them.

Keywords: information technology, logistics, logistics services, Supply Chain Management.

В условиях глобальной экономики отечественные производители обязаны гибко реагировать на ускоряющиеся изменения во внешней среде и непрерывно улучшать качество продукции и услуг, совершенствовать бизнес-процессы и системы управления, ориентируясь на растущие потребности клиентов. В этом процессе логистике как сервисному виду экономической деятельности принадлежит ключевая роль. Внедрение передовых технологий управления логистическими бизнес-процессами позволяет предприятиям значительно сократить длительность производственного цикла, снизить запасы ресурсов и готовой продукции, операционные издержки, ускорить обращение капитала, обеспечить оптимальное удовлетворение потребностей в качественном обслуживании промежуточных и конечных потребителей.

Вопросы усовершенствования управления логистическим сервисом затронуты в научных работах Б. А. Аникина, В. М. Аристова, А. В. Бубелы, Н. В. Гузенко, В. В. Дыбской, Е. И. Зайцева, Н. В. Ивановой, Р. А. Кожевникова, Е. В. Крикавского, И. Е. Матвей, Р. С. Мизевич, Л. Б. Миротина, А. Ю. Мусихина, Т. В. Наконечного, Г. А. Оношенко, А. В. Резер, В. И. Сергеева, С. М. Хаировой, Н. И. Чухрай, Р. В. Шеховцова и др. Проблемам информационного обеспечения логистики и созданию интегрированных информационных логистических систем посвящены труды А. Ю. Берко, О. Е. Васильевой, В. А. Высоцкой, Д. А. Гаврилова, Н.Г. Георгиади, О. О. Коваленко, Д. О'Лири, Т. О. Марценюк, Н. С. Меджибовской, В. В. Пасичник, С. В. Питеркина, А. И. Рыбникова и др. Вместе с тем, несмотря на обширную теоретико-методологическую базу современной логистики, вопросы управления логистическими услугами на промышленных предприятиях исследованы фрагментарно, не создано единой методологии управления системой логистического сервиса на базе современных информационных технологий.

Інноваційна модель розвитку компаній обумовила перехід від ринку виробителя, на якому пріоритетом діяльності були висока ефективність і гнучкість виробнично-економічних систем, до ринку споживача.

Для успешной работы на нем отечественные предприятия вынуждены переориентировать принципы ведения бизнеса в соответствии с потребностями клиентов, что предусматривает необходимость своевременного выявления запросов, быстрой реакции на их изменения, индивидуализации заказов клиентов, концентрации ресурсов и усилий компании для выполнения заказов. Применение логистического подхода в конкурентной борьбе рассматривается как эффективный инструмент совершенствования организации деятельности за счет функции интеграции потоковых процессов и применения комплексного подхода к управлению. Развитие логистической концепции способствует специализации предприятий, выделению ключевых компетенций, сокращению бизнес-процессов, не приносящих прибавочной стоимости, с последующим их аутсорсингом предприятиям-партнерам, росту кооперационных связей и сфер взаимодействия бизнеса. Все это меняет методологию управления предприятиями, поскольку названные тенденции обуславливают интеграцию сфер производственного, операционного и логистического менеджмента, характеризующихся следующими ключевыми характеристиками:

- внедрение тактики и стратегии ориентации на клиентов и политики «активного проталкивания»;
- фундаментальные изменения в организации и управлении процессами производства и сбыта в условиях глобальной бизнес-среды;
- распространение современных информационных и коммуникационных технологий, направленных на обеспечение быстрого прохождения материальных, информационных и финансовых потоков, что обеспечивает мониторинг всех фаз жизненного цикла продукции от первичного источника сырья до конечного потребителя;
- специализация на ключевых компетенциях компаний;
- динамическое развитие обслуживающих видов экономической деятельности, предлагающих услуги аутсорсинга логистических услуг;
- современная концепция логистики, ключевым положением которой является необходимость интеграции участников цепей снабжения, производства и распределения;
- внедрение интегрированных корпоративных систем, интернет-бизнеса, электронной коммерции, мобильных логистических технологий, что открывает принципиально новые возможности и источники повышения эффективности деятельности предприятий.

Развитие логистической концепции способствует появлению новых инструментов управления предприятиями, адекватных уровню развития конкурентной бизнес-среды. Исторически сложились четыре фундаментальные парадигмы логистики: аналитическая, технологическая, маркетинговая, интегральная. Каждая парадигма определяет уровень логистического развития предприятий. Вместе с тем в настоящее время зарубежные ученые сходятся во мнении, что логистика все более принимает форму обслуживающего вида экономической деятельности, что, на наш взгляд, предопределяет появление сервисной парадигмы логистики. Эволюция парадигм логистики представлена на рисунке. Содержательная характеристика форм организации логистики в соответствии с ее парадигмами обобщена в табл. 1.

Изменения форм организации логистики имеют закономерную эволюционную природу в силу следующих обстоятельств: трансформация идеологии управления

с производственно-ориентированной, господствовавшей в индустриальную эпоху, на инновационную, характерную для экономики знаний; ориентация управления логистическими бизнес-процессами не на сокращение затрат, а на рост прибавочной стоимости; распространение корпоративных информационных систем и увеличение всеобщей информированности всех заинтересованных сторон; внедрение методов интегрированного логистического менеджмента в практику бизнеса; новое понимание механизмов рынка и логистики как стратегического элемента конкурентных возможностей компаний.

Эволюция парадигм логистики в соответствии с трансформацией подходов к управлению предприятиями и динамикой глобальной бизнес-среды (разработал автор)

Таблица 1

Характеристика парадигм логистики*

№ п/п	Парадигма логистики	Содержательная характеристика парадигм логистики
1	Аналитическая	Предполагает классический подход к логистике как к науке об управлении материальными потоками. Теоретико-методологическую основу данной парадигмы формируют экономико-математические методы (системный анализ, кибернетика, исследование операций, управление запасами и др.). Предполагает решение сложных оптимизационных задач, построение сложных моделей, алгоритмов. Объектом управления являются внутрипроизводственные процессы
2	Технологическая (информационная)	Сформировалась в 60-х гг. XX в. и связана с развитием информационно-компьютерных технологий. Теоретической основой является системный подход. Управление материальным потоком осуществляется с помощью информационных технологий, основанных на функциональном подходе к управлению (реализация функций планирования, закупки, сбыта и др.)
3	Маркетинговая	Внедрена в практику управления в 80-х гг. XX в. и применяется до настоящего момента. Базируется на постулате, что ключевая цель логистического подхода в управлении – эффективная конкурентная стратегия на рынке сбыта, которая требует решения ряда маркетинговых задач: изучения рынка, позиционирования, прогнозирования спроса и др. Теоретический базис парадигмы формируют экономическая теория, организация производства, операционный менеджмент, теория вероятностей, математическая статистика

№ п/п	Парадигма логистики	Содержательная характеристика парадигм логистики
4	Интегральная	Развивает маркетинговую парадигму, увязывая ее с аналитической и технологической парадигмами. Ключевым фактором конкурентоспособности определяет время. Предполагает сокращение длительности обработки заказов клиентов, поставки, оплаты и др. при одновременном увеличении скорости потоков и сокращении количества элементов логистической цепи. Характеризуется становлением новой концепции управления – «управление цепями поставок», под которым понимают интеграцию ключевых бизнес-процессов (в основном логистических), начиная от момента поставки до конечного пользователя, охватывающих всех поставщиков товаров, услуг, информации, добавляющих ценность для потребителей и других заинтересованных лиц. Конкуренция в сфере управления цепями поставок – основная задача, решение которой необходимо для снижения себестоимости продукции в условиях дефицита традиционных видов ресурсов с целью повышения прибыли и доли рынка. Логистика рассматривается как инструмент менеджмента, интегратор различных функций, связанных с материальным потоком, для достижения целей бизнеса. Примером таких функций являются JIT (Just-in-time – система точно в срок), Lean production («бережливое» производство)
5	Сервисная	Современный этап развития, характеризуемый понятием «сервисная логистика», под которой понимается управление интегрированными экономическими потоками услуг, направленное на удовлетворение производственных и общественных потребностей. Управление реализуется в соответствии с концепцией логистики, получившей название «логистика сервисного отклика», – процесс координации логистических операций, необходимых для предоставления услуг наиболее эффективным способом касательно затрат и удовлетворения запросов потребителей. Логистический сервис рассматривается как основной некапиталоемкий инструмент повышения конкурентоспособности предприятий [1; 2]

* Разработал автор.

Развитие форм организации логистики обусловило непрерывный рост интеграции деятельности и определило бурное развитие информационных технологий. При этом интеграция в логистике осуществлялась в соответствии со следующими этапами: инфраструктурная, организационная, информационная.

Инфраструктурная интеграция была первоначально связана с идеей управления логистическими инфраструктурными мощностями – транспортом и складской деятельностью – как единым транспортно-складским комплексом, подчиненным службе логистике. Такое объединение позволяло существенно синхронизировать транспортные и складские услуги как основные логистические бизнес-процессы и более рационально использовать материально-техническую базу, а также основные фонды предприятий. Инфраструктурная интеграция базировалась на локальных информационных системах, основанных на автоматизации складской и транспортной деятельности. Организационная интеграция связана с переходом от функциональной к процессно-ориентированной организации ведения бизнеса, которая заключается в трансформации подхода к управлению от управления отдельными операциями к управлению интегрированной сетью бизнес-процессов с целью оптимизации ресурсов компаний и удовлетворения требований конечных и промежуточных потребителей. Информационная интеграция определена необходимостью информационно-аналитического обеспечения логистического сервиса и создания единого информационного пространства контрагентов цепей поставок, что позволяет обеспечить скорость, полноту и точность получения данных для реализации логистических бизнес-процессов. Информационная интеграция базируется на информационных системах и технологиях интегрированного планирования, управления

запасами в цепях поставок, электронного документооборота, систем мониторинга цепей поставок, интегрированных корпоративных информационных систем (КИС) [3, с. 40–41].

Следовательно, в настоящее время традиционные функции логистики – транспортировка, грузоперевозка, управление запасами, закупками и заказами, складирование – интегрировались в систему логистического сервиса на промышленных предприятиях на базе общей информационной платформы, образовав стратегическую инновационную систему. Современные КИС выступают в роли функциональной технической инфраструктуры, обеспечивающей интеграцию контрагентов в системе логистического сервиса. Интегрированные информационные системы предоставляют новые возможности, с помощью которых вся необходимая информация организуется в соответствии с целями и принципами логистики. Это обуславливает переход от иерархических образований к плоским структурам, отличающимся прозрачностью, эффективностью принятия управленческих решений и высокой адаптивностью. В табл. 2 обобщены современные информационные системы и технологии, применяемые в системе логистического сервиса и управлении цепями поставок на промышленных предприятиях.

Таблица 2

**Содержательный анализ современных информационных технологий
в системе логистического сервиса на промышленных предприятиях**

Информационные технологии	Содержательная характеристика
Система TMS (Transport Management System)	Объект автоматизации – транспортная система промышленного предприятия. Представляет собой систему управления транспортом, которая обеспечивает расчет стоимости перевозки различными видами транспорта, агрегирует таможенные затраты и данные о погрузочно-разгрузочных работах, отслеживает сроки перевозок. Одна из задач системы – по запросу менеджера мгновенное получение информации о местонахождении груза, сроках его доставки. Чаще всего является частью структуры Supply Chain Management
Система WMS (Warehouse Management System)	Применяется для автоматизации различных типов складов, в том числе территориально распределенных. Включает средства для управления топологией склада, параметрами товарной номенклатуры, планирования складских операций, управления ресурсами, применения различных методик хранения и обработки грузов. Позволяет в реальном времени управлять складской логистикой в рамках различных технологических процессов (прием и отгрузка товара, внутренние перемещения). Позволяет достичь высокой оборачиваемости запасов, быстрой комплектации партий товара и отгрузки их потребителям
Система MRP/DRP (Materials requirements planning / Distribution requirements planning)	Объект автоматизации – частные логистические функции и фрагментарное управление бизнес-процессами. Система оптимизации процесса планирования потребности / распределения материальных ресурсов. Не отражает требования рационального управления всеми видами ресурсов, но ориентируется на совершенствование процедур контроля за уровнем запасов и снижение логистических затрат
Система MRP II/DRP II (Manufacturing resource planning / Distribution resource planning)	Объект автоматизации – бизнес-процессы. Интегрированная методология планирования / распределения материальных и производственных ресурсов. Задачами внедрения являются: информационная поддержка целостных функций управления и бизнес-процессов подразделений предприятия, снижение уровня запасов, повышение гибкости в планировании производства продукции и системы организации поставок. MRP II можно описать как технологию MRP + CRP (Capacity Requirements Planning – планирование потребности в производственных мощностях). Основной недостаток – отсутствие анализа и планирования финансовых ресурсов предприятий, вследствие чего нарушается комплексность всех звеньев системы

Информационные технологии	Содержательная характеристика
Система ERP (Enterprise resource planning)	Объект автоматизации – все предприятие. Интегрированная методология управления всеми ресурсами предприятий. ERP = MRP II + FRP (Finance Resource Planning). Цели внедрения: оптимизация (по времени и ресурсам) всех бизнес-процессов предприятий, улучшение финансовых показателей за счет сокращения всех видов затрат, интегрированная обработки данных (единая база данных, отсутствие дублирования информации). Основной недостаток – не отражает системы поставки и распределения готовой продукции за рамками предприятия
Система CSRP (Customer Synchronized Resource Planning)	Объект автоматизации – все предприятие. Интегрированная методология управления всеми видами ресурсов предприятий, синхронизированная с потребностями покупателя. Цели внедрения: организация эффективной производственной инфраструктуры, улучшение финансовых показателей за счет сокращения всех видов затрат, ориентация на потребности клиентов и обеспечение удовлетворения их запросов, повышение стандартов логистического сервиса. Данная система не включает систему поставок в сети предприятий
Система CRM (Customer Relationship Management)	Объект автоматизации – логистические бизнес-процессы. Интегрированная методология управления взаимоотношениями с клиентами. Предназначена для накопления и распределения информации отделов front-office (продаж, маркетинга и сервиса) по всем видам информационного взаимодействия компании с контрагентами. Цели внедрения: создание базы клиентов и контактных лиц, организация оперативной регистрации новых клиентов, управление взаимоотношениями с клиентами в режиме реального времени (ввод данных о новых клиентах, редактирование информации по существу, удаление неактуальной информации), сегментация клиентов, информационная поддержка управления взаимоотношениями с контрагентами. Недостаток системы CRM – отсутствие взаимосвязи с другими модулями логистической информационной системы
Система SCM (Supply Chain Management)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Интегрированная методология управления цепями поставок, согласно которой товар из сырья превращается в готовое изделие, а затем через систему продаж попадает к конечному потребителю. Цели внедрения: оптимизация бизнес-процессов предприятия, повышение эффективности управления всеми видами ресурсов. Недостаток – высокая стоимость внедрения и поддержки
Система ERP II (Advanced enterprise resource planning)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Расширенное планирование ресурсов предприятий. Добавляются модули SCM, CRM, CSRP. Главная цель – оптимизация (по времени и ресурсам) всех бизнес-процессов предприятий. Недостаток – высокая стоимость внедрения и поддержки
Система IRP (Intelligent Resource Planning)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Перспективная концепция, охватывающая все задачи автоматизированного управления ресурсами предприятий на базе систем управления знаниями и нейронных сетей. В настоящее время не имеет программно-технологической реализации
Система MES (Manufacturing Execution System)	Корпоративное решение для управления производством. Производственная специализированная система, предназначенная для решения производственных задач синхронизации, координации, анализа и оптимизации выпуска продукции. Ориентирована на обеспечение высокого качества выпускаемой продукции, снижение уровня запасов материальных ресурсов, готовой продукции, незавершенного производства, сокращение потерь от брака, экономии всех видов ресурсов, сокращение длительности производственного цикла
Система SRM (Supplier Relationship Management)	Система управления взаимодействием с поставщиками. Представляет собой корпоративную информационную систему (или ее модуль), предназначенную для автоматизации SRM-стратегии компании, в частности для повышения эффективности управления и оптимизации закупочной деятельности, улучшения обслуживания клиентов компании путем выбора и правильной работы с поставщиками, установления и улучшения бизнес-процессов и последующего анализа результатов. Недостаток системы CRM – отсутствие взаимосвязи с другими модулями логистической информационной системы

Информационные технологии	Содержательная характеристика
Система APS (Advanced Planning and Scheduling)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Данная система основана на концепции «синхронного производства» и оптимизации бизнес-процессов. Предполагает прогнозирование даты изготовления заказа на стадии его регистрации за счет регламентного перепланирования. Детализирует планирование производства с учетом обеспеченности мощностями и материалами. Такой подход позволяет получить выполнимый план
Интерактивные порталы (Interactive e-portals)	Современные информационные технологии, встраиваемые в веб-сайт компании-продавца и дающие возможность потребителю в on-line режиме получать информацию из CRM и ERP систем компании-продавца и вносить в системы свою информацию в соответствии с открытыми ему правами доступа
Электронная коммерция (E-commerce)	Системы электронных торговых площадок, дающие возможность потребителю совершать on-line заказ на веб-сайте компании-продавца. Рекомендуется напрямую увязывать с системами компании-продавца так, чтобы заказ потребителя непосредственно обращался к таким участкам ERP, как склад, финансы (оформление счетов-фактур, отслеживание оплат) и CRM (статус, скидки и информация потребителя)
Система приема и распределения звонков (Call-center)	Создается для увеличения возможностей обработки входящих и реже – исходящих звонков с целью выполнения заказов клиентов
BI (Business Intelligence)	Аналитические системы поддержки принятия управленческих решений. Интегрируют аналитические данные из различных подсистем компании и выдают отчеты с возможностью их интерактивного иерархического просмотра
Система SNO (Strategic Network Optimization)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Системы стратегического управления цепями поставок. Оптимизируют работу цепей поставок по заданным параметрам, предлагая наилучшее из возможных решений
Система e-SCM (e-Supply Chain Management)	Объект автоматизации – сеть предприятий. Электронная система управления цепями поставок, обеспечивающая реализацию комплексного подхода к управлению всем потоком информации, материалов и услуг от поставщиков сырья и комплектующих через предприятия (производство) и склады до конечного потребителя. Данные системы разработаны на основе открытых интернет-стандартов и позволяют интегрировать разнородные системы управления всех участников процесса поставок и, таким образом, устранять основные причины потерь, связанные с неэффективным управлением объектом поставок
Система SCEM (Supply Chain Event Management)	Предполагает управление событиями в цепи поставок. Модуль мониторинга цепей поставок с помощью визуальных средств. Показывает, насколько эффективно осуществляется управление цепями поставок, оперативно предупреждает о любых изменениях в сложноструктурированной цепи поставок корпораций, в рамках которых интегрированы данные о поставщиках, производителях готовой продукции, дилерах и других ее участниках, расположенных по всему миру. В SCM-системах нового поколения поддерживаются технологии отслеживания статуса товара (детализированные до уровня ассортиментной единицы и даже отдельной упаковки) на любом этапе его прохождения по цепи поставок

Обобщил автор на основе [3, с. 860; 4; 5, с. 43; 6; 7, с. 80–87; 8–13].

Таким образом, с целью интегрированного управления промышленными предприятиями, в состав корпоративных информационных систем наряду с традиционными интегрированными ERP- и ASP-системами должны входить модули CRM, SRM, SCM и др., позволяющие оперативно реагировать на запросы потребителей, оптимизировать логистические бизнес-процессы и цепь поставок, налаживать длительные взаимосвязи с партнерами.

В настоящее время интеграция в системе логистического сервиса и управления цепями поставок развивается в направлении расширения применения

таких технологій: CPRF (Collaborative Planning, Replenishment and Forecasting) – совместное планирование, прогнозирование и пополнение запасов, VMI (Vendor-Managed Inventory) – управление поставщиком/продавцом запасами у потребителя, SCMo (Supply Chain Monitoring) – мониторинг цепей поставок, DCC (Demand and Capacity Collaboration) – взаимодействие по управлению спросом и мощностями, CSRP (Customer Synchronized Resource Planning) – планирование ресурсов, синхронизированное с потребителем, EVCM (Extended Value Chain Management) – расширенное управление цепочкой добавленной стоимости, ECR (Efficient Consumer Response) – эффективная реакция на запросы потребителей и др. [3, с. 41–42].

Вместе с тем в Украине распространение комплексных логистических решений до настоящего момента еще не получило должного развития. Несмотря на то что в последние годы уровень информатизации национальной экономики имеет устойчивое и динамическое развитие, становление интегральной и сервисной парадигм логистики сопряжено с рядом проблем. Так, по данным Всемирного экономического форума, в 2011–2012 гг. рейтинг Украины по индексам, касающимся информационно-коммуникационных технологий, составляет: глобальный индекс конкурентоспособности (WEF Global Competitiveness Index) – 82-е место из 142 стран; индекс технологической готовности (WEF Technological Readiness Index) – 82-е место из 142 стран; индекс сетевой готовности (WEF Networked Readiness Index) – 75-е место из 142 стран; готовность правительства (Government readiness) – 122-е место из 138 стран; рейтинг электронной готовности (EIU eReadiness Ranking) – 64-е место из 70 стран [14; 15].

Низкий уровень информатизации логистического сервиса в Украине объясняется, прежде всего, высокой стоимостью внедрения и поддержки современных информационных систем. В процессе внедрения ERP-систем требуется реинжиниринг бизнес-процессов. Однако в Украине этот этап часто игнорируется, в результате чего проекты информатизации являются неэффективными и не приводят к запланированным результатам. Это объясняется также отсутствием четкой стратегии, ориентированной на поэтапное внедрение информационных технологий, включая анализ, регламентацию, оптимизацию бизнес-процессов. Зачастую на украинских предприятиях действует устаревшая организационная структура управления, в связи с чем переход от функциональной модели бизнеса к процессной – крайне непростая процедура, сопряженная с большим количеством противоречий и противодействием персонала к изменениям. Помимо этого, большинство существующих ERP-систем – SAP R/3 (Германия), Oracle Applications (США), IFS Application (Швеция), Baan ERP, iRenaissance, MBS Axapta, Navision, Scala, MFG/PRO, J.D.Edwards OneWorld, SyteLine ERP (США) – разрабатывались для зарубежных компаний, вследствие чего бизнес-логика данных решений не соответствует специфике ведения отечественного бизнеса.

Наибольшей популярностью среди зарубежных ERP-систем пользуется решение SAP, которое является мировым лидером в сегменте интегрированного управления предприятиями. SAP R/3 относится к классу крупных интегрированных систем и обладает широкой функциональностью, позволяющей удовлетворить потребности информационной интеграции практически в любом виде экономической деятельности. В Украине заказчиками SAP являются более 160 крупнейших корпоративных предприятий, государственных учреждений и организаций. Среди клиентов SAP Ukraine следует отметить Национальный банк Украины, Министерство обороны Украины, ПАО «Укрсиббанк», «Укртатнафта», Металлургический комбинат «Азовсталь», «Донецксталь», «Одесский припортовый завод»,

«МТС Україна», «Днепроенерго», «Полтаваоблэнерго», «Реєтсма-Україна», Кримський содовий завод, Електрометалургічний завод «Днепрспецсталь», «Крименерго», «Запорожжєоблэнерго», міні-металургічний завод «Істил Україна», Холдингова компанія «Блиц-Інформ», «Меркс Трейд», Северний і Центральний ГОКи, «ArcelorMittal Кривий Ріг», «Веста Днепр», фармацевтична компанія «Фармак» і др. Горнорудний дивізіон групи «Метінвест» внедрив рішення для управління взаюминосинами з поставщиками на базі системи SAP SRM (Supplier Relationship Management), головною ціллю якогось є підвищення ефективності роботи тендерних відділів активів холдингу з підрядчиками і поставщиками. Вмісте з тем ліцензія на одне робоче місце SAP R/3 оцінюється в 350–1200 тис. дол. США, а стоимість внедрення складає 50–100 % цієї сумми. Висока стоимість ліцензій, консалтингових услуг і підтримки рішення SAP нерідко являються ключовою проблемою при виборі данної системи на українських підприємствах.

Компанія IFS входить в п'ятірку світових лідерів среди поставщиків ERP-рішень і успішно конкурує з SAP в області автоматизації фондоемких видів діяльності, де востребовані технічне обслуговування і ремонти. Система управління IFS Applications внедрена в Україні в корпорації «Артеріум», компаніях «Nowy Styl», «Inmilkco», «ТММ Енергобуд», НАК «Нефтегаз України» і др. Повна стоимість внедрення IFS Applications досягає 250 тис. дол. і більше. Ціна суттєво варіюється від вимованої функціональності. Слідовательно, внедрення IFS Applications також сопряжено з значительними капітальними затратами, що робить її недоступною для багатьох малих і середніх компаній.

На багатьох підприємствах України успішно внедрені і діють програмні продукти російського виробництва («Галактика», «1С: Підприємство 8.0. Управління виробничим підприємством», «Парус», КИС «АС+» і др.). Вмісте з тем відносити данні рішення до інтегрованим корпоративним системам не совсем коректно, т. к. вони більше відповідають концепції MRP II і являються, вперше всього, учетними, реєструючими здійснені операції. Возможности планування в даних системах представлені слабо, но суттєвим достоїнством являється їх відносно невисока ціна.

Среди вітчизняних інтегрованих інформаційних систем слід відзначити IT-Enterprise. Сгідно класифікаціям APICS (American Production and Inventory Control Society) і Міжнародної асоціації виробників і користувачів систем управління виробництвом (MESA International), система IT-Enterprise повністю відповідає стандартам і концепціям MRP II, MES, APS і ERP. Управління ланками поставок в системі IT-Enterprise передбачає виконання наступних завдань: стратегічне і оперативне планування ланок поставок; планування угод і схем реалізації продукції і закупки сировини; планування маршрутів поставки вантажів; планування витрат на всіх етапах ланок поставок; комплексний аналіз виконаності і планової ефективності стратегічних і оперативних планів; контроль документооборота по всій ланочці поставок; організація і учет фізичного руху продукції і сировини по ланкам поставок; учет фактичних витрат в логістическій ланці; аналіз ефективності угод і др. Данна система внедрена на наступних вітчизняних підприємствах: ГП «ПО Южний машинобудівний завод ім. А. М. Макарова», ПАО «Харківський тракторний завод ім. Орджонікідзе»; ПАО «Дрогобичський завод автомобільних кранів», ПАО «Кременчугський колесний завод»,

ПАО «Днепровагонмаш», ПАО «Львовский локомотиворемонтный завод», ПАО «Кременчугский завод дорожных машин», ПАО «Днепропетровский завод по ремонту и строительству пассажирских вагонов», НПО «Днепропетровский электровозостроительный завод», корпорация «Интерпайп», ПАО «Артемовский завод по обработке цветных металлов», ПАО «Енакиевский металлургический завод», ПАО «Никопольский фермосплавный завод», ПАО «Азот», Холдинг «Интерфом», ПАО «Днепрошина», ПАО «Химволокно», ООО «Стиролбиофарм» и др. [16].

Следует отметить, что IT-Enterprise – единственная отечественная система, ориентированная на комплексную автоматизацию отечественных промышленных предприятий с учетом специфики их деятельности и поддерживающая стандарты ERP, MRP II, MES, APS, EAM. Кроме того, значительным ее преимуществом также является возможность сопровождения системы силами отдела автоматизации производства внутри компаний, что значительно снижает уровень затрат в процессе эксплуатации и поддержки системы. Следовательно, данное программное решение является оптимальным с позиции соотношения цены и функциональности.

Таким образом, результатом исследований стало утверждение, что становление сервисной парадигмы логистики выдвигает высокие требования к стандартам обслуживания внутренних и внешних клиентов, что может достигаться только на основе современных информационных систем и технологий, внедрение и интеграция которых в систему логистического сервиса предприятий позволит сократить затраты в цепи поставок на 5 % и более, что в свою очередь направлено:

- на эффективное управление цепями поставок и интегрированным потоком логистических услуг;
- анализ, регламентацию и оптимизацию логистических бизнес-процессов;
- возможность внедрения современных методов управления логистическими бизнес-процессами («бережливое производство», «шесть сигм», «тотальное управление качеством», статистическое управление процессами и др.), интегрированных на базе информационных технологий;
- повышение стандартов логистического обслуживания на основе определения параметров качества и длительности осуществления логистических услуг, сегментации клиентов в соответствии с их требованиями, оценки оказываемых услуг в разрезе заявленных параметров;
- мониторинг эффективности логистического сервиса;
- аутсорсинг неэффективных или непрофильных для предприятия услуг;
- сокращение длительности логистического цикла;
- оптимизацию запасов всех видов ресурсов и готовой продукции;
- повышение производительности потоковых процессов;
- оптимизацию цепи поставок.

Также можно утверждать, что логистические информационные технологии формируют базис интегрированного управления промышленными предприятиями. В отличие от существующих инструментов управления, информационная интеграция позволяет внедрять современные методы управления логистическими бизнес-процессами, базирующихся на комплексных программных решениях, что в свою очередь является предпосылкой для совершенствования методологии управления логистическими услугами на промышленных предприятиях.

Библиографические ссылки

1. **Хаирова С. М.** Логистический сервис в глобальной экономике : монография / С. М. Хаирова. – М. : МЕЛАП, 2004. – 200 с.
2. **Шеховцов Р. В.** Сервисная логистика: проблемы теории и методологии : монография / Р. В. Шеховцов. – Ростов н/Д, 2002. – 115 с.
3. Логистика. Интеграция и оптимизация логистических бизнес-процессов в цепях поставок / В. В. Дыбская, Е. И. Зайцев, В. И. Сергеев, А. Н. Стерлигова; под ред. В. И. Сергеева. – М. : Эксмо, 2013. – 944 с.
4. **Меджибовська Н. С.** Формування систем електронного постачання промислових підприємств : монографія / Н. С. Меджибовська. – О. : Пальміра, 2011. – 272 с.
5. **Георгіаді Н. Г.** Інтегровані системи управління економічним розвитком машинобудівних підприємств : монографія / Н. Г. Георгіаді. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. – 336 с.
6. **Васильева О. Е.** Информационные системы поддержки сервисного сопровождения товаров производственно-технического назначения / О. Е. Васильева, Л. А. Паклина // Вест. ЮУрГУ. Сер. «Экономика и менеджмент». – Челябинск, 2009. – Вып. 10. – № 21 (154). – С. 33–41.
7. **Иванов Д. А.** Логистика. Стратегическая кооперация / Д. А. Иванов. – М. : Вершина, 2006. – 176 с.
8. **Питеркин С. В.** Точно вовремя для России. Практика применения ERP-систем / С. В. Питеркин, Н. А. Оладов, Д. В. Исаев. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 368 с.
9. **О’Лири Д.** ERP-системы. Современное планирование и управление ресурсами предприятия. Выбор, внедрение, эксплуатация / Д. О’Лири; пер. с англ. Ю. И. Водяновой. – М. : Вершина, 2004. – 272 с.
10. **Гаврилов Д. А.** Управление производством на базе стандарта MRP II / Д. А. Гаврилов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
11. **Рыбников А. И.** Система управления предприятием типа ERP : монография / А. И. Рыбников. – М. : Азроконсалт, 1999. – 214 с.
12. **Астрахан А. Б.** Эволюция логистических информационных систем и факторы, определяющие их структуру в торговой организации / А. Б. Астрахан // Известия ИГЭА. – 2008. – № 3 (59). – С. 93–96.
13. **Берко А. Ю.** Системы електронної контент-комерції : монографія / А. Ю. Берко, В. А. Висоцька, В. В. Пасічник. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. – 612 с.
14. Про програму розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій в Україні : постановва Кабінету міністрів України [Електронний ресурс] // Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України: офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.dknii.gov.ua>
15. Про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік : доповідь [Електронний ресурс] // Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України: офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.dknii.gov.ua>
16. Компания «Информационные технологии»: официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.it.ua>

Надійшла до редколегії 27.11.2013

УДК 338.35

С. Ф. Саннікова*, М. В. Іванова**

* Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ;

** Український державний хіміко-технологічний університет, м. Дніпропетровськ

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ УДОСКОНАЛЕННЯ КЕРУВАННЯ ВИРОБНИЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Досліджено фактори забезпечення конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності підприємств, визначено доцільність удосконалення керування виробничою діяльністю на основі маркетингових досліджень із застосуванням інноваційного складника.

Ключові слова: конкурентоспроможність, керування, виробнича діяльність, маркетингові дослідження, інновації.

Исследованы факторы обеспечения конкурентных преимуществ и повышения конкурентоспособности предприятий, определена целесообразность усовершенствования управления производственной деятельностью на основе маркетинговых исследований с применением инновационной составляющей.

Ключевые слова: конкурентоспособность, управление, производственная деятельность, маркетинговые исследования, инновации.

The factors providing competitive advantages and increasing competitiveness of enterprises have been investigated, the expediency of improvement of production activity management based on marketing research using innovative component is determined.

Keywords: competitiveness, management, production activity, marketing research, innovation.

Конкурентоспроможність підприємства – одна з найважливіших категорій ринкової економіки, що характеризує можливість й ефективність адаптації підприємства до умов конкурентного середовища. Вітчизняні підприємства повинні зосереджувати увагу не тільки на ефективності виробництва, але й на ефективності функціонування в конкурентному середовищі, тому для суб'єктів господарювання постає необхідність застосування заходів для зміцнення позицій і досягнення конкурентних переваг. Проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому і міжнародних ринках надзвичайно важливі в сучасних умовах за наявності кризових явищ.

Різні аспекти проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств було висвітлено у працях зарубіжних і вітчизняних учених: Г. Л. Азоева, І. Ансоффа, О. В. Ареф'євої, О. С. Віханського, А. Е. Воронкової, О. А. Горбашко, І. М. Гречикової, А. П. Градова, В. Л. Диканя, С. П. Зав'ялова, Ф. Котлера, М. Мескона, М. Портера, А. Томпсона, Р. А. Фатхутдінова, А. Ю. Юданова та ін. Проте потребують подальших досліджень питання створення ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення стійких конкурентних позицій підприємств, досягнення конкурентоспроможності підприємств шляхом удосконалення керування виробничою діяльністю з урахуванням змін у динамічному зовнішньому середовищі. Завданням даної роботи є визначення шляхів удосконалення керування виробничою діяльністю з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Показник рівня конкурентоспроможності підприємства – це узагальнюючий показник життєздатності підприємства, його вміння ефективно використовувати виробничий, науково-технічний, трудовий, фінансовий потенціал. Даний показник відображає результати роботи всіх підрозділів, тобто стан внутрішнього середовища, а також здатність реагувати на зміну зовнішнього середовища. При цьому особливо важливо оперативно й адекватно реагувати на зміну поведінки споживачів, їх смаків і переваг, тобто пропонувати ринку конкурентоспроможну продукцію.

Конкурентоспроможність підприємства – це комплексне поняття, що включає такі аспекти:

- здатність підприємства продукувати конкурентоспроможну продукцію;
- уміння розробляти стратегію, що забезпечить високий рівень конкурентоспроможності підприємства;
- наявність добре налагодженого організаційно-управлінського механізму, здатного виконувати поставлені завдання;
- орієнтація діяльності організації на ринок і систематичну співпрацю із споживачами;
- наявність конкурентної стратегії і тактики дій стосовно конкурентів;
- висока професійна підготовка персоналу;
- уміння реагувати на зміни зовнішнього середовища [1].

Для оцінки конкурентоспроможності підприємства застосовують систему показників, до якої входять ринкові показники (частка збуту продукції, рівень конкуренції), показники інноваційної, виробничої, маркетингової, фінансової діяльності.

Конкуренція спонукає організації до вироблення переваг над конкурентами. Найскладніший аспект під час керування – установлення характеру переваги організації порівняно з конкурентами та її оцінка.

Конкурентна перевага підприємства – конкретний компонент зовнішнього або внутрішнього його середовища, за яким воно випереджає інші підприємства, високий рівень компетентності підприємства в будь-якій сфері діяльності або у виготовленні продукції порівняно з конкурентами.

Конкурентоспроможність підприємства забезпечує наявність двох видів конкурентних переваг: переваги в умінні та переваги в ресурсах. Переваги в умінні обумовлені ефективністю роботи всіх функціональних підрозділів, ініціативністю працівників, наявністю ноу-хау в дослідженнях і проектуванні тощо. Рівень переваг у ресурсах визначають доступом до сировини, енергії, комплектуючих, кадровим складом і кваліфікацією працівників, структурою власних і залучених фінансових коштів, наявністю системи науково-технічної, виробничої, комерційної співпраці.

Крім того, фактори конкурентних переваг підприємства можуть бути тактичні й стратегічні.

Тактичний фактор конкурентної переваги підприємства – конкретний компонент його зовнішнього або внутрішнього середовища, за яким воно випереджає або буде випереджати в найближчий період (не більше одного року) конкуруючі підприємства.

Стратегічний фактор конкурентної переваги підприємства – певний компонент його зовнішнього або внутрішнього середовища, за яким воно може випереджати конкуруючі підприємства після виконання в перспективі конкретних умов, що визначають перевагу аналізованого фактора підприємства порівняно з конкурентами [2].

Визначення факторів конкурентних переваг підприємства необхідно здійснювати в конкретних сферах його господарської діяльності.

Так, до факторів, що визначають рівень конкурентоспроможності підприємства у сфері керування, можна віднести:

- націленість на комплексне керування конкурентоспроможністю підприємства;
- стратегію управлінського мислення, уміння формулювати оптимальні цілі й досягати їх;
- гнучкість реакції керування на зовнішні загрози;
- інноваційний характер управлінської діяльності;
- застосування основ маркетингу в процесі керування та ін.

Створення конкурентних переваг у сфері дослідження і розробки передбачає:

- формування високоефективної системи випуску нових видів продукції;
- випередження конкурентів щодо виходу на ринок нових видів продукції;
- формування команди розробників, об'єднаних спільними інтересами і цілями.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства у сфері виробництва передбачає налагодження високоякісної матеріально-технічної бази, гнучкість виробничої системи, що забезпечує необхідну зміну об'єктів виробництва, відповідність виробничих можливостей стратегічним завданням і поточним потребам підприємства.

До напрямів керування конкурентоспроможністю підприємства, пов'язаних із споживачами, належать обізнаність із вимогами споживачів, переваг і можливостей впливу на них, обґрунтоване сегментування ринку відповідно до особливостей попиту, формування системи ділових контактів із споживачами, що дозволяє максимально враховувати їх побажання і вимоги.

До напрямів керування конкурентоспроможністю підприємства, пов'язаних із конкурентами, відносять створення системи моніторингу конкурентів, їх політики і напрямів діяльності, постійне корегування конкурентних переваг підприємства відповідно до змін стратегії конкурентів, систематичне прогнозування щодо змін рівня конкурентоспроможності конкурентів, розробка концепції посилення конкурентних переваг підприємства.

Проаналізувати конкурентні переваги підприємства над іншими виробниками досить складно, оскільки характеристики розглядуваних переваг можуть бути різноманітними й стосуватися товару, специфічних форм виробництва або продажу. При цьому дуже важливо забезпечити конкурентоспроможність підприємства у сфері виробництва та збуту продукції.

У виробничій діяльності підприємства серед усіх його функцій головною є виробництво, а збут виробленої продукції – наступний етап, який повинен стати основою для отримання прибутку і забезпечення подальшого циклу виробничої діяльності. Перспективними напрямками підвищення конкурентоспроможності у виробництві є вдосконалення використання обладнання, матеріалів та енергії,

а також організації процесу виробництва [3]. Функції керування виробничою діяльністю тісно пов'язані з іншими видами управлінської роботи на підприємстві. Керування виробничою діяльністю підприємства здійснюють у межах затвердженої стратегії розвитку.

Виробнича стратегія – це функціональна стратегія створення і розвитку висококонкурентного виробничого потенціалу підприємства та системи керування, утіленої у вигляді виробничої підсистеми певного типу, призначеної для випуску конкурентоспроможної продукції. Загальні конкурентні стратегії підприємства, за М. Портером, можуть бути реалізовані на основі розробки відповідних виробничих стратегій [4].

У процесі здійснення виробничої діяльності слід у повному обсязі враховувати ймовірні зміни в зовнішньому середовищі й кон'юктурі ринку, тобто потреби споживачів, і хронологічно даній діяльності повинна передувати науково обґрунтована маркетингова діяльність. У ринковій економіці виробнича стратегія підпорядкована маркетинговій, оскільки вид продукції і її властивості досліджують маркетологи, які визначають обсяги майбутнього продажу. Зв'язок маркетингової та виробничої стратегій виражено в загальноконкурентних стратегіях.

За Ф. Котлером, існують п'ять концепцій, на основі яких комерційні організації здійснюють свою діяльність: концепція удосконалення виробництва, удосконалення товару, інтенсифікації комерційних зусиль, маркетингу та концепція соціально-етичного маркетингу. Вони уособлюють різні періоди в історії економіки і висвітлюють перенесення акценту з виробництва товару на комерційні зусилля та потреби споживача. У концепції вдосконалення виробництва наголошено на вдосконаленні виробництва та системи розповсюдження, що дає змогу підтримувати низькі витрати і таким чином забезпечувати низькі ціни, але не враховано потреби споживачів. У концепції вдосконалення товару пріоритетом є товар: діяльність підприємства орієнтована на постійне вдосконалення його якості, експлуатаційних властивостей, розробку достатньої кількості модифікацій виробу. Такий підхід виправданий за умов, коли покупець готовий платити більше за унікальність товару, якщо рівень якості та властивості товару відповідають його вимогам. Концепція інтенсифікації комерційних зусиль, або збутова концепція, побудована на самому процесі збуту. Вона можлива за умови недостатньої обізнаності покупця щодо властивостей товару, коли на поведінку споживача впливають різними засобами: рекламою, переконливими методами продажу, демонстрацією товару, спеціальними знижками. Але продаж – це не маркетинг. Одноразові продажі не сприяють встановленню довгострокових відносин між споживачем і виробником. Збутову концепцію змінює концепція маркетингу. Традиційна маркетингова концепція полягає в тому, що основоположними для фірми є потреби споживачів, які необхідно задовольнити краще, ніж конкуренти. Концепція соціально-етичного маркетингу розширює класичну концепцію маркетингу. Прагнення до прибутку – нормальний орієнтир діяльності фірми, але за умови дотримання моральних норм і довгострокових інтересів усього суспільства. Концепція маркетингу відносин передбачає спрямова-

ність маркетингової діяльності фірми на встановлення довгострокових, конструктивних, привілейованих відносин із потенційними клієнтами [5].

З огляду на розвиток концепцій взаємодії підприємств із споживачами, на наш погляд, виробнича діяльність передбачає максимально об'єктивні й досконалі маркетингові дослідження із застосуванням інноваційного складника сучасних виробничих процесів і відносин.

Конкурентоспроможність підприємства можна виявити тільки серед групи підприємств, які належать до однієї галузі або випускають товари-субститути, тобто конкурентоспроможність – поняття відносне. Оцінимо конкурентоспроможність та ефективність виробничо-збутової діяльності на прикладі підприємств із виробництва акумуляторних батарей ПАТ «Веста-Дніпро» і ПрАТ «Іста-Центр». Конкурентоспроможність визначимо за методом, заснованим на теорії ефективної конкуренції [6]. У результаті розрахунків, здійснених на основі даних звітності підприємств [7], комплексний показник конкурентоспроможності ПАТ «Веста-Дніпро» склав 7,69 бала, а ПрАТ «Іста-Центр» – 9,64 бала (табл. 1).

Таблиця 1

**Критерії та показники конкурентоспроможності
ПАТ «Веста-Дніпро» і ПрАТ «Іста-Центр»**

Критерії та показники	ПрАТ «Іста-Центр»			ПАТ «Веста-Дніпро»		
	2011 р.	2012 р.	бал	2011 р.	2012 р.	бал
Конкурентоспроможність організації (КСО): $КСО = 0,15 \cdot EO + 0,29 \cdot FO + 0,23 \cdot EZ + 0,33 \cdot КСП$			9,64			7,69
Ефективність виробничої діяльності організації (ЕО): $EO = 0,31 \cdot B + 0,19 \cdot \Phi + 0,4 \cdot PП + 0,1 \cdot ПП$			12,6			5
Витрати на одиницю продукції (В)	0,92	0,9	15	0,88	0,93	5
Фондовіддача (Ф)	1,08	0,73	5	2,82	2,26	5
Рентабельність продукції (РП)	9,2	11,3	15	13,1	7,15	5
Продуктивність праці (ПП)	0,88	0,87	10	1,47	1,25	5
Фінансове становище організації (ФО): $FO = 0,29 \cdot KA + 0,2 \cdot КП + 0,36 \cdot КЛ + 0,15 \cdot КО$			6,45			8,6
Коефіцієнт автономії (КА)	0,69	0,68	10	0,326	0,243	5
Коефіцієнт платоспроможності (КП)	2,24	2,11	5	0,484	0,323	5
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (КЛ)	0,018	0,005	5	0,013	0,061	15
Коефіцієнт оборотності обігових коштів (КО)	1,62	1,43	5	1,33	1,23	5
Ефективність збуту і просування продукції (ЕЗ): $EZ = 0,37 \cdot PПР + 0,29 \cdot КЗ + 0,21 \cdot ЗП + 0,13 \cdot КР$			11,2			5
Рентабельність продажів, збуту (РПР)	0,03	0,043	15	0,018	-0,024	5
Коефіцієнт затовареності готовою продукцією (КЗ)	0,085	0,086	10	0,038	0,062	5
Коефіцієнт завантаження виробничих потужностей (ЗП)	0,91	0,88	10	0,915	0,812	5
Ефективність реклами і стимулювання збуту (КР)	0,023	0,031	5	0,037	0,048	5
Конкурентоспроможність продукції (КСП)	2,5	2,5	10	2,73	2,85	10

ПАТ «Веста-Дніпро» значно поступається ПрАТ «Іста-Центр» за ефективністю виробничої діяльності, збуту і просування продукції.

Основні техніко-економічні показники діяльності ПАТ «Веста-Дніпро» у порівнянні з ПрАТ «Іста-Центр» подані в табл. 2.

**Основні техніко-економічні показники діяльності
ПАТ «Веста-Дніпро» і ПрАТ «Іста-Центр»**

Показник	ПрАТ «Іста-Центр»				ПАТ «Веста-Дніпро»			
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Різниця між показниками 2012 р. і 2011 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Різниця між показниками 2012 р. і 2011 р.
Вироблено АКБ, ум. од.	584 528	596 407	556 717	-39 690	3 048 500	3 658 200	2 875 345	-782 855
Темп зростання виробництва АКБ, %	–	102,03	93,35	–	–	120	78,6	–
Реалізовано АКБ, ум. од.	643 217	654 403	634 686	-19 717	2 821 800	3 329 724	2 436 555	-893 169
Темп зростання продажів, %	–	101,74	96,99	–	–	118	73,18	–
Виручка від реалізації, тис. грн	309 478	316 672	210 207	-106 465	1 154 821	1 270 918	974 622	-296 296
Темп зростання виручки, %	–	102,32	66,38	–	–	110,05	76,69	–
Собівартість продукції, тис. грн	281 309	290 065	188 877	-101 188	946 913	1 123 808	909 554	-214 254
Темп зростання собівартості, %	–	103,11	65,12	–	–	118,68	80,93	–
Валовий прибуток, тис. грн	28 169	26 607	21 330	-5277	207 908	147 110	65 068	-82 042
Чистий прибуток, тис. грн	1727	998	1500	502	9795	-415 573	-166 056	249 517
Рентабельність продукції, %	10	9,2	11,3	2,1	22	13,1	7,2	-5,9
Витрати на 1 грн продукції, грн	0,91	0,92	0,90	-0,02	0,82	0,88	0,93	0,05
Витрати на збут, тис. грн	5014	7229	6491	-738	25 712	46 478	46 582	104
Чисельність ПВП, чол.	363	360	241	-119	899	865	778	-87
Продуктивність праці, тис. грн/чол.	852,56	879,64	872,23	-7,41	1284,56	1469,27	1252,73	-216,54
Середньомісячна зарплата, грн	3124	2926	3011	85	3837	3608	3577	-31
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн	291 760	292 199	289 569	-2630	465 625	450 527	431 068	-19 459
Фондовіддача, грн/грн	1,061	1,084	0,726	-0,358	2,48	2,82	2,26	-0,56
Оборотні кошти, тис. грн	224 171	195 596	146 717	-48 879	578 331	956 698	794 911	-161 787
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	1,38	1,62	1,43	-0,19	2	1,33	1,23	-0,1

Згідно з нижченаведеними даними ПАТ «Веста-Дніпро» порівняно з ПрАТ «Іста-Центр» – підприємство більш потужне, із більшим ніж у 5 разів обсягом виробництва продукції і більшою в 4 рази виручкою від реалізації продукції. Проте, на відміну від прибуткового ПрАТ «Іста-Центр», компанія ПАТ «Веста-Дніпро» має валові й чисті збитки. У 2011 р. «Веста» збільшила обсяг продажів акумуляторів на 18 % порівняно з 2010 р., виробництва – на 20 %, а у 2012 р. ці показники зменшилися на 26,8 % і на 21,4 % відповідно. При цьому на ПАТ «Веста-Дніпро» темпи змін продажів і виручки від реалізації вищі, ніж темпи зміни собівартості продукції, що свідчить про відсутність додатного ефекту масштабу, хоча для такого потужного підприємства це могла б бути суттєва конкурентна перевага.

Якщо обсяги виробництва продукції збільшуються повільніше, ніж збільшуються витрати ресурсів, то таке зростання називають від'ємним (негативним), або спадним ефектом масштабу. Причиною такого ефекту є труднощі в керуванні дуже великим підприємством. Зі збільшенням розмірів підприємства виникає багаторівневість керування, яка розділяє адміністративний апарат і безпосередній процес виробництва, створює труднощі щодо ефективного контролю і координації діяльності підприємства. Негативний ефект масштабу проявляється у збільшенні середніх валових витрат виробництва.

У ПАТ «Веста-Дніпро» в останні роки рентабельність продукції значно зменшилася, витратність виробництва суттєво зросла, ефективність використання оборотних коштів зменшилася, а ефективність використання основних фондів і трудових ресурсів залишилася на достатньо високому рівні (табл. 2). ПАТ «Веста-Дніпро» у 2012 р. мав нижчу рентабельність продажів і продукції, більші витрати на гривню товарної продукції, ніж ПрАТ «Іста-Центр», що свідчить про неефективність керування витратами на підприємстві. Враховуючи більш високі значення показників продуктивності праці й фондовіддачі та невисокі коефіцієнти оборотності оборотних коштів, можна зробити висновок про недостатню ефективність використання матеріальних ресурсів на ПАТ «Веста-Дніпро» і нераціональність виробництва саме в частині змінних витрат і про доцільність для досягнення додатного ефекту масштабу і зниження витрат виробництва одиниці продукції підвищення продуктивності управлінського персоналу, поглиблення спеціалізації праці, використання більш складного й ефективного обладнання, застосування безвідходних технологій, упровадження інновацій у техніко-технологічні процеси, застосування інших можливостей, характерних для підприємств із великими обсягами виробництва. Тобто наявність значних виробничих потужностей і високо-ефективної праці без вдалої постачальницько-збутової діяльності, заснованої на ґрунтовних маркетингових дослідженнях, не дає необхідних конкурентних переваг підприємству.

Отже, основна особливість виробництва – потреба в аналізі як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Виробнича стратегія повинна бути підпорядкована маркетинговій, оскільки, як бачимо на прикладі акумуляторних підприємств, збільшення обсягів виробництва без ефективного керування виробничою і збутовою діяльністю спричиняє негативний ефект масштабу. Під час оцінки конкурентоспроможності на прикладі досліджуваних підприємств характерні особливості в техніко-економічних показниках відображені, як ми бачимо, саме в частині ефективності виробничої діяльності організації та ефективності збутової діяльності підприємства.

Керування виробничою діяльністю на основі максимально досконалих маркетингових досліджень із застосуванням інноваційного складника сучасних виробничих процесів і відносин – досить складне і відповідальне, але водночас перспективне й прогресивне завдання. Основні завдання виробничого керування полягають у керуванні розвитком підприємства (розширення асортименту продукції, покращання її якісних і споживчих характеристик, застосування вдосконалених технологій, автоматизація виробництва); підвищенні конкурентоспроможності продукції; забезпеченні більш ефективного використання устаткування, наявних виробничих площ; зниженні всіх видів виробничих витрат; підвищенні продуктивності праці; керуванні технологічною підготовкою виробництва продукції та ін.

Усі вищенаведені способи керування виробничою діяльністю в сучасних умовах господарювання, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємств, необхідно здійснювати на основі маркетингових досліджень відносно ймовірних змін у зовнішньому середовищі, з урахуванням довгострокових перспектив і на інноваційній основі для найповнішого задоволення потреб споживачів й ефективного функціонування підприємств в умовах глобалізованої конкурентної світової економіки.

Бібліографічні посилання

1. **Скібіцький О. М.** Організація бізнесу: менеджмент підприємницької діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Скібіцький, В. В. Матвеев, Л. І. Скібіцька. – К. : Кондор, 2011. – 912 с.
2. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / С. М. Клименко [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.
3. **Кошелупов І. Ф.** Програми підвищення конкурентоспроможності організацій / І. Ф. Кошелупов // Вісн. соц.-екон. дослідж. : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 1 (44). – С. 219–225.
4. **Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
5. Концепції та види маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pidruchniki.ws/1018040641713/marketing/kontseptsiyi_vidi_marketingu
6. **Немцов В. Д.** Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань. – К. : Експрес-Поліграф, 2002. – 560 с.
7. Бази даних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smida.gov.ua>

Надійшла до редколегії 09.01.2014

УДК 658.8:637.5.009.13

О. В. Тарасенко

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

ЛОГІСТИЧНА СИСТЕМА ЯК ОСНОВА КЛАСТЕРНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ М'ЯСА ТА М'ЯСОПРОДУКТІВ

Запропоновано розвиток кластерної стратегії підвищення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів, в основі якої лежить логістична система.

Ключові слова: кластер, стратегія, логістична система, м'ясо, м'ясопродукти, конкурентоспроможність.

Предложено развитие кластерной стратегии повышения конкурентоспособности мяса и мясопродуктов, в основе которой лежит логистическая система.

Ключевые слова: кластер, стратегия, логистическая система, мясо, мясопродукты, конкурентоспособность.

The article proposes the development of a cluster competitiveness strategy of meat and meat products based on logistic system.

Keywords: cluster, strategy, logistics system, meat, meat products and competitiveness.

Гарантувати продовольчу безпеку країни неможливо без виробництва конкурентоспроможної продукції. Особливо гостро в національній економіці стоїть питання підвищення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів. Дані питання слід вирішувати не на рівні якогось окремого підприємства, а на рівні всіх учасників ринку м'яса й м'ясопродуктів.

До учасників ринку м'яса та м'ясопродуктів відносять виробників м'яса, харчові, переробні, обслуговуючі, торговельні підприємства, науково-дослідні інститути, органи державної влади тощо, які утворюють економічну систему. Як відомо, майбутнє будь-якої економічної системи залежить від вибору стратегії її розвитку. Однією із таких стратегій є кластерна, світовий досвід застосування якої слід залучити для підвищення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів.

Проблеми застосування кластерної стратегії досліджено у працях Н. М. Бейдик, С. В. Коляденка, М. Ф. Кропивко, П. Т. Саблука, С. І. Соколенка, С. С. Соколенка, А. Д. Топалова, В. П. Ситника та ін. Питанню кластерів в агропромисловому комплексі присвячено праці зарубіжних учених М. Портера, В. Фельдмана, Т. Андерсена, С. Швага та ін. Однак досі дане питання висвітлено недостатньо.

В основу ґрунтовних досліджень проблем кластеризації в Україні покладено вчення М. Портера, згідно з яким кластер – це об'єднання взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств, організацій установ і пов'язаних з ними за географічною та функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів, різних інфраструктурних складників, що працюють на певній території з певною метою [1].

Як вважає С. І. Соколенко, в Україні існують всі необхідні передумови для впровадження кластерної моделі розвитку економіки [2]. Зокрема, М. Войнарченко наголошує, що кластери «...при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використання сучасних досягнень комунікації, кооперації і співробітництва

допоможуть відкрити полюси зростання кожного конкретного регіону, забезпечуючи його виживання і перемогу в конкурентній боротьбі» [3]. Такої ж думки і В. Чевганова та І. Брижань, які зазначають, що впровадження кластерів позитивно вплине на вирішення соціальних проблем національної економіки, оскільки вони виникають у результаті поділу виробничих відносин [4].

М. Портер, проаналізувавши більше 100 галузей у десяти країнах, зазначає, що найефективніші транснаціональні компанії зазвичай не безсистемно розміщені по різних країнах, а, як правило, сконцентровані в одній країні, а інколи навіть в одному регіоні [5]. Це можна пояснити тим, що одна або декілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширює свій позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. А успіхи оточення, у свою чергу, впливають на подальший ефективний розвиток даної компанії. У результаті формується кластер – низка фірм із взаємопов'язаних галузей, а це стимулює взаємний розвиток, причому принципове значення має здатність даних кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Для всієї національної економіки кластер сприяє ефективному розвитку внутрішнього ринку. Услід за першим кластером утворюються нові й загальна ефективність розвитку держави в цілому зростає.

У кластері вигода поширюється за всіма напрямками:

- нові виробники, що приходять з інших галузей, прискорюють свій розвиток, стимулюючи науково-дослідні розробки та забезпечуючи необхідні кошти для впровадження нових стратегій;

- відбувається вільний обмін інформацією і швидке поширення нововведень серед постачальників або споживачів, які контактують із численними конкурентами;

- взаємозв'язки всередині кластера, часто абсолютно несподівані, сприяють появі нових конкурентних стратегій і породжують цілком нові можливості;

- людські ресурси та ідеї утворюють нові комбінації.

У цілому виділяють три широкі визначення кластерів, у кожному з яких підкреслено основну рису їх функціонування. Отже, кластери – це:

- регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, зазвичай «прив'язані» до тих чи інших наукових установ;

- вертикальні виробничі ланцюги, досить вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера. До цієї ж категорії можна віднести мережі, сформовані навколо головних фірм;

- галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації або сукупності секторів на ще вищому рівні агрегації.

Можна виділити дві стратегії, які доповнюють одна одну: стратегії, спрямовані на підвищення застосування певних знань в існуючих кластерах та стратегії, спрямовані на створення нових мереж співпраці всередині кластерів.

Із часом ефективно діючі кластери стають об'єктом суттєвих капіталовкладень і пильної уваги уряду, тобто кластер стає чимось більшим, ніж проста сума окремих його частин. Центром кластера найчастіше є кілька потужних компаній, при цьому між ними зберігаються конкурентні відносини. Концентрація конкурентів, покупців і постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації виробництва. При цьому кластер дає роботу і безліч дрібним фірмам. Крім того,

кластерна форма організації приводить до створення особливої форми інновації – «сукупного інноваційного продукту». Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних наукових і технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій в конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера. Таким чином, співпраця стає все більш необхідною, але водночас несе певну небезпеку – можливість втрати самостійності.

В останні десятиліття у деяких країнах набули великого значення ефективні «кластерні стратегії», що мають за основу центри ділової активності та вже довели свою ефективність і конкурентоспроможність на світовому ринку. Уряд концентрує зусилля на підтримці існуючих кластерів і створенні нових мереж компаній, що раніше не контактували між собою. Держава при цьому не тільки сприяє формуванню кластерів, але і стає учасником мереж. У ході побудови в національній економіці кластерів у м'ясопродуктовому підкомплексі АПК необхідно враховувати досвід країн, де кластерні стратегії широко застосовують.

Незважаючи на відмінність підходів, більшість держав виробила для себе ту або іншу кластерну стратегію. Серед країн, які найефективніше застосовують дану стратегію, слід виділити Фінляндію, Нідерланди, Данію, Австрію [7]. У Франції та Італії здавна практикують своєрідну кластерну стратегію, хоча і під іншою назвою.

Кластерний підхід, який спочатку застосовували під час досліджень проблем конкурентоспроможності, згодом стали застосовувати в ході виконання ширшого кола завдань, таких як основа загальнодержавної промислової політики; у разі розробки програм регіонального розвитку; як основа стимулювання інноваційної діяльності й взаємодії великого та малого бізнесу.

На даний час описано сім основних характеристик кластерів:

- географічна: побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від місцевих до глобальних;
- горизонтальна: кілька галузей або секторів можуть входити до більшого кластера;
- вертикальна: у кластерах можуть бути наявні суміжні етапи виробничого процесу, при цьому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у рамках кластера;
- латеральна: у кластер об'єднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що приводить до появи нових комбінацій;
- технологічна: сукупність галузей, у яких застосовують одну й ту саму технологію;
- фокусна: кластер фірм, зосереджених навколо одного центру – певного підприємства, НДІ або навчального закладу;
- якісна: під час побудови кластерів ураховують взаємозв'язок між залежними та незалежними об'єктами, що визначають стан всієї системи, важливе не тільки питання співпраці фірм, але й специфіки даної співпраці.

Мережа не завжди автоматично стимулює підвищення конкурентоспроможності. Інколи в мережах пригальмовують інноваційні процеси і заохочують захисну поведінку. Взаємозв'язки з постачальниками можуть стимулювати процес

підвищення конкурентоспроможності всієї системи, але ж їх можуть застосовувати для перекладання витрат на партнерів та обмеження їх у фінансових відносинах, при цьому мережі не будуть ні стабільними, ні стимулюючими.

Із метою підвищити конкурентоспроможність продукції м'ясопродуктового підкомплексу АПК пропонуємо застосувати ефективну вертикальну кластерну стратегію для підтримки технологічного циклу від заготівлі та виробництва кормів для тваринництва до логістичних і дистрибуційних підприємств, роздрібною мережі.

У процесі побудови вертикальних кластерів повного технологічного циклу необхідно сформувати оптимальні логістичні зв'язки для спрямування потоків м'яса і м'ясопродуктів від підприємств м'ясного тваринництва до кінцевих споживачів. У наукових працях такі логістичні зв'язки ще називають агрологістичними системами. Це особливий вид логістичної системи, функціонування якої пов'язане із виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, переробкою і надходженням до споживача [6].

Особливістю логістичних зв'язків у м'ясному продовольчому комплексі є їх багатоланковість, практично відсутність одноланкового логістичного зв'язку, нестійкість і суперечливість відносин між окремими ланками і, як наслідок, зменшення кількості довготривалих зв'язків, переважання зв'язків періодичної та разової дії, а також нерівноправність окремих ланок.

У логістичній системі м'ясного продовольчого комплексу можна виділити такі складники:

- сільськогосподарські товаровиробники, у тому числі колективні й фермерські господарства, приватні підсобні господарства;
- інститути інфраструктурного забезпечення м'ясного продовольчого ринку, у т. ч. логістичні організації, транспортно-експедиторські компанії, торгово-посередницькі компанії;
- м'ясопереробні підприємства;
- компанії-посередники у сфері реалізації продукції м'ясної промисловості, у т. ч. торговельні оптово-роздрібні підприємства та підприємства громадського харчування, роздрібною торгівлі тощо, які забезпечують реалізацію м'яса і м'ясопродуктів безпосередньо населенню.

Для м'ясного продовольчого комплексу суттєвою проблемою є порушення господарських зв'язків вітчизняних сільськогосподарських виробників м'яса й м'ясопродуктів із переробними підприємствами і підприємствами комерційного посередництва. Це призводить до відсутності стійких каналів реалізації м'яса та м'ясної продукції, збільшення транзакційних витрат на всіх ланках логістичної системи, а отже, до зниження ефективності функціонування м'ясного продовольчого комплексу й зменшення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів.

Зростаюче виробництво м'яса потребує формування адекватної інфраструктури: потужностей із транспортування, зберігання, первинної переробки сировини. Однак у даний час на ринку логістики м'яса жодних істотних змін не відбувається і в найближчі роки проблема зберігання і доставки м'яса стане особливо актуальною.

Нерозвинена транспортно-логістична інфраструктура може стати перешкодою на шляху розвитку м'ясопродуктового кластера. Уже зараз система зберігання, продажу і транспортування м'яса й м'ясопродуктів не відповідає стандартам,

а існуючих правил не виконують. Це дуже серйозна проблема, і вирішувати її слід негайно, у тому числі й на законодавчому рівні.

Необхідна перевірка всіх інфраструктурних об'єктів із метою виявити порушення. Підприємства, які не відповідають стандартам, слід закрити або реформувати. Однак закриття інфраструктурних об'єктів не можна компенсувати будівництвом нових. Наявні потужності в даний час не справляються з навантаженням, а в разі динамічного розвитку тваринництва, появи більшого обсягу охолодженого м'яса країна стикнеться з системною проблемою нестачі логістичних потужностей.

Якщо не будуть вирішені логістичні проблеми подальшого проходження м'яса по технологічному ланцюгу до м'ясопереробного заводу, то збільшення виробництва м'яса може не дати позитивних результатів, а спричинити появу нових проблем у м'ясопродуктовому кластері. Проте в ході розробки національного проекту з розвитку тваринництва не були вирішені питання первинної переробки. Слід розробити і впровадити програму будівництва нових складських приміщень, розвитку інфраструктури ринку.

Необхідно, дотримуючись жорстких стандартів транспортування і якості продукції, створювати в рамках м'ясопродуктового кластера спеціалізовані транспортні парки та розподільні центри. Це дозволить відповідати сучасним вимогам, висунутим проміжними споживачами, своєчасно доставляти продукцію в магазини і мінімізувати час на вантажно-розвантажувальні роботи.

Потрібно стимулювати й ініціювати за допомогою міської і регіональної влади будівництво підприємств із забою та обробки туш у регіонах зі значними обсягами сировини. Ми пропонуємо включити будівництво підприємств із забою та обробки туш, забезпечення холодильними спорудами і складами у стратегію розвитку аграрного сектора економіки.

На сьогодні ще не вирішена і проблема реалізації м'яса. Система колгоспних ринків є застарілою. Як показав аналіз тваринництва в Україні, у приватних господарствах виробляють 40 % усього м'яса, а колгоспні ринки не можуть впоратися з таким обсягом. У всьому світі дана система працює по-іншому. У Західній Європі, на досвід якої орієнтувався український уряд у процесі формування системи квотування, існують десятки тисяч господарств, що застосовують єдину систему реалізації худоби. Функціонують тисячі підприємств із забою, розташовані, як правило, у регіональних центрах. Бойні, що мають власний транспорт для перевезення живої худоби, збирають її у певний час із ближчих господарств. Малоімовірно, що, об'єднавшись у споживчий кооператив, приватні м'ясовиробники зможуть сформувати такий потік продукції, щоб зробити первинну переробку ефективною, до того ж необхідно залучити значні інвестиції і створити подібну систему. Бойні повинні будувати компанії, які мають можливість подальшого просування продукції, налагоджену дистрибуцію або вихід на кінцевого споживача – роздрібні магазини. Така система функціонує в усьому світі, і необхідно створювати її і в Україні. А споживчі кооперативи і колгоспні ринки необхідні тільки дрібним приватним м'ясовиробникам, які самі забивають дві-три тварини, самі їх розбирають і везуть на продаж. Формування системи постачання м'яса із приватного сектора також необхідно включити у стратегію розвитку аграрного сектора економіки.

Для подолання негативних наслідків логістичних помилок розвитку тваринництва необхідно формувати м'ясопродуктовий кластер на основі єдиної логістичної стратегії, що дозволить поліпшити забезпечення матеріально-сировинними ресурсами, оптимізувати запаси, побудувати систему дистрибуції, що відповідає вимогам ринку. Традиційно прийнято будувати логістичні системи на основі центрального елемента, яким, як правило, є виробниче підприємство. На нашу думку, доцільно формувати ієрархічну структуру логістичної системи на основі кластерного підходу, з охопленням усього технологічного циклу від кормовиробництва до реалізації м'ясної продукції з виділенням декількох ключових елементів, якими є підприємства заготівлі й виробництва кормів, тваринницькі господарства, м'ясопереробні підприємства, дистрибуційні центри, підприємства роздрібною торгівлі. Ці елементи, згідно з концепцією інтегрованої логістики, слід розглядати як центри логістичної активності, так чи інакше задіяні в єдиному інтегральному процесі керування основними і додатковими потоками товароруху для найбільш повного і якісного задоволення покупців відповідно до їх специфічних потреб і цілей підвищення конкурентоспроможності м'яса і м'ясної продукції.

Інтегрований підхід у логістиці вимагає об'єднання різних функціональних сфер та їх учасників у рамках єдиної логістичної системи з метою її оптимізації. Даний підхід застосовується як на мікроекономічному рівні підприємств, так і на всьому кластері. У ході вирішення проблеми оптимізації керування на мікрорівні в межах підприємства необхідно виходити з умов оптимізації логістичної системи в цілому. Оптимізація керування логістичною системою на макрорівні передбачає об'єднання постачання, виробництва та розподілу. Це дозволяє отримувати точну інформацію про стан та місцезнаходження продукції м'ясопродуктового кластера в будь-який момент, а також інформації про виробничий процес по всій мережі.

Ми пропонуємо застосовувати такий алгоритм побудови логістичної системи м'ясопродуктового кластера:

- вибір логістичних стратегій і способів їх реалізації;
- визначення логістичних технологій та базових підсистем;
- організація керування логістичними бізнес-процесами;
- визначення комплексу логістичних функцій і операцій.

Логістичні стратегії зазвичай будують на основі оптимізації одного ключового показника: витрат, якості сервісу, продуктивності та ін. Однак при цьому необхідно, як і для більшості завдань однокритеріальної оптимізації, увести обмеження на інші, суттєві щодо стратегії кластера, показники. Для стратегії мінімізації загальних логістичних витрат таким показником буде якість логістичного сервісу. Як правило, чим вищі вимоги споживачів до якості логістичного сервісу, тим вищі повинні бути логістичні витрати, які забезпечують цей рівень. Тому природним обмеженням є норматив базового рівня якості споживчого сервісу. У деяких випадках стратегія мінімізації загальних логістичних витрат може бути трансформована в стратегію максимізації відносин: рівень якості сервісу – загальні логістичні витрати. Проблема реалізації логістичної стратегії мінімізації загальних логістичних витрат ускладнена слабкою формалізацією параметрів якості логістичного сервісу та суб'єктивністю оцінки якості сервісу з боку споживачів. Урахування більшості ключових факторів у даній логістичній

стратегії вимагає впровадження методології багатокритеріальної оптимізації. Проте застосуванню цього підходу заважають деякі чинники, пов'язані в основному з недостатньою розробленістю методів й інформаційно-програмної підтримки такої оптимізації, а також невизначеністю в логістичних системах і стохастичністю її параметрів.

Вибір логістичної стратегії повинен відповідати конкурентній стратегії підприємств кластера. У разі застосування підприємствами м'ясопродуктового кластера стратегії концентрованої зростання за рахунок розширення географії ринків збуту як логістична стратегія може бути обрана, наприклад, стратегія мінімізації інвестицій у логістичну інфраструктуру з децентралізацією розподілу товарних потоків і логістичного менеджменту. Основні напрями реалізації такої стратегії будуть полягати у формуванні мережі регіональних розподільних центрів, децентралізованого керування логістикою у вибраних регіонах збуту і створення розподіленої інформаційної системи, що підтримує логістику. Якщо м'ясопродуктовий кластер упроваджує стратегію мінімізації ціни товарів на конкретному сегменті ринку, то цілком природно застосовувати стратегію мінімізації загальних логістичних витрат. В основі вищеподаних стратегій лежить концепція інтегрованої логістики.

Наступним етапом побудови логістичної системи є вибір логістичних технологій і стандартних логістичних підсистем. Передові компанії світу успішно застосовують у своїй діяльності апробовані на практиці логістичні технології, що дозволяє їм оптимізувати ресурси, пов'язані з керуванням матеріальними (товарними) або інформаційними потоками. Серед цих технологій необхідно відзначити насамперед такі, як «Just-in-time», «Requirements / resource planning», «Demand-driven Logistics», «Supply Chain Management». Зазначеним концепціям і технологіям відповідають основні логістичні підсистеми та інформаційно-програмні модулі.

Сучасній практиці менеджменту притаманний більш інтенсивний перехід від керування окремими логістичними функціями або операціями до керування бізнес-процесами як найбільш адекватними об'єктами впровадження концепції інтегрованої логістики. При цьому під логістичним бізнес-процесом слід розуміти взаємопов'язану сукупність операцій і функцій, що переводять ресурси кластера в ході керування товарними і супутніми потоками в результат, заданий логістичною стратегією. Цей результат зазвичай визначають відповідно до ключових факторів логістики: загальними витратами, часом виконання замовлення, якістю споживчого сервісу тощо.

Основу ієрархічної структури логістичних систем кластера складають логістичні функції та операції. Будь-яку відокремлену операцію або функцію в системі логістичного моніторингу кластера слід урахувувати й контролювати щодо витрат, трудомісткості, часу виконання, а також закріплювати за відповідною ланкою кластера.

Рационально побудовані логістичні стратегія і технології повинні об'єднувати і поліпшувати взаємодію між центрами логістичної активності. При цьому логістичний менеджмент може ефективно підтримувати конкурентну стратегію, згладжуючи протиріччя між кормовиробництвом, тваринництвом, м'ясопереробкою, дистрибуцією і роздрібною мережею, а також оптимізуючи міжорганізаційні відносини.

Більш швидке реагування на нові ринкові умови та поліпшення зв'язків усередині кластера підвищують обсяги виробництва, а отже, і прибуток. Вирішальними для досягнення цих результатів є такі основні напрямки: єдине, орієнтоване на процес, планування та керування всіма потоками – інформаційними, товарними і фінансовими – уздовж ланцюга створення вартості всередині кластера; інтеграція всіх центрів логістичної активності по ланцюгу створення вартості виконання цих завдань; усунення інформаційних бар'єрів між погодженими сферами планування і керування та створення сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, які забезпечать безперервний і наскрізний рух інформаційного потоку відповідно до потреб.

Висновки. Враховуючи досвід країн, у яких кластерні моделі широко застосовують, та особливості національної економіки, запропоновано із метою підвищити конкурентоспроможність продукції м'ясопродуктового підкомплексу АПК застосувати якісну вертикальну кластерну стратегію для підтримки технологічного циклу від заготівлі та виробництва кормів для тваринництва до дистрибуційних підприємств і роздрібною мережі. У ході побудови вертикальних кластерних стратегій повного технологічного циклу необхідно організувати оптимальну логістичну систему з виділенням центрів логістичної активності, якими є підприємства заготівлі та виробництва кормів, тваринницькі, м'ясопереробні підприємства, дистрибуційні центри, підприємства роздрібною торгівлі.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у вдосконаленні кластерних моделей розвитку національної економіки на основі сприятливих природно-кліматичних і територіально-економічних умов регіону з оптимізацією програми державної підтримки.

Бібліографічні посилання

1. **Бейдик Н. М.** Формування продовольчих кластерів у регіональному аспекті [Електронний ресурс] / Н. М. Бейдик. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2010_1/13.pdf
2. **Соколенко С. И.** Пути кластеризации экономики с целью повышения конкурентоспособности Запорожской области [Электронный ресурс] / С. И. Соколенко, В. И. Шамилев. – Режим доступу : <http://www.ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study>
3. **Войнаренко М.** Кластери як полноси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27–30.
4. **Черганова В.** Кластери та їх економічне значення / В. Черганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35–41.
5. **Портер М.** Международная конкуренция : пер. с англ. / М. Портер; под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 896 с.
6. **Адамчук Т. Л.** Кластеризация сельского хозяйства как основа формирования агрологистических систем [Электронный ресурс] / Т. Л. Адамчук, О. Я. Романів, А. С. Романів. – Режим доступу : <http://www.old.nuwm.rv.ua/metods/asp/vd1/Vek563.pdf>
7. **Русан В. М.** Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К. : НІСД, 2012. – 31 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2013

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ

УДК 336.77.067: 627.5

В. К. Гаркавко, В. Ю. Баранюк

Національний університет харчових технологій, м. Київ

МЕЛІОРАЦІЙНЕ КРЕДИТУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ГАЛУЗЯХ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Досліджено теорію і хронологію розвитку меліораційного кредитування. Із посиланням на світовий та вітчизняний досвід підкреслено необхідність його відродження як дієвого чинника піднесення сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, меліораційний кредит, меліораційне кредитування, меліораційні фонди, меліораційні товариства.

Исследованы теория и хронология развития мелiorационного кредитования. Со ссылкой на мировой и отечественный опыт подчеркивается необходимость его возрождения как действенного фактора подъема сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, мелiorационный кредит, мелiorационное кредитование, мелiorационные фонды, мелiorационные товарищества.

We study the theory and chronology of development of the melioration lending. According to the international and native experience the need for its revival is highlights as an effective factor of raising of agricultural production.

Keywords: agriculture production, meliorative credit, meliorative lending, meliorative funds, meliorative partnership.

Ринкові трансформації, розпочаті в Україні понад два десятиріччя тому, вимагають докорінного перегляду всієї концептуальної системи подальшого соціально-економічного розвитку країни. Зокрема, необхідно переглянути всю систему сільськогосподарського кредитування. Останнє доречно організувати таким чином, щоб забезпечити ефективний розвиток меліораційного кредитування. Для цього потрібно детально проаналізувати весь історичний досвід розвитку меліораційної справи.

Розглянемо теоретичний аспект проблеми організації меліораційного кредитування на основі наукової спадщини О. І. Скворцова [11], І. С. Бліоха [1], З. С. Каценеленбаума [5–8] та ін.

Меліораційний (меліоративний) кредит як важливий чинник розвитку вітчизняного агровиробництва набув поширення наприкінці XIX ст. Вагомий внесок у теорію його розвитку і практичне впровадження здійснили вітчизняні науковці-сільгоспеконومی і державні діячі О. І. Скворцов [11], І. С. Бліох [1], З. С. Каценеленбаум [5–8], С. Ю. Вігге [6, с. 333, 335–336, 341; 7, с. 305, 307–308, 311–312], О. С. Єрмолов [6, с. 333, 335–336, 341; 7, с. 305, 307–308, 311–312, 334], М. Я. Герценштейн [6, с. 407, 409; 7, с. 334, 336], К. А. Вернер [2], О. А. Мануйлов [6, с. 408–409; 7, с. 335–336], П. І. Лященко [9], О. В. Чаянов [12], М. Д. Кондратьєв [7, с. 336], М. П. Огановський [6, с. 410; 7, с. 337] та ін.

Меліораційний кредит спрямовували на фінансування меліораційних заходів (підвищення родючості ґрунтів шляхом осушення, зрошення, використання добрив, захисних насаджень, очищення ґрунту від каміння тощо; створення якісно нових умов для вирощування сільськогосподарських культур й інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Тому на відміну від поземельного та іпотечного меліораційне кредитування сприяло появі нових джерел доходу, за допомогою яких сільськогосподарські виробники виплачували свої кредити [3, с. 82–83].

За терміном дії меліораційний кредит може бути довгочасним і залежати від тривалості тих чи інших меліораційних робіт. Однак, на противагу іпотечному кредитуванню, термін дії позики з бажаннями позичальника тут не співвідноситься, оскільки на відміну від меліораційного необхідність довготривалості й амортизації за іпотечного кредитування можна пояснити повільним поверненням капіталів, витрачених на господарські покращення. Проте основи довготривалості й амортизації за меліораційного кредитування впливали з інших економічних підстав – позика під покращення землі як джерела постійної диференціальної ренти не становить певної межі для терміну їх дії, як це має місце за іпотечного кредитування. Тому основи меліораційних позик, здійснюваних шляхом випуску особливих рентних свідоцтв, без зазначення капітальної суми, а лише з визначенням розміру рентних платежів, детально були розроблені ще К.-Й. Родбертусом-Ягцовим [2, с. 944; 3, с. 83]. Отже, саме здатність землі приносити ренту незалежно від того, хто нею володіє дозволяє застосовувати меліораційний кредит на засадах довгостроковості, що зменшує для позичальника ризики, пов'язані з коливаннями поточного процента. Меліораційні позики можуть бути як довготривалі, так і довічні (у разі переукладання угод між позичальниками й позикодавцями після закінчення терміну їх дії залежно від потреби й бажання даних суб'єктів під обов'язкові державні гарантії для позичальників) [3, с. 84].

Відомий вітчизняний економіст О. В. Чаянов, досліджуючи питання організації як меліораційної справи загалом, так і меліораційного кредитування зокрема, поділяв господарства на капіталістично організовані (нетрудові) й селянські трудові, відносячи до перших ті, які отримують найповнішу віддачу (максимальний прибуток) на вкладений у підприємство капітал [12, с. 44–45]; завданням же других є отримання «засобів існування господарюючої сім'ї шляхом найбільш повного й можливо раціонального використання засобів виробництва, що є в її розпорядженні, й робочої сили самої сім'ї» [Там само, с. 44].

За О. В. Чаяновим, для капіталістичного нетрудового господарства меліорація економічно вигідна тоді, коли дохід на вкладений меліораційний капітал вищий за норму капіталістичного процента або норму процента меліораційного кредиту (якщо такий існує) [Там само]. Для трудового ж селянського господарства, незважаючи на те, що й воно «буде прагнути покрити свої потреби шляхом робіт найбільш вигідних, що дають найбільшу оплату праці, і тому менш тягарних» [Там само, с. 45], вирішальним критерієм, виходячи з вищезазначеного його завдання, буде не прибуток, а «співвідношення між ступенем задоволення потреб господарюючої сім'ї й тягарністю виконуваних робіт» [Там само], навіть у разі певної збитковості (коли, скажімо, для даного типу господарств можуть використовувати й такі джерела доходу, оплата праці в яких стоїть значно нижче заробітної платні» [Там само]. Таким чином, за Чаяновим, меліораційне кредитування для різних типів сільськогосподарських виробників має всі підстави стати затребуваними, а отже, вигідним і для самих банківських та кредитних установ.

Меліораційний кредит – невід'ємний складник поземельного кредиту, який стала видавати країна з другої половини XVIII ст., з часу заснування перших (ще дворянських) банків (у 1754 і 1786 рр.) [1, с. 120]. Перший меліораційний

фонд (1815) – «Капітали сільської промисловості південної Росії» – сприяв розвитку сільського господарства Таврійської, Херсонської та Єкатеринославської губерній (а з 1849 р. – ще й Бесарабії) [6, с. 328; 7, с. 303]. У 1839 р. цей фонд було передано до Міністерства держмайна і в цьому ж році вийшло положення «Про капітали сільської промисловості південної Росії» із більш точним визначенням організації даного фонду, який функціонував майже без змін до 1903 р., коли банк «Новоросійський капітал» об'єднав із загальним меліораційним фондом [6, с. 329; 7, с. 303–304].

У пореформений період (після 1861 р.) у зв'язку з припиненням надання земельних позик державними кредитними установами зростаючий унаслідок скасування кріпосного права попит на ці позики задовольняли приватні установи: у 1864 р. було створено Херсонський земський банк для здійснення фінансових операцій у вищезгаданих губерніях, у 1866 р. – товариство взаємного поземельного кредиту, а з 1871 р. протягом двох років було засновано ще одинадцять акціонерних земельних банків [1, с. 121; 9, с. 638].

Вагому роль в організації меліораційного кредитування відігравали меліораційні товариства, створювані згідно з територіальним поділом країни (губернські, міські, повітові), які з початком ХХ ст. періодично проводили свої з'їзди, зібрання тощо [6, с. 357, 409–414; 7, с. 331, 336–340].

Із ХІХ ст. меліораційне кредитування набуло поширення і в інших країнах світу [1, с. 9–119; 6, с. 1–51; 7, с. 5–52; 8, с. 124–125] – у Європі (Царство Польське [1, с. 9–20], Великій Британії (поява в цій країні меліораційно-кредитних товариств знищило лихварство [Там само, с. 21–22]), німецькі землі (тут меліораційне кредитування отримувало велику підтримку як з боку невеликих товариств, так і управлінь місцевих адміністрацій через провінційні каси, державні установи поземельного кредитування) [Там само, с. 40–41, 52]; існувало ефективне меліораційне законодавство [Там само, с. 43, 45–46, 48–50, 59, 66]), Бельгія [Там само, с. 67–74], Франція [Там само, с. 75–89], Італія (позики надавали так звані установи рухомого землеробського кредиту [Там само, с. 91]), Іспанія й Португалія (у цих країнах подібне кредитування здійснювали з «незапам'ятних» часів [Там само, с. 99]), Австро-Угорщина (видачу позик співвідносили з оцінкою якості земель [Там само, с. 105]), включаючи Галичину (де місцевий сейм видав у 1883 р. постанову про видачу меліораційних позик Крайовим банком [Там само, с. 107]), Румунія [Там само, с. 108–112], Туреччина [Там само, с. 112–114]), США (де у зв'язку з особливостями діючого на той час «гомстедакту» іпотеку виключали, а законодавство спрямовували на збільшення кількості селян-власників [Там само, с. 116–117]).

Падіння цін на зернові в другій половині ХІХ ст. обумовило формування в країні меліораційного кредитування на загальнодержавному рівні. Для вироблення загальних принципів меліораційного кредитування була створена спеціальна комісія під головуванням міністра держмайна Російської імперії. Після майже чотирьох років роботи (із 23 лютого 1891 р. по 7 січня 1895 р. [6, с. 333; 7, с. 305]) комісія сформувала Проект організації меліораційного кредиту (6 травня 1895 р. були видані Тимчасові правила про позики на меліораційні заходи [2, с. 947]), який отримав законодавчу санкцію лише в 1896 р. [5, с. 709]. Однак операції з меліораційного кредитування не набули поширення, що обумовило доопрацювання тимчасових положень про меліораційні позики і прийняття 29 травня 1900 р. «Закону про позики на сільгоспокращення», суттєво доповненого законами від 27 травня 1910 р. і 13 квітня 1911 р. [6, с. 341–343; 7, с. 312–313]. Позики перераховували з особливих рахунків Міністерства землеробства [2, с. 947], а видавали відділи Сільської економії й Сільськогосподарської статистики або

за посередництва земств і місцевих комітетів про позики на сільгосппокращення [5, с. 709–710; 6, с. 313; 7, с. 343].

Згідно з даним меліораційним законодавством позики видавали для таких заходів:

- 1) осушування й зрошування земель, а також укріплення берегів річок, ярів і сипучих пісків;
- 2) лісорозведення;
- 3) розведення фруктових садів, виноградників і хмільників;
- 4) розчищення незручних земель;
- 5) облаштування хутірських господарств (у разі розселення селян у межах виділених їм земель);
- 6) спорудження погребів для виноробства, придбання виноробного інвентарю, а також обладнання для вогневого просушування плодів;
- 7) зведення комор, скотних дворів, стаєнь, клунь, сушилень, хмелесушилень;
- 8) облаштування виробництв для переробки власної сільськогосподарської продукції (маслоробень, сироварень, млинів і лісотехнічних виробництв);
- 9) придбання племінної худоби;
- 10) витрати на розвиток травосіяння;
- 11) рибальство [5, с. 709; 6, с. 342–343; 7, с. 312–313].

Проте впровадження меліораційного кредитування в розглядуваний період (до 1917 р.) себе не виправдало, так само не справдилися сподівання тогочасної влади щодо активної допомоги земств у наданні земельних позик (оскільки більшість позик ішла на підтримку безперспективних поміщицьких господарств). Це спонукало сільськогосподарську комісію Державної думи розпочати розробку загальних принципів реорганізації меліораційного кредиту, створивши спеціальну підкомісію. Уряд зі свого боку проектував реформу меліораційного кредиту, проте пов'язував її із впровадження передбачуваним заснуванням державного меліораційного банку [5, с. 710–711], про що, зокрема, ставилося питання на І Південно-Руському меліораційному з'їзді, який пройшов в м. Одесі в 1909 р., та Московському меліораційному з'їзді (1913) [6, с. 357, 413].

Підкреслюючи важливість функціонування меліораційного банку в справі реорганізації меліораційного кредитування, відомий на той час фахівець банківської справи З. С. Каценеленбаум наголошував, що «разом із тим і питання про організацію меліораційного кредиту отримає інше рішення» [Там само, с. 359], оскільки «Меліораційний банк в якості самостійної установи або в якості незалежного відділу іншого більш обширного «Державного земельного й сільськогосподарського банку» повинен складати частину усієї системи. Поруч із меліораційним відділом до загальної системи кредиту повинен увійти відділ сільськогосподарський, постачаючий селянське господарство оборотним кредитом, і відділ земельний, зайнятий ліквідацією старих відносин і видачею нових позик під земельне забезпечення.

Якби організувався меліораційний банк, то пасив його, найбільш правильно було б складати на таких же початках, на котрих складаються пасиви інших установ довгострокового кредиту, а саме, відпустивши одночасово (рос. мовою «единовременно» – прим. авторів публікації) з коштів казни певну суму для утворення основного капіталу, випускаючи потім для видачі позик меліораційні операції. Якщо реалізація облігацій буде надана самим позикобравцям, то для запобігання падіння курсу бажано випускати облігації з більш високого проценту. Різниця між процентами, проплачуємими по облігаціям, й процентами, здіймаєми-

ми за позиками, оскільки ця різниця не покривається доходом з основного капіталу, повинна поповнюватися в бюджетному порядку.

При таких умовах операції меліораційного кредиту можуть зростати в багато разів не обтяжуючи надмірно державного бюджету» [6, с. 359–360].

З огляду на подальші політичні потрясіння другого десятиріччя ХХ ст. ці задуми не були втілені в життя, незважаючи на деякі спроби реанімування меліораційної справи й меліораційного кредитування (після їх «забуття» в 1918 р. [7, с. 317]) у часи непу (зокрема, організація меліораційних товариств [4] та створення Всекобанком меліораційних фондів [10, с. 5]).

Висновки. У наш час для успішного поновлення меліораційного кредитування необхідне виконання таких умов: 1) створення стабільно функціонуючих кредитних меліораційних фондів; 2) об'єднання дрібних меліораційних товариств за територіальним (районним, обласним, загальнодержавним) коопераційним принципом із подальшим створенням загальнодержавного меліораційно-коопераційного центру; 3) установлення чітких правил повернення меліораційних позик нарівні з державними зборами й податками (оскільки згідно з діючою системою кредитування кредитні установи не завжди можуть стягнути позики саме в грошовому еквіваленті); 4) дозвіл на встановлення плати за користування водогосподарськими й меліораційними спорудами і підприємствами для пришвидшення самооплатності меліорації, здійсненої скооперованими меліораційними товариствами [10, с. 10].

Бібліографічні посилання

1. **Блиох И. С.** Мелиорационный кредит и состояние сельского хозяйства в России и иностранных государствах / И. С. Блиох. – СПб. : Семенов. типолитография (И. Ефрона), 1890. – 250 с.
2. **Вернер К.** Кредит (в сельском хозяйстве) / К. Вернер // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкаса. с ним наук; гл. ред. А. Ф. Рудзкий. – СПб., 1901. – Т. 4. – С. 942–948.
3. **Гаркавко В. К.** Теорія і практика меліоративного кредиту: досвід історії / В. К. Гаркавко // Екон. простір : зб. наук. пр. – Д., 2007. – № 2. – С. 81–88.
4. **Ефремов Н.** Как организовать мелиоративное товарищество / Н. Ефремов // Новая деревня. Двухнед. науч.-попул. иллюстр. журн. для земледельцев. – 1924. – 1 июля. – № 7. – С. 26–30.
5. **Каценеленбаум З. С.** Мелиорации и мелиоративный кредит / З. С. Каценеленбаум // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкаса. с ним наук; гл. ред. И. Сладковский. – СПб., 1912. – Т. 12. – С. 705–711.
6. **Каценеленбаум З. С.** Мелиорации, мелиоративные товарищества и мелиоративный кредит в России / З. С. Каценеленбаум. – 3-е изд. перераб. – М. : Типография Н. Желудковой, 1919. – 416 с.
7. **Каценеленбаум З. С.** Мелиорации, мелиоративные товарищества и мелиоративный кредит в России / З. С. Каценеленбаум. – 4-е изд. перераб. – М. : Изд-во т-ва «Земля», 1922. – 345 с.
8. **Каценеленбаум З. С.** Учение о деньгах и кредите: в 2 ч. / З. С. Каценеленбаум. – 2-е изд. доп. – М. : Экон. жизнь, 1927. – Ч. 2: Кредит и кредитные учреждения. – 568 с.
9. **Лященко П.** Кредит в сельском хозяйстве / П. Лященко // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкаса. с ним наук; гл. ред. И. Сладковский. – СПб., 1912. – Т. 12. – С. 637–651.
10. **Пермяков Н.** Мелиоративный кредит Всекобанка / Н. Пермяков // Вестн. ирригации. – 1926. – № 4. – С. 5–13.
11. **Скворцов А.** Мелиорационный кредит и организация государственных мероприятий для подъема нашего земледелия / А. Скворцов // Север. Вестн. Журн. литературно-науч. и полит. – СПб., 1891. – № 6. – С. 51–71.
12. **Чаянов А.** Экономическая сторона мелиораций в крестьянском хозяйстве / А. Чаянов // Агроном. журн. – 1914. – Кн. 1. – С. 43–51.

Надійшла до редколегії 28.12.2013

УДК 334.7.01:637.1

В. К. Гаркавко, Т. В. Копійка

Національний університет харчових технологій, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ ШЛЯХОМ ПОШИРЕННЯ СІЛЬГОСПКООПЕРАЦІЇ

Досліджено діяльність контрольних союзів молочарських господарств, розпочату в економічно розвинених країнах світу на межі XIX–XX ст., зокрема фактори підвищення продуктивності молокопереробної галузі. Особливо підкреслено вагомий науковий внесок у дослідження молочарської кооперації видатного економіста-аграрія М. М. Кажанова – першого директора Українського НДІ економіки й організації сільського господарства.

Ключові слова: контрольні союзи, молочарська кооперація, фактори продуктивності молокопереробної галузі, сільськогосподарська економія.

Исследована деятельность контрольных союзов молочных хозяйств, начавшаяся в экономически развитых странах мира на рубеже XIX–XX вв., в том числе факторы повышения производительности молочноперерабатывающей отрасли. Особенно подчеркивается весомый научный вклад в исследование молочной кооперации выдающегося экономиста-агрария Н. Н. Кажанова – первого директора Украинского НИИ экономики и организации сельского хозяйства.

Ключевые слова: контрольные союзы, молочная кооперация, факторы производительности молочноперерабатывающей отрасли, сельскохозяйственная экономия.

To investigate the activity of control units dairy farms, which started in markets of developed countries in XIX–XX century, particularly in the part of factors to increase productivity dairy processing industry. Particularly emphasized important scientific contribution to the study of dairy cooperatives eminent scientist of agricultural economy N. N. Kazhanov – first director of the Ukrainian SRI of Economics and Organization of Agriculture.

Keywords: control units, dairy cooperation, factors to increase productivity dairy processing industry, agricultural economy.

Дослідження проблем сталого економічного розвитку вітчизняної молокопереробної галузі передбачає вивчення історичного досвіду сучасного рівня розвитку агропромислового комплексу в розвинених індустріально-аграрних країнах, включаючи розвиток сільгоспкооперації в галузі. Актуальність зазначеної теми обумовлена як пошуком шляхів виходу зі складного становища, в якому зараз перебуває вітчизняна молокопереробна галузь, так і природним прагненням українських селян (діяльність яких зараз вимушено звужена до простого здавання молока за невинуватими низькими розцінками молокопереробним підприємствам) до фермерства і кооперування для отримання якомога більших доходів зі своїх господарств. Тому розвиток молокопереробної галузі в Україні в умовах ринкових трансформацій нагально потребує вирішення проблем збільшення ефективності її виробництва та реалізації продукції на основі детального дослідження методологічних засад як у сфері сільгоспкооперації загалом, так і в галузевому напрямку зокрема. Стосовно останнього дуже цікавим прикладом успішного розвитку сільгоспкооперації в молокопереробній галузі в європейських країнах (а почасти і в Україні) в історико-економічному ракурсі розглядуваної проблеми є контрольні союзи молочарських господарств.

Контрольні союзи молочарських господарств почали формувати в 70-х рр. XIX ст. у Данії, згодом – у Швеції [4–6]. Вони набули поширення й в інших країнах (у Данії їх кількість зросла із 2 (1875) до 390 (1904); у Швеції – із 1 (1898) до 273 (1904); у Норвегії – із 1 (1898) до 160 (1904); у Німеччині – із 1 (1897) до 63 (1904); у Фінляндії – із 1 (1899) до 20 (1904) [9; с. 3]). Значного поширення контрольні союзи молочарських господарств на межі XIX–XX ст. набули в окремих регіонах Російської імперії, Польщі [2, с. 811; 3, с. 1–4; 8, с. 592–593, 601–602; 9, с. 1–11; 10, с. 1–7]. Г. М. Голуб у своєму дослідженні [7] зазначав, що в західноукраїнських землях, які входили тоді до складу Австро-Угорщини, молокопереробна кооперація була дуже поширена.

За формою організації контрольні союзи являли собою кооперативи [4, с. 75; 6, с. 17] і були різновидом суспільної взаємодопомоги селянам. У кінці XIX – на початку XX ст. питання організації контрольних союзів вивчали такі економісти-аграрії, як К. А. Вернер (Росія), М. М. Кажанов (Росія, Україна; перший директор Українського НДІ Економіки й організації сільського господарства в м. Харкові – з 1928 по 1929 рр.), Г. Буер, К. Вульф (Данія), Н. Ханссон (Швеція), Т. Брінкман, К. Гессель (Німеччина), Х. Ротшильд (Франція) [1–3; 8–10] та ін.

Як зазначав М. М. Кажанов, поширення контрольних союзів молочарських господарств на межі XIX–XX ст. було обумовлено загостренням конкуренції на світових ринках. Із розширенням ринку молочної продукції дрібні фермери висловили бажання просувати свою продукцію на ширший ринок. Так почалося формування кооперації зі збуту продукції. У той же час розширення ринку висунуло до виробників молочної продукції певні вимоги як щодо її асортименту, так і стосовно якості (оскільки згідно з умовами світових ринків молочна продукція, зокрема вершкове масло, повинна бути найвищого гатунку, що не могли гарантувати дрібні виробники). Усі вищеперелічені факти обумовили потребу в організації виробничої кооперації. Необхідність же залучення позикових коштів на пільгових умовах сприяла формуванню кредитної кооперації, яка залучала до сільського господарства сторонні капітали. Постійна ж потреба в оборотних коштах, їх регулярне подорожчання виявили залежність господарників від торговців. Так була сформована споживча кооперація [4, с. 75; 9, с. 11–12].

Головним завданням контрольних союзів Н. Ханссон і К. Вульф називають створення умов для ефективного ведення молокопереробної справи [3, с. 13, 14–15, 16; 10, с. 13], для чого необхідно здійснювати об'єктивний, неупереджений контроль. Контролювати якість продукції повинен спеціаліст зі спеціальною підготовкою і певним кваліфікаційним рівнем – контроль-асистент. До основних обов'язків контроль-асистента як особи, спеціально запрошеної (найнятої товариством за платню), а також неупередженої можна віднести: точне визначення кормових раціонів для худоби; збирання проб окремих удоїв кожної корови з обов'язковим періодичним зважуванням молока; визначення жирності молока за певними науковими методиками за допомогою спеціального обладнання; ретельне й сумлінне здійснення обліку із занесенням результатів до спеціальних книг й рахункових формулярів контрольного товариства [5, с. 24; 9, с. 18–21].

Усю організацію і діяльність контрольних союзів здійснювали на основі статутів, типових для різних країн.

Як зазначали дослідники датських і шведських контрольних союзів Г. Буєр і Н. Ханссон, а разом з ними і вітчизняний дослідник М. М. Кажанов, для виявлення реальної продуктивності молочної худоби дані союзи здійснювали ретельний облік таких факторів, як: 1) кількість молока; 2) його жирність; 3) споживання худобою кормів і кормовий раціон [8, с. 591; 9, с. 7, 14; 10, с. 6]. Зокрема, на думку М. М. Кажанова, «практика роботи контрольних союзів за різних обставин – залежно від економічних умов, умов ринку – висуває як головний якийсь один фактор, залишаючи інші в тіні, і тільки в регіонах із розвиненим кооперативним маслоробством всі три фактори рівноцінні. Це вказує на безпосередній зв'язок контрольних союзів із напрямком тваринництва того чи іншого регіону, напрямком, що залежить від загальних економічних умов» [9, с. 9].

«Однак, – як писав далі М. М. Кажанов, – питання про те, які моменти визначають продуктивність молочної корови, не можна вважати ще строго встановленим й саме визначення легко виконуваним» [Там само, с. 14]. Тому вказані чинники досліджували в їх органічному функціональному взаємозв'язку. Кількість одержаного молока вимірювали з урахуванням його жирності (в практику дослідження продуктивності молочних корів було запроваджено термін «жировизначення» [8, с. 591]). Водночас абсолютна кількість молока і його кінцева жирність (масловиробництво) як вихід готової продукції зіставляли зі спожитим кормом з урахуванням його раціону як ресурсовитратами. Так вимірювали своєрідну ресурсовіддачу в молочарській галузі даного виду кооперування, оскільки, як писав М. М. Кажанов: «не завжди корову, котра доставляє більший вихід масла, можна відмітити як високопродуктивну; вона, дивлячись по продуктивності, може потребувати відповідно більшої затрати корму, ніж така корова, котра дає масла, хоча й менше, але й значно менше потребує й корму» [9, с. 15–16]. Тому з метою зведення до єдиного стандарту різноманітних кормових складників доводилося встановлювати співвідношення їх цінності в єдиному кормовому раціоні. «В результаті цієї роботи була встановлена так звана кормова одиниця, з котрою порівнюються усі окремі кормові засоби. Під кормовою одиницею, як прийнята вона датськими контрольними союзами, розуміють відому кількість того чи іншого корму, котра може замінити в кормовому раціоні фунт зернового або взагалі сильного корму» [Там само, с. 26–27]. Саме датські контрольні союзи першими розробили таблицю кормових одиниць та правила її застосування [Там само, с. 35–39].

Ретельно дослідивши досвід датських контрольних союзів у підвищенні продуктивності виходу готової молочної продукції шляхом вдалого і грамотного застосування вищерозглянутих факторів виробництва у молочарстві, М. М. Кажанов рекомендував у процесі виведення племінної худоби перш за все звертати увагу не на зовнішні ознаки та створення певного екстер'єру, форм, племінних якостей тощо, а на підвищення продуктивності, оскільки реалізація продуктів тваринництва дає завжди більший дохід порівняно з продажем племінних тварин [Там само, с. 14].

На основі праць дослідників діяльності датських і шведських контрольних союзів молочнотоварних господарств Г. Буєра та Н. Ханссона [Там само, с. 1; 10] М. М. Кажанов вважав ці союзи кооперативами, об'єднаними виробництвом

певних видів молочарської продукції на науково обґрунтованій агрономічній, технологічній й економічній основі з метою досягнення найвищих показників якості цієї продукції і в яких саме виробництво орієнтоване не на підвищення цін, а на його вдосконалення, починаючи з первісної стадії [9, с. 5].

Крім таких високорозвинених країн, як Данія, Швеція і Фінляндія, М. М. Кажанов аналізував формування та діяльність контрольних союзів у Російській імперії [8, с. 601–602; 9, с. 8–9]. Дослідник зауважував, що подібні союзи могли формувати лише великі господарства капіталістичного типу. А в Російській імперії переважали консервативні поміщицькі господарства, які не мали бажання об'єднуватися в такі союзи (за винятком західносибірських губерній, де із прокладенням залізничних шляхів кількість маслобоєнь значно зросла (4 у 1895 р. і більше ніж 330 у 1900 р.) [2, с. 811]. Спроби ж організувати контрольні союзи з дрібних господарств, як правило, були марні через відсутність достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів (контроль-асистентів).

М. М. Кажанов у своїх дослідженнях поєднував агротехнічні, зоотехнічні, економічні наукові проблеми, приділяючи основну увагу організаційному аспекту, зокрема досягненню позитивного економічного результату – отримання максимального прибутку. І тому науковець постійно доводив, що технічно-науковий прогрес (зокрема і в молочнопереробному виробництві) неможливий без ґрунтовного вивчення та ефективного застосування на практиці об'єктивних економічних законів, форм і методів керування та організації економіки. Зокрема, у дев'ятому розділі праці «Контрольні союзи молочних господарств, їх організація та функціонування» М. М. Кажанов розглядає на конкретних прикладах питання щодо вартості здійснення контролю в розглядуваних кооперативах, пов'язані зі зміною застосовуваних засобів виробництва, що безпосередньо змінюють і технологію виробництва молочарської продукції [9, с. 56–57].

На основі досліджень М. М. Кажанова можна зробити такі **висновки** щодо діяльності контрольних союзів молокопереробних господарств:

- 1) контрольні союзи – своєрідний різновид продуктивної кооперації, покликані раціонально організувати молокопереробне виробництво;
- 2) дані союзи відіграють важливу роль у розвитку різних форм кооперування в галузі: кредитної, споживчої, збутової, переробної;
- 3) у разі відсутності сприятливих умов для становлення і розвитку контрольних союзів можливі їх тимчасові перехідні форми [Там само, с. 13].

Сучасний стан вітчизняного молокопереробного виробництва схожий на передумови формування продуктивної кооперації в європейських країнах у кінці XIX – на початку XX ст. Тому європейський досвід грамотного ринкового підходу до організації молокопереробного виробництва можна застосовувати в сучасних українських фермерських господарствах, звичайно з урахуванням теперішніх як національних, так і світових реалій, оскільки, як зазначав німецький дослідник Т. Брінкман, «статичний стан народного господарства в дійсності неможливий. Господарське життя, охоплене неперервним рухом, знаходиться в стані розвитку» [1, с. 40].

Формування контрольних союзів позитивно вплинуло на розвиток як тваринництва, так і молокопереробної галузі. Тому цілком логічно, що методи господарювання в контрольних союзах у тваринництві згодом стали застосовувати

і в інших галузях сільського господарства. Поступово еволюціонуючи, дані методи сприяють формуванню сучасних цивілізованих форм господарювання в економічно розвинених країнах.

Відтворення європейського досвіду організації господарювання у вітчизняній молокопереробній галузі безсумнівно сприятиме формуванню сучасних організаційних форм господарювання. А це позитивно впливатиме, у свою чергу, на формування вітчизняної концепції конкурентоспроможного розвитку як даної галузі, так і АПК загалом, сприятиме диверсифікації виробництва й збуту нашої молочної продукції на різних ринках (перш за все зовнішніх).

Бібліографічні посилання

1. **Бринкман Т.** Экономические основы организации сельскохозяйственных предприятий / Т. Бринкман; пер. с нем. Л. К. Солдатова; предисл. А. Чайнова. – М. : Экон. жизнь, 1926. – 224 с.
2. **Вернер К.** Молочное хозяйство / К. Вернер // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкас. с ним наук. – СПб., 1901. – Т. 5. – С. 806–811.
3. **Вульф К.** Контрольные товарищества (товарищества по контролю за производительностью крупного рогатого скота): полн. руководство к устройству и ведению контрольных товариществ по датским, германским и шведским образцам / К. Вульф; пер. с дат. С. П. Лемус; под ред. В. И. Лемуса. – М. : Агроном, 1911. – 165 с.
4. **Гаркавко В. К.** Контрольні союзи молочнотоварних господарств та їх роль в історії розвитку кооперації в галузі / В. К. Гаркавко // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. Спец. вип. Екон. науки. – К. : НУХТ, 2005. – № 17. – С. 75–77.
5. **Гаркавко В. К.** Організація контрольних союзів молочнотоварних господарств та роль контроль-асистентів в їхній діяльності / В. К. Гаркавко // Вісн. Од. нац. ун-ту. – О., 2006. – Т. 11, вип. 8. Економіка. – С. 22–26.
6. **Гаркавко В. К.** Про необхідність ретельного дослідження історичного досвіду організації контрольних союзів і кредитної кооперації молочнотоварних господарств / В. К. Гаркавко // Економіка: пробл. теорії та практики: зб. наук. пр. – Д., 2004. – Вип. 186, т. 1. – С. 15–19.
7. **Голуб Г. М.** З історії кооперативного руху на західноукраїнських землях у 20–30-ті рр. ХХ ст. (на прикладі молочарства) / Г. М. Голуб // Історія народ. господарства та екон. думки України : міжвід. зб. наук. пр. – К., 1994. – Вип. 26–27. – С. 87–95.
8. **Кажанов Н.** Контрольные союзы молочных хозяйств / Н. Кажанов // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкас. с ним наук. – СПб., 1912. – Т. 12. – С. 591–602.
9. **Контрольные союзы молочных хозяйств, их организация и ведение / Сост. Н. Н. Кажановым.** – СПб. : Изд. А. Ф. Девриена, 1911. – 64 с.
10. **Ханссон Н.** Деятельность контрольных союзов: руководство для контроль-ассистентов и членов контрольных союзов / Н. Ханссон. – 2-е изд.; пер. со швед. К. М. Жихаревой. – СПб. : Тип. В. Ф. Киришбаума (отд-ние), 1914. – 198 с.

Надійшла до редколегії 27.12.2013

УДК 911.375.1/.3(188.8)

Р. М. Крамаренко

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ПАРАДИГМАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯКОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МІСТА

Розглянуто й проаналізовано парадигми економічного розвитку. Установлено особливості їх упровадження та можливості застосування на сучасному етапі розвитку креативного міста.

Ключові слова: урбанізація, мегаполіс, глобалізація, парадигма, урбаністика, економічний розвиток.

Рассмотрены и проанализированы парадигмы экономического развития. Установлены особенности их внедрения и возможности использования на современном этапе развития креативного города.

Ключевые слова: урбанизация, мегаполис, глобализация, парадигма, урбанистика, экономическое развитие.

The paper considers and analyzes the paradigm of economic development. The peculiarities of the implementation and the possibility of using the current development of a creative city.

Keywords: urbanization, megapolis, globalization, paradigm, urban planning, economic development.

Активний розвиток найбільших міст світу протягом останніх 50 років вніс суттєві зміни в характер їх динаміки та зумовлені цим секторальні та структурні зрушення мотиваційної оцінки нових позицій мегаполісів у глобальному конкурентному середовищі. З огляду на це постала цілком зрозуміла дилема: яку парадигму взяти за основу для формування нової урбаністичної концепції – *Homo oeconomicus*, що пояснює економічний складник суспільного прогресу, а відтак і виправдовує посилення нерівномірності розвитку міст, чи – *Homo sociologicus*, яка дає загальне уявлення про панівні соціальні процеси, проте в ході ідентифікації характеру та динаміки урбаністичних тенденцій основну увагу приділяє оцінці соціальних трансформацій, котрі сталися впродовж певного часу.

З позиції одного із засновників нового тлумачення терміна «парадигма», американського філософа Т. Куна, ця дефініція є не що інше, як нова система поглядів на існуючий раніше предмет, що передбачає застосування комплексу інструментів та інституцій, які забезпечують високий ступінь валідності прогнаних у межах існуючої гіпотези результатів [1]. Відтак впливає, що між двома переліченими вище парадигмами існують досить суттєві відмінності, які ще на початку 90-х рр. XX ст. вдало ідентифікував Р. Сведберг [2, с. 22]. А втім, хоч обидві парадигми були самодостатніми, проте мали суттєві відмінності за характером дії (індивідуальної в *Homo oeconomicus* і колективної – у *Homo sociologicus*). До того ж першій із них була притаманна свобода дії, а відтак і можливість неоліберального обґрунтування переваг раціональних розрахунків; уявлення про ринок як арену дії; кратність і децентралізація рішень (у регіональній і міжнародній економіці це означало суттєве зменшення централізації та перенесення прийняття інституційних рішень на місцевий і наднаціональний рівні, тобто децентралізація). За Р. Сведбергом також виходило, що для парадигми *Homo oeconomicus* притаманними мають бути аналітичні та абстрактні концепції, основним завданням аналізу яких виступатимуть передбачення як пояснення.

Інші, більш привабливі для дослідника ризи, на думку вищезгаданого науковця, були притаманні *Homo sociologicus*. Прихильники цієї парадигми були переконані, що існуюча в суспільстві соціальна структура обумовлює його обмеженість та, відповідно, провокує інерційність щодо сприйняття інноваційних процесів, які мають, як правило, ірраціональний характер, що ґрунтується на сформованих упродовж століть традиціях та цінностях місцевого населення. У регіональній економіці, наприклад, це могла б бути іммобільність територіальних громад. Заявлена парадигма визнає існування ринку, але доповнює його й існуючим суспільством, вплив якого в деяких випадках може мати вирішальний характер. Саме з цього й випливає наступна сентенція щодо визначального принципу – прийняття рішень, які в цій парадигмі обумовлені політичною і соціальною владами, які знову ж таки ґрунтуються на емпіричних концепціях, зумовлених характером дії соціальних сил та їх розстановкою. З позиції *Homo sociologicus* можна передбачити, що будь-який мегаполіс має бути наділений цілою низкою повноважень соціального характеру, обумовлених домінуванням у ньому інституційних і невиробничих функцій.

Якщо в 90-ті рр. ХХ ст. методологічна наука передбачала, що запекла боротьба між прихильниками і супротивниками розглянутих парадигм завершиться швидше за все формуванням нової парадигми або ж своєрідним міксом парадигм, особливо після прийняття на Глобальній конференції в м. Ріо-де-Жанейро (1993) концепції сталого розвитку, то вже на початку ХХІ ст. можна було констатувати, що окреслені передбачення не здійснилися, адже посилення неоліберальних тенденцій у світовій економіці призвело до втрати популярності ідеї соціального складника системного розвитку і поступового переходу до домінування бізнес-інтересів над громадськими чи соціальними. Внаслідок цього утворився парадигмальний вакуум, який вітчизняні науковці О. Білорус і Д. Лук'яненко досить чітко ідентифікують: «В останні роки став помітним ефект інтерпарадигмальної рефлексії, що на основі якогось базового спільного концепту (ноосфера) зв'язує різні парадигми» [3, с. 22]. Прогноз науковців щодо їх подальшого розвитку на наступні десять років виявився правильним, адже саме в даний період кількість пропонованих парадигм почала множитись. Першим небезпечність швидкого продукування «незрілих концепцій», тобто «не зовсім парадигм», помітив американський професор угорського походження Я. Корнаї [4], який справедливо вважав, що секторальне дроблення у трактуванні парадигми є шкідливим, адже при цьому втрачається системність дослідження, а відтак він був упевнений, що парадигма може бути лише системною. А втім таке застереження відомого економіста не набуло суттєвої підтримки, а в системі міжнародного регіонального аналізу сформувалася ціла низка секторальних (галузевих) парадигм, характерним прикладом чого можна вважати класифікацію російського науковця О. Гранберга (табл. 1) із авторськими доповненнями щодо мегаполісного складника.

Як випливає з табл. 1 існування п'яти глобально-регіональних парадигм поляризує погляди науковців, які по-різному трактують перспективи розвитку регіонів і мегаполісів різної територіально-секторальної ієрархії. Характерною рисою сучасного мегаполіса є наявність у ньому полідинамічної структури господарства, а відтак виходить, що системне дослідження функціональної основи останньою мірою прояснює можливі перспективи його глобально-локального

домінування. З огляду на це можна констатувати, що до найсуттєвіших рис сучасного мегаполіса, які потребують подальшого вивчення, слід віднести:

– гіперконцентрацію факторів виробництва з подальшим селектуванням їх значення в процесі зростання ролі мегаполісів, насамперед мегаполісів-столиць;

– наявність сучасної ринкової інфраструктури в мегаполісі, експлуатантами якої є не лише національні компанії, а й міжнародний капітал із притаманними їм високими вимогами щодо її якостей;

– постійно зростаючу інституційну роль мегаполісів які дедалі активніше перетягують на себе його ринкову владу і можуть через ТНК та ТНБ істотно впливати на глобальний рух капіталу;

– стрімке нарощування концентрації креативних ресурсів, які значною мірою впливали не лише на зміну міської субструктури в мегаполісах постіндустріальних держав, а й визначали умови розвитку передових технологій в усіх сферах людського життя;

– індикативною ознакою сучасних мегаполісів стала останнім часом адсорбція інтелектуального капіталу з подальшою креативізацією стиля життя в місті та посиленням впливу нової моделі мережного суспільства.

Таблиця 1

Регіональні парадигми економічного розвитку*

Парадигма	Характеристика парадигми О. Гранбергом*	Мегаполісний складник (авторське бачення)
Регіон як квазікорпорація	У межах певного регіону взаємодіють органи влади, ТНК, ТНБ, інтелектуальні та виробничі ресурси	У найбільших містах активно відбувається гіперконцентрація факторів виробництва
Регіон як ринок	Регіон надзвичайно чутливий до змін ринкового середовища, яке й визначає його подальші перспективи	Найсучасніша ринкова інфраструктура зосереджена здебільшого в найбільших мегаполісах
Регіон як квазідержавна	Децентралізація, що панує у світі, максимально сприяє посиленню самоуправління у місцевих громадах	Інституційне значення мегаполісів постійно зростатиме
Регіон як соціум	Соціальну структуру регіону можна визначити не лише як набір відповідних інститутів, а і як поєднання креативних рис економіки	Креативізація є однією з визначальних рис сучасного мегаполісу
Інтегральна парадигма	У глобалізованому світі існує велика кількість чинників, що впливають на розвиток регіонів, і їх поєднання зумовлює прогрес чи регрес розвитку територій	Мегаполіси надзвичайно швидко адсорбують ресурси і є своєрідними «магнітами» креативного капіталу, який є споживачем» й інших видів ресурсів

* Джерело [5].

Дещо далі О. Гранберга пішли американські дослідники В. Барнз та Л. Ледебург, котрі вирішили описати складники регіональної парадигми, яка, на їх думку, має бути єдиною і ґрунтуватися на концепції нових економік (табл. 2).

Період після 2003 р., коли вищеназвані автори запропонували нові підходи до формування регіональних парадигм, можна частково назвати поверненням до тлумачення парадигми Т. Куна, адже саме в цей період серед багатьох вузьких

фахівців з економічних і демографічних проблем домінуючою стала тема нерівності (англ. *incommensurability*) численних продукованих концепцій, які зазвичай почали прирівнювати до парадигм, відтак найбільш суттєвою стала описана М. Боуманс та Дж. Девіс проблема констеляції довіри [7, р. 105], яку відтепер, повертаючись до моделі Т. Куна, починають розглядати через призму міждисциплінарної матриці. Заслуговує також на увагу системна робота німецького науковця Х. Зібберта, який дослідив у світовій економіці проблему локальної конкуренції, пов'язавши її з новою парадигмою міжнародного поділу праці [8]. Саме його підходи було в подальшому покладено в основу формування нової теорії локалізму, яка вже в другому десятиріччі XXI ст. майже витіснила основні ідеї регіоналізму, перевівши його основні постулати в неолібералістську методологію.

Таблиця 2

Основні ознаки регіональної парадигми

Ознака парадигми за В. Барнзом та Л. Ледебургом *	Місце мегаполіса в регіональній парадигмі (авторське бачення)
Райони, а не територіальні ієрархії визначають єдність територій	Найбільшим містам притаманна районоутворювальна роль
Надзвичайно важливою є внутрішня інтеграція, яка безпосередньо впливає із взаємозалежних частин урбаністичної системи	Мегаполіс являє собою високоінтегроване поселення з поліцентричними функціями
Національна економіка є сукупністю економічних районів, а не політичних територій	Мегаполіс займає в країні визначальне місце, концентруючи в собі політичну й економічну владу
Для національної економічної системи критично важливим є внутрішні зв'язки	Найбільші міста мають радіально-секторальну (частково радіальну) модель економічних зв'язків
Дію національної економіки не обмежено територією, підпорядкованою урядові	Міста-лідери впливають не лише на регіон, у якому вони розташовані, а й на країну базування
Економічні райони являють собою відкриту систему зі складними зв'язками у світовій економіці	Найбільші мегаполіси світу утворюють відкриту поліструктурну модель економічної діяльності зі значним впливом на світове господарство
Державні кордони мають значення для розвитку регіонів	Вплив міст-лідерів не обмежено державними кордонами

* Джерело [6].

У регіональному аналізі першого десятиріччя XX ст. також з'явилося чимало нових напрямів. Зокрема, Т. Хершел запропонував нові підходи щодо виокремлення в методології регіонального зростання характеру периферійності та маргіналізації [8, р. 85–95], а його шведський колега А. Лідстром – свою модель перерозподілу видів діяльності в столичних регіонах, здійснивши компаративний аналіз між мегаполісами Швеції та США, результатом якого стало обґрунтування ідеї подальшої метрополізації як домінуючого явища розвитку міст (до речі, на думку автора, зовсім необов'язковим є те, чи мають міста столичний статус або просто здійснюють масштабну економічну діяльність) [9, р. 129–131].

Водночас у сучасній науковій літературі виходять чимало праць, автори яких активно критикують панівні ідеї глобалізму, пов'язуючи їх із таким важливим складником деглобалізації (науковці доводять, що такий процес триває), як дезинтеграція. На думку Д. Хельд та А. МакГрю, рушійними силами цього «зворотнього

процесу світової економіки є новий устрій кордонів, націоналізм, протекціонізм та локалізм» [10, р. 2].

Відхід від традиційних канонів двох попередніх парадигм *Номо оeconomicus* та *Номо sociologicus* спонукав відомого науковця сучасності П. Друкера до необхідності уточнення кожної з них щодо тих нововведень, які стали панівними на глобальних ринках. Мова йде про інновації і політику компанії, уряду, виробничої мережі, що її реалізують. «Суть послідовної інноваційної діяльності, – зазначає Друкер, – полягає, таким чином, у цілеспрямованому та організованому пошуці змін, а також у послідовному аналізі тих можливостей, які приносять ці зміни для економічних і соціальних нововведень» [12, с. 62]. Відтак виходить, що у світі має бути сформована нова всеосяжна парадигма, яка отримала останнім часом доволі оригінальну назву – *Номо informaticus*, а сферою її дії стало мережне суспільство, сформоване в глобальній економіці. Обґрунтування нової моделі розвитку людства і упередження ризиків, які несе таке суспільство, доволі чітко визначив у своїх численних працях М. Кастельс. Саме йому вдалося прослідкувати особливості динаміки експорту інформації із основних мегаполісів світу. За М. Кастельсом, три американські мегаполіси – Нью-Йорк, Лос-Анджелес і Вашингтон – мають найбільші індикатори зростання інформаційних потоків [13, р. 412], сумарний показник яких може бути зіставлений із цілими країнами Європи. З огляду на це важливе значення, на думку науковця, має соціальна теорія простору та теорія просторових потоків [Ibid, р. 440–441], які б мали дати прогнози щодо подальшого поширення переваг урбанізації мегаполісів. Необхідність дослідних нововведень початку XXI ст. також була вмотивована ще й тим, що, на думку М. Кастельса, у світі розпочалася третя тисячолітня урбанізація, яка охопила не лише міста країн-лідерів (Нью-Йорк, Токіо, Лондон тощо), а й нові центри з країн, що розвиваються (Пекін, Джакарта, Лагос, Мехіко, Делі та ін.) [Ibid, р. 434]. Характерною рисою останньої категорії стало те, що їх сукупна робоча сила задіяна як у створенні високих технологій, так і в реалізації виробничих процесів першого і другого технологічних укладів.

Скорочення виробничого потенціалу мегаполісів і зростання їх інноваційного та інституційного складника, суттєве зменшення або навіть відсутність промислового складника, який і сформував ці міста і значною мірою вплинув на продукування нових підходів у процесі визначення нової місії найбільших міст світу. Сенсаційна за своєю суттю книга американського економіста Р. Флоріда «Підйом креативного класу» [14] у буквальному розумінні поділила США на два табори тих, хто палко підтримав його теорію креативного класу в містах, і тих, хто виступав категорично проти неї. Предметом аналізу дослідника були здебільшого раніше недосліджувані явища, наприклад, міська толерантність і класифікація категорій працівників, які раніше, на думку аналітиків, вважали обслуговуючою сферою. За підрахунками автора станом на 2000-й рік таких людей у США було 38 млн, тобто 30 % сукупної робочої сили [Ibid, р. 8]. Р. Флоріда вважає, що до цього класу увійшли високоосвічені працівники-професіонали, до яких відносить фахівців із бізнес-технологій, фінансистів, правників, страхових агентів і представників творчих професій – артистів, інженерів, музикантів, письменників, програмістів, учених та ін. Автор стверджує, що попит на їх діяльність постійно зростатиме, а своєрідними «магнітами» для них будуть найбільші міста планети.

За розрахунками автора інвестиції в таку креативну сферу, як R&D зросли в США з 1953 по 2000 рр. у 50 разів [14, р. 45], а загальносвітові витрати на креативну економіку становили на межі XX–XIX ст. 2,2 трлн дол. США, при цьому витрати США дорівнювали 43 % [Ibid, р. 47]. Водночас креативізація економіки міста не може бути постійною, адже його відірваність від виробництва неодмінно призводить до подорожчання життя в ньому, що постійно демонструють основні світові мегаполіси. Відтак багато вчених розглядали питання щодо ідентифікації міст, у тому числі міст із домінуючим виробництвом і тих, які виконують переважно споживчу функцію. Дослідження британця Ентоні Д. Кінга дозволило дещо прояснити сучасні підходи до такої ідентифікації. Автор запропонував свою дефініцію модерного міста, сформованого на основі нерівноправних відносин між «...колоніалізмом і глобальним капіталізмом» [15, с. 163]. Решту ж міст науковець відносить до категорії «традиційних», у яких виробнича функція була сформована в результаті першого міжнародного поділу праці. Утім важливість даного дослідження полягає ще й у тому, що в ньому методологічно обґрунтовано існування метрополіса із доволі незвичними рисами: особливою позицією в глобальному просторі, існуванням модерного суспільства, наявністю певних технологій і раціональною бюрократією [Там само, с. 173]. Із цього випливає, що сучасні мегаполіси інтенсивно розвиваються не лише в результаті впливу внутрішніх факторів, а й цілої низки зовнішніх. Відтак виходить, що вплив екзотичних ендегенних чинників далеко не завжди може бути урівноваженим, адже деякі з них можуть бути домінуючими, натомість інші – рецесивними, що призведе до хибного уявлення про закони руху найбільших міст світу.

Британські науковці А. Райк, А. Родрігес-Посе, Джон Томані також проаналізували можливість застосування основних засад методології ендегенного зростання до теорії локального та регіонального зростання. Основними ланцюжками такої моделі, на їх думку, мають стати:

– державні й приватні інвестиції в освіту → локальні та регіональні економічні й соціальні мережі → розробка і трансмісія інновацій → ендегенний технічний прогрес (витрати R&D) → випуск продукції (витрати праці);

– регіональні заощадження → нові капітальні інвестиції → використання ресурсів на фондових біржах → людський капітал → випуск продукції (витрати праці) [16, р. 104].

Таким чином, запропонована британськими дослідниками модель економічного зростання, яка в основному спирається на внутрішні ресурси, має як певні переваги (наприклад, створення спільних із бізнесом кластерів, технопарків, технополісів тощо), так і недоліки (будь-який регіон, у тому числі мегаполіс, не можна вважати відокремленою від світового господарства одиницею, а вплив світових фінансових, ресурсних та інформаційних потоків не може обминути найбільші міста планети). Із цього випливає, що у процесі формування нової парадигми розвитку міст слід керуватися такими міркуваннями:

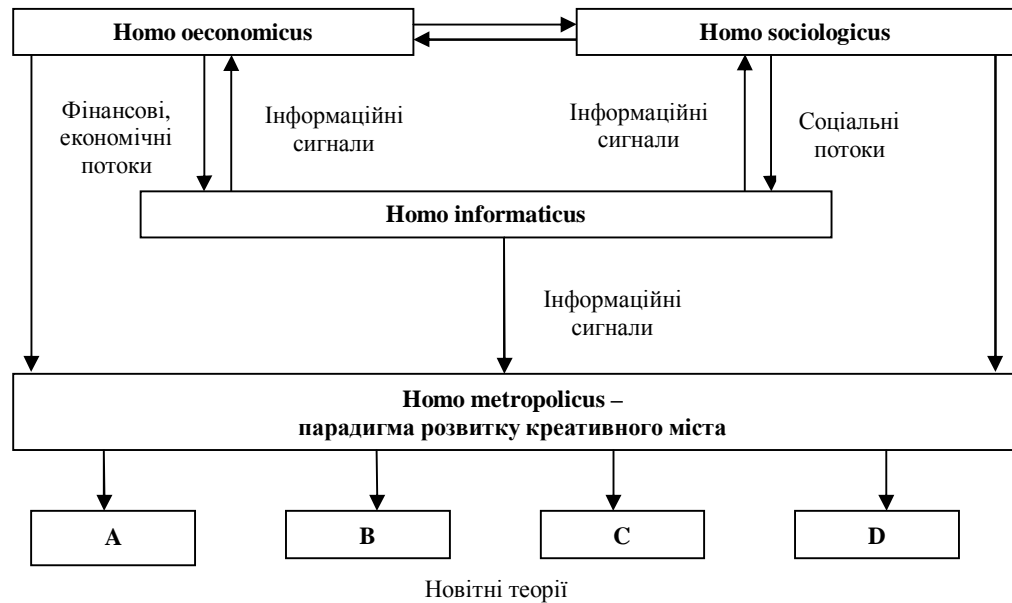
– по-перше, мегаполіс тієї чи іншої країни являє собою високолокалізований тип поселення, у якому концентрація креативного, інституційного та частково виробничого капіталу є надзвичайно висока;

– по-друге, реалізацію потенціалу розширення ринкової, трансформаційної та певною мірою соціальної інфраструктури обмежено рамками географічної

локалізації самого міста. Відтак виходить, що подальший розвиток мегаполісів має ґрунтуватися на вдосконаленні структурних елементів його господарства та їх технічній модернізації;

– по-третє, міграційна спроможність креативного класу в межах мегаполіса є надзвичайно високою, що може сприяти як розквіту міста, так і його занепаду, тобто мають місце значні глобалізаційні ризики.

З огляду на це можна стверджувати, що формування нової моделі розвитку креативного міста має ґрунтуватися на відповідній парадигмі, яку умовно можна віднести до секторальних парадигм (рис. 1).

Рис. 1. Еволюція дослідницької парадигми розвитку креативного міста (розробив автор)

Створення нової парадигми розвитку креативного міста в основному ґрунтується на усвідомленні того, що існуючі в даний час парадигми не відображають характер і напрямки фундаментальних досліджень суспільства, що зазнає постійної модернізації, адже формування виробничих, соціальних та інтелектуальних мереж із кожним роком ускладнюється, і якщо **Номо оeconomicus** та **Номо sociologicus** забезпечили свого часу необхідні умови для переходу до інформаційного суспільства, то подальша метрополізація суспільного життя (відтепер не лише в країнах-лідерах) неодмінно приведе до необхідності по-новому осмислити роль мега (метро)полісів у процесі створення високодинамічного глобального ринку, а відтак є потреба у формуванні нової парадигми, яку ми назвали **Номо metropolis**. Власне, саме такі міркування багатьох європейських і американських науковців обумовили формування низки нових концепцій, кожна з яких, на їх глибоке переконання, може з часом перерости в самостійну теорію. Така тенденція особливо помітною стала протягом останніх трьох років.

Так, Ф. Макканн та А. Золтан (2011), здійснивши масштабне дослідження рейтингу глобальних міст, у тому числі глобальних фінансових центрів, виявили,

що кількість жителів у них необов'язково можна корелювати з обсягами виробництва, водночас мультинаціональність, а також залучені в міську економіку ПП та ступінь його інтегрованості в глобальне економічне середовище (тобто враховуються переважно зовнішні чинники) відіграватимуть дедалі все більш значущу роль.

Проблему подальшої креативізації міст і територій частина науковців продовжує розглядати в розрізі агломерацій, допускаючи в процесі дослідження існування феномену глобального зростання метрополісу [18].

Подальшій локалізації мережного суспільства та зв'язку його інвестиційного складника з технологічним прогресом присвячена стаття Т. Халворсена, який визначив розмір інвестицій, спрямованих в агломерацію. Результатом дослідження став здійснений ним розрахунок крос-індустріального та позаіндустріального ефектів [19, р. 672].

Ідею методологічного націоналізму з огляду на формування мультирівневої держави запропонували британські науковці Ч. Джеффері, А. Шекель [20], які переконані, що процес налагодження нових субсидіарних відносин у британському суспільстві повинен чітко зафіксувати локалізаційний статус кожної відтепер уже федеральної одиниці Великої Британії.

Під час виокремлення будь-якої секторальної парадигми надзвичайно важливим, як було зазначено раніше, є максимальне врахування зовнішніх чинників, які в умовах створення мережного суспільства та посилення прямих і опосередкованих потокових ресурсних процесів виявити доволі важко, а тим більше оцінити їх роль у процесі модернізації і постійної трансформації самого мегаполіса. У разі його перебування в межах інтеграційного угруповання з наявними інструментами і механізмами регулювання формування сутнісної основи парадигми *Metropolis* буде ще більш ускладнено, адже відтепер це місто зазнає впливу відповідної політики угруповання. Зазвичай політика регіонального і локального розвитку ґрунтується на моделі вирівнювання (країни колишнього СРСР, КНР), конвергенції (країни ЄС), неоліберальному невтручанні у справи регіону-міста (США). З огляду на це виходить, що внутрішньоадміністративні чи внутрішньоблокові чинники можуть суттєво впливати на характер і динаміку мегаполіса, а регіоналізм може бути як внутрішній, так і зовнішній, які мають чимало точок зіткнення. Розуміючи таку дилему в інтерпретації суті аналізованих процесів, російський науковець А. Спартак доволі влучно зауважує: «Регіоналізм у його класичному, просторово обмеженому та такому, що орієнтується на «жорсткі» інтеграційні формати вигляді, поступово відходить у минуле. Всі країни навчилися цінувати переваги відкритої торгівлі, що забезпечує найбільш ефективне використання наявних ресурсів та переваг. Окрім цього, потужним лобістом виступає транснаціональний бізнес, інтереси якого все частіше концентруються далеко за межами власного регіону» [21, с. 14]. Усе вищезазначене значною мірою стосується і глобальних мегаполісів, вплив яких на світову економіку є надзвичайно великим.

Заслужують на увагу також новітні методологічні підходи вітчизняних і російських філософів, що сприяють формуванню нової гуманітарної парадигми – синергійної антропології, у якій, на думку Л. Ф. Гайдуліної та О. Д. Агапова, найважливішими змістовними блоками є вибудована модель людини, виокремлення

етнічності як цивілізаційного феномену (у західній філософії декларують ідеї мультилінгвістичності чи мультинаціоналізму), а також багатовекторності [22, с. 174]. Отже, з огляду на вищевикладене можемо виокремити сутнісну основу парадигми креативного розвитку мегаполісу, яку умовно подамо у вигляді графічної схеми (рис. 2).

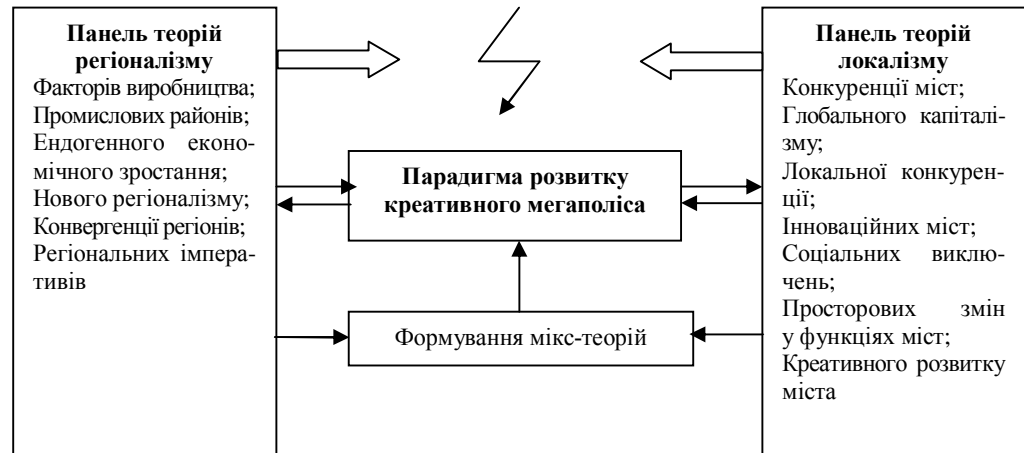

Рис. 2. Теоретичне підґрунтя формування парадигми розвитку креативного мегаполіса

На рис. 2 досить чітко позначена очікувана «теоретична боротьба» між прихильниками регіоналізму, який поступово втрачає свої методологічні позиції, і локалізму, який, навпаки, «завойовує» для себе все нові й нові простори глобального методологічного поля. За першим сценарієм розвитку подій можливе створення мікс-теорій, що стануть своєрідним базисом для формування нової парадигми розвитку креативного мегаполіса. Натомість за другим сценарієм міжнаукова інтеграція стане неможливою, і тоді швидше за все локалізаційні підходи сприятимуть формуванню такої парадигми, у якій відповідні глобально-територіальні чинники відіграватимуть дедалі більш визначальну роль. Утім індикативними рівнями створюваної парадигми мають бути такі:

- 1) принцип дії – близька до абсолютної свобода дії;
- 2) мотиви дії – раціональні міркування зі значним впливом когнітивних елементів у процесі прийняття кінцевих рішень;
- 3) арена дії – глобальна економіка;
- 4) визначальний принцип – мережна децентралізація;
- 5) типи застосовуваних концепцій – емпіричні та аналітичні;
- 6) завдання аналізу – прогнозованість.

Бібліографічні посилання

1. Кун Т. Структура научных революций : пер. с англ. / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1975. – 256 с.
2. Etzioni A. Socio-economics. Toward a New Synthesis / A. Etzioni, P. A. Lawrence. – N. Y.–L.: M. E. Sharpe, 1991. – P. 22.
3. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопр. економики. – 2002. – № 4. – С. 4–16.

5. **Гранберг А.** Основы региональной экономики / А. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
6. **Барнз В.** Нові регіональні економіки / В. Барнз, Л. Ледебург; пер. з англ. А. Пехник. – Л. : Літопис, 2003. – 196 с.
7. **Boumans M.** Economic Methodology. Understanding Economics as a Science / M. Boumans, J. Davis. – L. : Palgrave Macmillan, 2010. – 209 p.
8. **Siebert H.** Locational Competition: A Neglected Paradigm in the International Division of Labour / H. Siebert // *The World Economy*. – 2006. – № 2 (29). – P. 137–159.
9. **Herrschel T.** Regional Development, Peripheralisation and Marginalisation – and the Role of Governance / T. Herrschel // *Role of regions? Networks, Scale, Territory*. – Kristianstads Boktryckeri, 2011. – P. 85–102.
10. **Lidström A.** Governance and Redistribution in Metropolitan Areas – a Swed – US Comparison / A. Lidström, J. Sellers // *Role of regions? Networks, Scale, Territory*. – Kristianstads Boktryckeri, 2011. – P. 125–145.
11. *Globalization Theory. Approaches and Controversies* / Ed. by D. Held and A. McGrew. – Cambridge : Policy Press, 2008. – 273 p.
12. **Друкер П.** Бизнес и инновации : пер. с англ / П. Друкер. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2009. – 432 с.
13. **Castells M.** The rise of the Network Society / M. Castells. – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2000. – 594 p.
14. **Florida R.** The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life / R. Florida. – N. Y., 2004. – 434 p.
15. **Кінг Е.** Часи й простори модерності (або кому потрібен постмодернізм?) Е. Кінг // *Глобальні модерності; за ред. М. Фезерстоуна та ін.* – К., 2008. – С. 158–178.
16. **Pike A.** Local and Regional Development / A. Pike, A. Rodriguer-Pose, J. Tomaney. – L. : Routledge, 2006. – 310 p.
17. **McCann Ph.** Globalization: Countries, Cities and Multinationals / Ph. McCann, A. Zoltan // *Regional Studies*. – 2011. – № 45 (1). – P. 17–32.
18. **McCombie J.** Agglomeration Economies, Regional Growth, and the Aggregate Production Function: A Caveat Emptor for Regional Scientists / J. Felipe, J. McCombie // *Spatial Economic Analysis*. – 2012. – № 4. – P. 461–484.
19. **Halvorsen Th.** Size, Location and Agglomeration of Inward Foreign Direct Investment (FDI) in the United States / Th. Halvorsen // *Regional Studies*. – 2012. – № 5. – P. 669–682.
20. **Jeffery Ch.** Insight: Method and Data Beyond Methodological Nationalism / Ch. Jeffery, A. Schakel // *Regional Studies*. – 2013. – № 3. – P. 402–404.
21. **Спартак А.** Современный регионализм / А. Спартак // *Миров. экономика и международн. отношения*. – 2011. – № 1. – С. 3–15.
22. **Гайнулина Л. Ф.** Синергичная антропология как новая гуманитарная парадигма / Л. Ф. Гайнулина, О. Д. Агапов // *Вопр. философии*. – 2010. – № 5. – С. 173–177.

Надійшла до редколегії 17.12.2013

УДК 332.122:338.45(4+477)

О. О. Єгорова

Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Ужгороді

ТРАНСКОРДОННІ ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто досвід створення та функціонування транскордонних індустріальних парків в Австрії, Чехії, Угорщині й можливості його застосування у процесі підготовки і формування відповідних структур у прикордонних з ЄС регіонах України. Визначено стан, проблеми та перспективи створення і функціонування транскордонних індустріальних парків на території Закарпатської області. Окреслено переваги й напрями впливу спеціальних режимів економічної діяльності у транскордонному співробітництві на економічну безпеку.

Ключові слова: транскордонний індустріальний парк, спеціальний режим економічної діяльності, податкові преференції, адміністрування, державне регулювання.

Рассмотрен опыт создания и функционирования трансграничных промышленных парков в Австрии, Чехии, Венгрии и возможности его применения при подготовке и создании соответствующих структур в приграничных с ЕС регионах Украины. Определены состояние, проблемы и перспективы создания и функционирования трансграничных промышленных парков на территории Закарпатской области. Определены преимущества и направления воздействия специальных режимов экономической деятельности в трансграничном сотрудничестве на экономическую безопасность.

Ключевые слова: трансграничный промышленный парк, специальный режим экономической деятельности, экономическая безопасность государства, налоговые преференции, администрирование, государственное регулирование.

The article deals with the experience of creation and functioning of cross-border industrial parks in Austria, Czech Republic and Hungary and possibilities of its usage in the process of creating the same structures in border regions between Ukraine and the EU. The current situation, problems and prospects of creation and functioning of cross-border industrial parks in Transcarpathian region are indicated in the article. Current situation, problems and prospects of the establishment and operation of cross-border industrial park in the Transcarpathian region are also defined. It also outlines benefits and direction of the impact of special regimes of economic activity in cross-border co-operation on economic security.

Keywords: cross-border industrial park, special regime of economic activity, economic security of the state, tax incentives, administration, government regulation.

У європейській практиці застосування спеціальних режимів для стимулювання економічної діяльності достатньо активно використовують формат транскордонних індустріальних парків (ТІП). За допомогою ТІП можна вирішувати проблеми регіонального, технологічного та соціального розвитку країн-учасниць.

Дослідження потенціалу, ризиків і переваг співробітництва через ТІП у європейських країнах важливе для України як із позицій розвитку міжнародного співробітництва, так і в контексті вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності окремих секторів національної економіки на загальнодержавному та регіональному рівнях. Це обумовлює потенційно позитивний вплив застосування ТІП для зміцнення економічної безпеки держави.

Проблеми створення та функціонування ТПП розглядають науковці в ході досліджень питань державного регулювання і стимулювання розвитку й забезпечення конкурентоспроможності національних економік. Такі українські науковці, як О. С. Власюк [1], А. К. Вишнякова [2], Н. А. Мікула [3], В. П. Приходько [4], А. В. Рішко [5] А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі [6], О. С. Чмир [7] досліджували питання функціонування спеціальних економічних режимів, їх роль і місце в системі забезпечення регіонального, інноваційного розвитку та економічної безпеки.

Поряд із теоретичними розробками в Україні здійснено значну підготовку роботи із упровадження перших ТПП. Їх прототипом є ТПП на кордонах низки країн ЄС, зокрема Австрії з Чехією, Угорщиною, Німеччиною. Проте на сьогодні на законодавчому рівні особливості їх створення та функціонування не врегульовані, у тому числі через допущені певні недоліки в ході напрацювання і прийняття у 2012 р. рамкового закону щодо індустріальних парків в Україні [8]. Тому, з урахуванням євроінтеграційної перспективи розвитку України, наразі є актуальним дослідження механізмів створення та регулювання діяльності ТПП, визначення проблем і пошук шляхів їх вирішення для забезпечення позитивного їх впливу на економічний розвиток та безпеку держави.

Індустріальний (промисловий) парк – це облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники ТПП можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених законодавством України [8].

Відповідно, ТПП за організаційно-економічною суттю – це єдиний визначений простір з інженерно підготовленими промисловими майданчиками в рамках прикордонних територій двох або більше країн, на якому запроваджено спеціальний режим економічної діяльності для суб'єктів господарювання з метою виконання визначених регіональних і національних завдань. Спеціальний режим економічної діяльності (СПРЕД) у рамках ТПП передбачає застосування національного законодавства країни розміщення суб'єкта господарювання для здійснення господарської діяльності (самого виробничого процесу), а також можливість застосування переваг національних законодавств інших країн-учасниць у ході просування готової продукції до споживачів країн-учасниць.

Згідно із законодавством, СПРЕД передбачає особливі умови діяльності у сферах адміністрування, оподаткування, інвестування, митного режиму, валютного регулювання для суб'єктів господарської діяльності. Отже, щоб забезпечити ефективне функціонування ТПП, необхідно визначити та впровадити адекватні умови СПРЕД із урахуванням специфіки господарювання та правового врегулювання господарської діяльності в країнах-учасницях ТПП.

Умови та досвід функціонування ТПП на кордонах Австрії з Чехією та Угорщиною – «Гмюнд–Чеське Веленіце» і «Хайлігенкройц–Сентготтхард» – мають певні особливості. Дані ТПП були створені ще до вступу Чехії і Угорщини до ЄС і продовжують успішно функціонувати й після їх приєднання до Спільноти. Першим із них був ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце». Суб'єкти господарювання в рамках його австрійської частини розпочали свою діяльність у 1993 р., а чеської – у 1994 р. ТПП «Хайлігенкройц–Сентготтхард» сформований на декілька років пізніше – у 1997 р. Зазначимо, що для його створення були залучені кошти з Програми транскордонного співробітництва Угорщина-Австрія (Phare), спрямованої

головним чином на розвиток транскордонних зв'язків, ліквідацію відносної відсталості прикордонних регіонів і спрощення руху через кордон. Брюссель закріпив за цим ТПП статус особливого пілотного проекту, оскільки в його рамках були вирішені певні проблеми (інфраструктурні, освітні, захисту навколишнього середовища тощо), пов'язані з приєднанням Угорщини до ЄС.

Створення австрійської, чеської та угорської частин ТПП здійснювали відповідно до національного законодавства і державної підтримки кожної з країн-учасниць, а формування їх як транскордонних функціональних одиниць – на основі укладання відповідних двосторонніх угод. Так, між Австрією та колишньою Чехословаччиною в 1990 р. було укладено договір про створення ТПП. Міжнародні угоди врегульовували й низку інших аспектів функціонування ТПП, наприклад Договір між Австрією та Угорщиною щодо залізничного транзиту [9].

Реалізацію проектів ТПП здійснювали на достатньо обмеженій території. Загальна площа ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце» складає 83 га (33 га на австрійській частині, 50 га – на чеській), а ТПП «Хайлігенкройц–Сентготтхард» – 184 га (39 га на австрійській частині, 145 га – на угорській). Згодом, у рамках цих ТПП, були відкриті пункти перетину кордону, зокрема в межах ТПП «Хайлігенкройц–Сентготтхард» (11 грудня 2002 р).

Керування діяльністю ТПП здійснюють визначені компанії кожної країни-учасниці, які функціонують відповідно до місцевого (національного) законодавства, а також спільний наглядовий орган. Дані компанії можуть бути як приватними, так і належати муніципальним органам влади країн-учасниць. Наприклад, Чеською частиною ТПП керує товариство з обмеженою відповідальністю (Hospodarsky Ltd), 65 % акцій якої належать Уряду Нижньої Австрії, а решта (35 %) – муніципалітету Чеське Веленіце. Керування австрійської частини парку здійснює компанія Access Industrial Park Austria Co, що належить Уряду Нижньої Австрії.

У зазначених ТПП створені сприятливі стимулюючі умови для діяльності компаній країн-учасниць, а також інших країн. Зокрема, надано повністю підготовлені промислові майданчики (на яких підведено електроенергію, газ, воду, каналізацію, наявна розвинена транспортна мережа), а також консультації для виходу на ринки Східної, Західної і Південної Європи. Слід зазначити, що умови господарювання згаданих ТПП до і після вступу Чехії та Угорщини до ЄС суттєво не змінилися, оскільки з самого початку на угорській і чеській частинах парків застосовували норми та стандарти ЄС. Важливим стимулом для суб'єктів господарювання є можливість надання державної допомоги відповідно до ст. 87 (3) Договору про заснування Європейського Співтовариства [10]. Наприклад, надання державної допомоги суб'єктам господарювання австрійської частини ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце», оскільки для регіону її розташування (Бургенланд) характерні відносно низький рівень життя і високий рівень безробіття. Загальний обсяг державної допомоги для цього регіону визначено в межах 40 %, оскільки показник ВВП на душу населення складає менше 60 % від середнього показника ВВП на людину в країнах ЄС.

Фінансово-економічні результати функціонування досліджуваних ТПП протягом перших 10–15 років засвідчують позитивний вплив останніх на стимулювання:

– ділової активності: учасниками ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце» є 33 компанії (13 на австрійській і 20 на чеській частинах парку), а «Хайлігенкройц–Сентготтхард» – 49 (18 на австрійській та 31 на угорській частинах парку);

– інвестиційної діяльності (зокрема, учасниками ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце» було залучено більше 50 млн євро інвестицій);

– створення нових робочих місць (учасниками ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце» було створено більше 800 нових робочих місць (200 на австрійській і 600 на чеській частинах парку) [11; 12].

Проте потенціал цих ТПП на даний час ще не використано повною мірою. Свідченням цього є використання наявних площ у середньому лише на 50 % (49 % території ТПП «Гмюнд–Чеське Веленіце»: 52 % на австрійській і 48 % на чеській частинах; 52 % території індустріального парку «Хайлігенкройц–Сент-готтхард»: 35 % на австрійській і 52 % на угорській частинах [11; 12]. У той же час деякі компанії заявили про намір збільшити свої потужності та освоїти нові ділянки вільних площ.

Слід зазначити, що практика функціонування ТПП підтверджує ефективність сприятливого адміністрування, митного й податкового стимулювання, фінансово-валютного регулювання як складників СпРЕД (таблиця).

Характеристика рівня впливу умов СпРЕД на ефективність ТПП в ЄС та Україні

Складники СпРЕД	Основні умови СпРЕД	Рівень впливу на ефективність ТПП	
		ЄС	Україна*
Сприятливе адміністрування	Спрощена процедура доступу до промислових площ	Значний	Значний
	Пришвидшена процедура реєстрації резидентів	Значний	Значний
	Надання консультацій щодо різних маркетингових і законодавчих питань	Значний	Помірний
	Спрощений порядок видачі місцевими виконавчими органами дозволів на залучення іноземної робочої сили	Відсутній	Помірний
	Спеціальний режим додаткового звітування	Відсутній	Помірний
Спеціальний податковий режим	Застосування нижчих ставок державних (регіональних) податків і зборів	Значний	Значний
	Надання податкових канікул зі сплати податків та зборів	Відсутній	Значний
	Застосування прискореної амортизації до основних засобів	Помірний	Значний
	Нижчі тарифи орендної плати за користування землею і спорудами	Значний	Значний
Спеціальний митний режим	Застосування нижчих ставок митних зборів	Помірний	Значний
	Звільнення від сплати ввізного мита	Помірний	Значний
Фінансово-валютне регулювання	Залучення коштів із місцевих (державних) бюджетів, а також зі спеціальних фондів стимулювання транс-кордонного співробітництва на розвиток інфраструктури	Значний	Помірний
	Звільнення від обов'язкового продажу валюти	Відсутній	Помірний

* Оцінено потенційний рівень впливу відповідно до закріплених норм у законодавстві та програмах.

Успішний досвід створення і функціонування розглядуваних ТПП доцільно застосувати в ході підготовки і створення відповідних структур на кордоні України з країнами ЄС.

Економічною основою створення ТПП на прикордонній території України з країнами ЄС є:

– вигідне геополітичне розташування України, зокрема безпосередня близькість (до 500 км) до найважливіших ринків Центральної та Західної Європи, пересічення євразійських транспортних і торгових шляхів;

- наявність попиту, розвиток і впровадження нових технологій «із нуля» порівняно з модернізацією наявних виробничих потужностей;
- наявність достатньо кваліфікованих трудових ресурсів і високий рівень безробіття в прикордонних регіонах, що спрощує отримання державної допомоги в ЄС відповідно до ст. 87 Договору про заснування Європейського Співтовариства [10] (до 50 % від загальної вартості інвестиції);
- можливість залучення додаткових коштів із ЄС для розбудови інфраструктури, зокрема з програм транскордонного співробітництва Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна.

З огляду на євроінтеграційний напрямок розвитку України доцільність у створенні ТПП також обумовлена можливістю їх використання як «економічних полігонів» у прикордонних із ЄС регіонах України (Волинській, Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях) для дослідження сумісності відповідного законодавства України із сусідніми країнами, його адаптації до європейських норм і стандартів.

Перші кроки зі створення ТПП в Україні було здійснено в Закарпатській області. На виконання затвердженої у 2006 р. Кабінетом Міністрів України Концепції створення індустріальних (промислових) парків [13], згідно з рішеннями Закарпатської обласної адміністрації [14] та Закарпатської обласної ради [15], схвалено Програму створення індустріальних парків на території області, якою передбачено створення ТПП на кордоні України з ЄС:

- на українсько-угорському кордоні – у с. Дийда Берегівського району та м. Чоп Ужгородського району,
- українсько-словацькому кордоні – у с. Соломоново Ужгородського району;
- українсько-румунському кордоні – у с. Дякове Виноградівського району.

Для реалізації Програми створення індустріальних парків у Закарпатській області з місцевого бюджету передбачали залучити у 2007–2008 рр. кошти в обсязі 98 тис. грн, у 2009 р. – 295 тис. грн, у 2010 р. – 225 тис. грн. Відповідно до даної Програми, на цих індустріальних парках буде розміщено інженерно підготовлені земельні ділянки з відповідними виробничими, складськими та адміністративними приміщеннями, призначеними для господарської діяльності із застосуванням сучасних технологій.

Проаналізуємо перші результати реалізації згаданої Програми. На сьогодні досягнуто значних результатів зі створення ТПП на українсько-угорському кордоні. Зокрема, йде активна робота зі створення ТПП з елементами логістики «Берег–Карпати» у с. Дийда Берегівського району (Україна) та в області Саболч–Сатмар–Берег (Угорщина). Його загальна площа складатиме приблизно 400 га (по 200 га з кожного боку кордону). І хоча це значно менше від максимально допустимого розміру української частини індустріального парку (700 га згідно з [8; 14; 15]), у той же час це в декілька разів більше відведених площ для створення аналогічних парків на кордоні Австрії з Чехією та Угорщиною. З урахуванням неповного використання промислових майданчиків у рамках ТПП Австрії з Чехією та Угорщиною слід зважати на економічний ризик у ході створення цього та інших ТПП між Україною та сусідніми країнами.

Згідно з класифікацією форм власності індустріальних парків [8; 13], українська частина даного ТПП перебуватиме в державній власності. Робота над її розбудовою нараховуватиме декілька стадій. Упродовж 2010–2012 рр. було заплановано

завершити техніко-економічне обґрунтування створення ТПП, провести всі необхідні роботи з підготовки і відведення земельної ділянки, створення проектно-кошторисної документації та генерального плану забудови. Для цього було залучено кошти ЄС. Так, 14 липня 2010 р. підписано Грантову угоду між Закарпатською обласною радою і представництвом Європейської комісії на виконання впродовж двох років проекту «Розробка документів для створення транскордонного парку з елементами логістики «Берег–Карпати» загальною кошторисною вартістю 340 тис. євро в рамках Програми транскордонного співробітництва Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2007–2013 [16]. У рамках цього проекту особливу увагу приділено вивченню досвіду створення та функціонування ТПП «Хайлігенкройц–Сентготтхард» на австрійсько-угорському кордоні. Для цього здійснено робочі поїздки експертів Закарпатської області до Угорщини. Крім того, проведено деякі заходи (міжнародні конференції та бізнес-форуми) з обговорення питань створення та функціонування даного ТПП із залученням науковців, підприємців, чиновників обох країн та ін. Також створено офіційний сайт проекту (<http://bereg-karpaty.com>). У 2013–2015 рр. заплановано провести комунікації та побудувати індустріальний інкубатор площею 5000 м², що дозволить промисловим компаніям розпочати роботу [17].

Основними стримувальними факторами створення та функціонування ТПП в Україні є:

– права не врегульованість створення та функціонування ТПП. Відповідно до чинного законодавства, зокрема Господарського кодексу України (розділ VIII, глава 39), запровадження нових форм спеціальних режимів економічної діяльності та їх функціональних одиниць із визначенням їх статусу, строку дії та інших умов слід здійснювати виключно за окремими законами України [18]. Відповідно до Концепції [13], розроблення нормативно-правової бази щодо запровадження такої нової в Україні форми спеціальних режимів економічної діяльності, як індустріальні парки мало відбутися у 2006–2007 рр. Незважаючи на те що різні політичні сили досягли консенсусу щодо доцільності запровадження цієї форми, процес підготовки та прийняття рамкового закону стосовно створення і функціонування індустріальних парків тривав більше 6 років. Рамковий Закон України «Про індустріальні парки» [8] було прийнято у 2012 р., однак він залишив поза правовим полем створення індустріальних парків зі статусом транскордонних. Більше того, у контексті створення ТПП, суперечливими є положення (ст. 30) щодо зобов'язання ініціаторів створення індустріальних парків залучати до роботи переважно громадян України. Такий підхід суперечить положенням Конституції України [19], а саме ст. 18 та 26, а також міжнародним зобов'язанням України за договорами СОТ у частині національного режиму стосовно внутрішнього регулювання, зокрема ст. 17 Генеральної угоди про торгівлю послугами [20]. Даний закон не передбачає можливість запровадження митного режиму «вільної митної зони», що б спростило застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності для суб'єктів господарювання. З огляду на недосконалість вітчизняного законодавства щодо застосування чинних форм спеціальних режимів економічної діяльності на результати функціонування їх суб'єктів господарювання, важливо забезпечити стабільність умов діяльності в рамках індустріальних парків. Крім того, запровадженню транскордонних функціональних одиниць зі спеціальними режимами економічної діяльності має

передувати укладання та ратифікація відповідних міжнародних угод. На сьогодні ще не укладено угод між Україною та сусідніми країнами ЄС, у тому числі й з Угорщиною, проте робота зі створення спільного ТПП «Берег–Карпати» уже йде.

– нерозвиненість інфраструктури та відсутність значних ресурсів для фінансування її розбудови. Особливо це стосується індустріальних парків, які будуть перебувати в державній власності і їх створюватимуть переважно на вільних від забудови територіях без належної інфраструктури. Залученню з державного бюджету необхідних коштів для фінансування робіт зі створення ТПП у Закарпатській області заважає те, що й досі не підписано Угоди щодо регіонального розвитку Закарпатської області між КМУ й Закарпатською обласною радою. Проектом відповідної Угоди [21] було передбачено залучити у 2011–2013 рр. кошти з державного бюджету в обсязі 40 млн грн на виконання будівельних робіт для створення української частини ТПП «Берег–Карпати». У цілому даним проектом Угоди заплановано залучити з державного бюджету 80 млн грн для виконання спільних заходів із формування логістично-індустріального центру на Західному напрямку в Закарпатській області. Виділення коштів із державного бюджету для розбудови українських частин ТПП у Закарпатській області на даний час відкладено. Президент України ветовав Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки» [22], яким було передбачено на 2012 р. залучити 400 тис. грн із державного бюджету та 21 млн грн – з інших джерел інвестицій [23]. У Плані заходів із виконання Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр. [24] фінансування для даного ТПП не передбачено. Український досвід створення інфраструктури таких існуючих форм спеціальних режимів економічної діяльності, як спеціальні економічні зони, зокрема в Закарпатській області, засвідчує, що всі пов'язані з цим витрати лягали на інвесторів;

– негативний досвід функціонування та оцінки ефективності інших інституційних форм, які застосовують СпРЕД, зокрема спеціальних економічних зон, технопарків, наукових парків та ін. Несистемність надання різних преференцій як у рамках СпРЕД, так і загальних умов господарювання зумовлює в цілому низький рівень реалізації потенціалу під час їх застосування. Крім того, система моніторингу та прогнозування діяльності ТПП, як і індустріальних парків в Україні, на даний момент відсутня. У цілому перелік показників, за яким здійснюють моніторинг суспільно-економічних процесів в Україні, відмінний від того, що застосовують у країнах ЄС. Це стосується і показників діючих в Україні функціональних одиниць різних форм економічної діяльності. Більше того, з огляду на 15-річний досвід моніторингу в Україні результатів функціонування спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, технологічних і наукових парків, спеціальну звітність їх суб'єктів господарювання здійснюють за різними методиками та відмінними переліками показників, а ті результати діяльності, що обліковують за загальною статистичною звітністю, неможливо виокремити серед загальноукраїнських показників. Це ускладнює зіставлення результатів діяльності суб'єктів господарювання різних форм спеціальних режимів економічної діяльності та не дає повною мірою розрахувати вплив застосування спеціальних режимів на розвиток економіки і стан економічної безпеки країни.

Вищевизначені умови та проблеми запровадження ТПП в Україні, зокрема в Закарпатській області, обумовлюють необхідність вирішення низки проблем

щодо вдосконалення нормативно-правового та адміністративного регулювання і стимулювання запровадження ТПП, а саме:

- доопрацювати Закон України «Про індустріальні парки», в якому передбачити можливість створення ТПП у прикордонних регіонах України й уточнити відповідний понятійний апарат;

- визначити алгоритм дій і перелік нормативно-правових актів, необхідних для створення та функціонування ТПП, урахувавши практику створення відповідних структур на кордоні Австрії з Угорщиною і Чехією до вступу останніх в ЄС (укладання на рівні урядів країн-учасників двосторонніх угод про створення ТПП, напрацювання взаємодоповняльних стратегій і планів розвитку національних частин ТПП, установлення спеціального режиму спрощеного перетину спільного кордону і перебування в межах усього ТПП працівників, товарів, комплектуючих, здійснення спільного нагляду та моніторингу за результатами діяльності суб'єктів господарювання тощо);

- розробити спеціальну систему звітності й прогнозування результатів діяльності для суб'єктів господарювання індустріальних парків, у тому числі зі статусом транскордонних, що дасть можливість виокремити результати їх діяльності із загального масиву статистичних даних і здійснити оперативний моніторинг та керування процесом застосування даного економічного інструментарію. При цьому доцільно процес розробки поєднати з уніфікацією систем звітності для суб'єктів господарювання інших чинних спеціальних режимів економічної діяльності в Україні з урахуванням систем моніторингу результатів функціонування відповідних структур у сусідніх країнах. Такий підхід дозволить здійснити порівняльний аналіз ефективності застосування різних форм СпРЕД в Україні та сусідніх країнах і в подальшому зіставляти результати діяльності їх суб'єктів господарювання, визначати їх ефективність й обчислювати вплив на стан економічної безпеки України;

- розробити такий пакет економічних й адміністративних стимулів для суб'єктів господарювання транскордонних функціональних одиниць СпРЕД, який би адекватно відповідав умовам у сусідніх країнах. Щодо економічних стимулів, то з огляду на систему податкових преференцій для індустріальних парків у сусідніх країнах, доцільно до переліку основних податкових преференцій включити зниження ставки податку на прибуток, звільнення від сплати податків на нерухомість і землю впродовж кількох років або всього терміну функціонування індустріального парку.

Висновки. ТПП як нова форма спеціальних режимів економічної діяльності можуть стати дієвим механізмом прискорення євроінтеграційних процесів в Україні, пожвавлення економічної активності в прикордонних регіонах, залучення інвестицій тощо.

Функціонування і механізми державного регулювання ТПП в окремих прикордонних регіонах ЄС позитивно впливають на соціально-економічний розвиток і міжнародне співробітництво країн-учасниць, а саме:

- 1) активне застосування формату ТПП сприяє вирішенню регіональних проблем розвитку та відповідності національних економік вимогам ЄС;

- 2) забезпечення всебічної підтримки учасників ТПП як до, так і після вступу країн-учасниць до єдиного економічного простору ЄС;

- 3) територіальна концентрація ТПП внаслідок слабшого економічного розвитку територій їх розташування (прикордонних) порівняно з середнім рівнем по ЄС;

4) значне стимулювання ділової активності, інвестицій та вирішення проблем зайнятості на територіях розміщення ТПП;

5) спеціалізація суб'єктів господарювання (учасників ТПП) на промисловому виробництві, логістиці та комунікаціях.

Активне запровадження та функціонування ТПП в Україні передбачає реалізацію певних завдань щодо вдосконалення нормативно-правової бази, концентрації організаційно-адміністративних і фінансових ресурсів на пілотних проектах, розробки й запровадження системи моніторингу та аналізу ефективності функціонування ТПП в умовах СпРЕД і їх впливу на економічний розвиток і безпеку на загальнодержавному й регіональному рівнях.

Бібліографічні посилання

1. **Вишняков А. К.** Правовые формы экономической интеграции в Европейский Союз в контексте регионов Украины [Электронный ресурс] / А. К. Вишняков. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/esp/2010_2/10vakkru.pdf
2. **Власюк О. С.** Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання : монографія / О. С. Власюк. – К. : ДННУ «Акад. фін. упр.», 2011. – 474 с.
3. **Мікула Н. А.** Пріоритети створення інноваційно-інвестиційних транскордонних кластерів та промислових зон у Західних регіонах України : аналітична записка [Електронний ресурс] / Н. А. Мікула. – Режим доступу : <http://www.niss.lviv.ua/file/2011.03.173222.pdf>
4. **Приходько В. П.** Реновація спеціальних правових режимів інвестиційної діяльності – актуальна потреба для України (на базі аналізу інвестиційної практики прикордонних регіонів України та Євросоюзу) / В. П. Приходько // Шлях до зони вільної торгівлі між ЄС та Україною : виклики та можливості для торгівлі та інвестицій. – Пряшів–Ужгород, 2011. – 123–137 с.
5. **Рішко А. В.** Формування транскордонних транспортно-логістичних промислових парків на території Закарпатської області / А. В. Рішко // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. «Економіка». – 2010. – Вип. 30. – С. 119–123.
6. **Сухоруков А. І.** Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі – К. : НІСД, 2012. – 388 с.
7. Вітчизняна практика та світовий досвід СЕЗ і ТПР : монографія / О. С. Чмир, В. Г. Панченко, Ю. В. Гусєв, В. І. Пила; наук. ред. О. С. Чмир. – К. : Постер Принт, 2013. – 252 с.
8. Про індустриальні парки : Закон України [прийнято 21.06.2012 р. ; чинний із 4.09.2012 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>
9. Agreement Between the Government of the Republic of Austria and the Government of the Republic of Hungary regarding Railway Transit at the Austrian-Hungarian Industrial Park Located in the Vicinity of the City of Szentgotthard : міжнародний документ [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.untreaty.un.org/unts/144078_158780/16/9/7655.pdf
10. Договір про заснування Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show /994_017
11. Access Industrial Park Gmünd – České Velenice [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <http://www.access.co.at>
12. Businesspark Heiligenkreuz-Szentgotthárd [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <http://www.wibag.at/index.php?id=266>
13. Про схвалення Концепції створення індустриальних (промислових) парків : розпорядження Кабінету Міністрів України [прийнято 01.08.06] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/447-2006-%D1%80>

14. Про програму створення індустріальних парків на території області на 2007–2012 роки: рішення Закарпатської обласної державної адміністрації [прийнято 26.06.07] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/catalog/main/ua/3334/182_dod_2010.zip
15. Про програму створення індустріальних парків на території області на 2008–2012 роки : рішення Закарпатської обласної ради [прийнято 12.03.08] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakarpatt-rada.gov.ua/docs/rishennya/5/30_sesion/rish_1146.pdf
16. Grant Contracts Awarded and Contracted during 2010 [Electronic resource]. – Mode of access : [http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/e11_publication_en_%20CBC_HUSKROUA_2010\(1\).pdf](http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/e11_publication_en_%20CBC_HUSKROUA_2010(1).pdf)
17. «Берег–Карпати» логістично-індустріальний парк на україно-угорському кордоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bereg-karpaty.com>
18. Господарський кодекс України [прийнято 16.01.03] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
19. Конституція України [прийнято 28.06.1996] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/konst/CONST1.HTM>
20. Генеральна угода про торгівлю послугами : міжнародний документ [підписано 15.04.1994] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/981_017
21. Про укладення Угоди щодо регіонального розвитку Закарпатської області між Кабінетом Міністрів України та Закарпатською обласною радою : рішення Закарпатської обласної ради [прийнято 28.12.2010] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.document.ua/pro-ukladennja-ugodi-shodo-regionalnogo-rozvitku-zakarpatsko-doc69036.html>
22. Пропозиції Президента до Закону про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки : проект закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=9159&skl=7
23. Орієнтовний перелік заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності територій, які передбачені Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями для реалізації в 2012 р. : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=41158&pf35401=210522
24. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки : постанова КМУ [прийнято 27.02.2013 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>

Надійшла до редколегії 20.11.2013

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 332.834.4:004.358

О. А. Клепікова

Одеський національний політехнічний університет

ІМІТАЦІЙНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ЯК АНАЛІТИЧНА ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СТРАХУВАННІ

Розглянуто технологію застосування процедур планування імітаційних експериментів на моделях бізнес-процесів страхових компаній.

Ключові слова: імітаційна модель, імітаційний експеримент, система підтримки прийняття рішень, страхова компанія.

Рассмотрена технология применения процедур планирования имитационных экспериментов на моделях бизнес-процессов страховых компаний.

Ключевые слова: имитационная модель, имитационный эксперимент, система поддержки принятия решений, страховая компания.

The article is devoted of using technology planning procedures of simulation experiments on models of business processes in insurance companies.

Keywords: simulation model, simulation experiments, decision support system, insurance company.

У сучасних ринкових умовах страхові компанії є потужними фінансовими комплексами з надання різноманітних фінансових послуг, пов'язаних як із основною, так і додатковою діяльністю. З огляду на невизначеність страхового ринку у своїй повсякденній діяльності страхові компанії повинні враховувати вплив різноманітних збурюючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, характерних для кризового стану економіки. Це вимагає застосування в процесі керування страховими компаніями особливо гнучких методів й інформаційних технологій імітаційного моделювання.

Дослідженню різних аспектів імітаційного моделювання, плануванню та здійсненню імітаційних експериментів приділено багато уваги такими фахівцями у сфері імітаційного моделювання, як Р. Фішер, Т. Нейлор, Дж. Клейнен, Ю. М. Адлер, Р. Шеннон, Н. П. Бусленко, С. В. Ємельянов, Н. Н. Личкіна, З. М. Соколовська та ін. Однак проблеми моделювання бізнес-процесів страхових компаній, обумовлені необхідністю комплексного аналізу операційної, фінансово-інвестиційної, маркетингової діяльності страхової компанії, забезпечення конкурентоспроможності страхової компанії з урахуванням різних факторів зовнішнього і внутрішнього ризикового середовища, здебільшого стохастичного характеру, усе ще залишаються невирішені. Вирішення даних проблем неможливе без застосування відповідного інструментарію, зокрема сучасних технологій імітаційного моделювання, які на сьогодні є одним із найбільш перспективних напрямів наукових досліджень у сфері аналізу, прогнозування і моделювання економічних явищ і процесів.

© Клепікова О. А., 2014

Таким чином, розробка комплексу імітаційних моделей і застосування технології здійснення імітаційних експериментів для керування бізнес-процесами страхової компанії на основі сучасних технологій комп'ютерного моделювання – надзвичайно актуальна проблема.

У процесі дослідження розроблено комплекс імітаційних моделей для керування бізнес-процесами страхової компанії на основі сучасних технологій комп'ютерного моделювання в системі IThink (рис. 1).

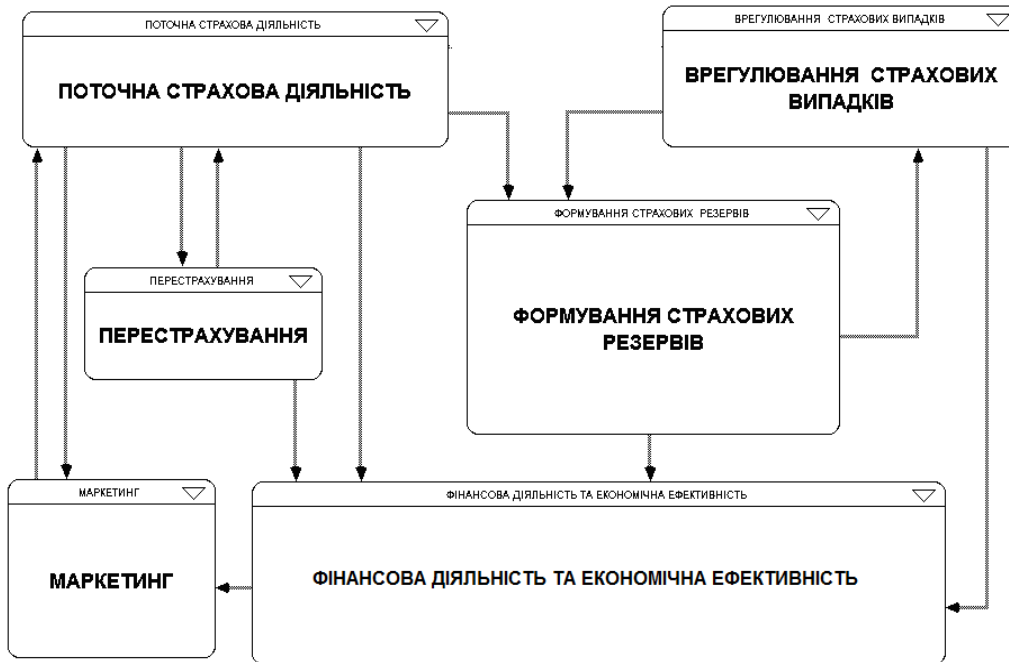

Рис. 1. Блок-схема комплексу імітаційних моделей «Керування страховою компанією»

Кожен із наведених процесів являє собою потокові діаграми, в яких за допомогою спеціальних об'єктів методу системної динаміки (фонду, потоку, конвертера, зв'язку) можна подати математичний алгоритм розрахунку всіх процесів роботи страхової компанії.

Імітаційна модель дозволяє імітувати бізнес-процеси із урахуванням впливу різноманітних стохастичних факторів на стратегічну перспективу, тобто вона фактично є сворідним тренажером для менеджерів і керівників страхових компаній. На моделі-тренажері «програють» управлінські рішення щодо формування бізнес-стратегії та їх можливі наслідки, вивчають тенденції розвитку страхової компанії.

На основі імітаційної моделі здійснюють оцінку банкрутства страхової компанії, платоспроможності, розраховують можливість отримання прибутку, формування страхових резервів, достатніх для виконання зобов'язань перед страхувальниками. Але всі імітовані процеси мають стохастичний характер, а отже, висновок про відповідність одержаних результатів можна зробити на основі представницької статистичної сукупності одержаних результатів імітаційних експериментів. У кожному конкретному випадку сукупність може бути різною.

Технологія імітаційного моделювання, що є основою для побудови модельного комплексу, охоплює важливий цикл моделювання складних економічних систем, до яких і належить страхова компанія: від постановки проблеми і формування концептуальної моделі до планування обчислювального експерименту, аналізу його результатів і прийняття рішення [1; 2].

Технологія прийняття рішення страховиком за допомогою комплексу імітаційних моделей зображена на рис. 2.

Після побудови будь-якої економіко-математичної моделі, у тому числі й імітаційної, необхідно здійснити випробування, перевірити її на адекватність [1]. В імітаційному моделюванні це надзвичайно важливий і відповідальний момент, оскільки і розробник, і користувач моделі повинні бути впевнені, що кінцеві результати моделювання точно відображають тенденції розвитку досліджуваного об'єкта.

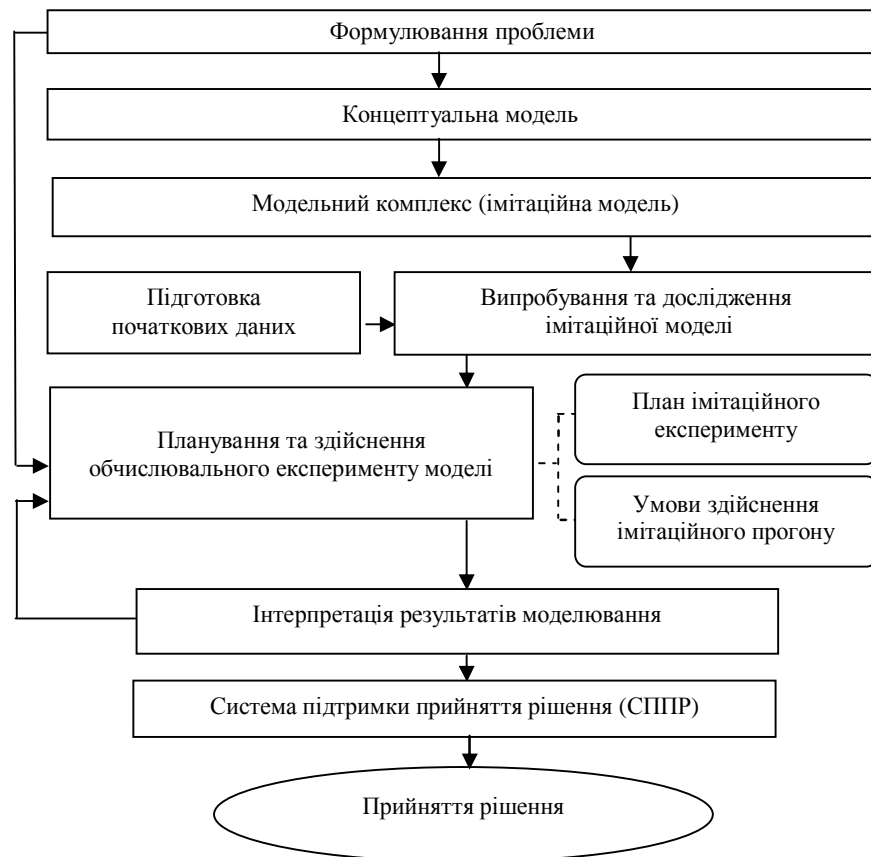

Рис. 2. Технологія прийняття управлінського рішення страховиком [5]

Для впевненості, що висновки, зроблені на основі модельного комплексу, будуть правильні й можуть бути застосовані особою, яка приймає рішення (ОПР), щодо оцінки як поточної ситуації страхової компанії, так і на прогнозований період, необхідно здійснити серію експериментів (перевірок, випробувань), у ході яких дослідник зможе встановити адекватність одержаних результатів.

Отже, щоб приймати ефективні рішення стосовно основних задач страхування за допомогою розробленого комплексу імітаційних моделей, необхідно розробити та скласти такий план комп'ютерного експерименту, який би дозволив на основі обраного математичного методу аналізу результатів моделювання ефективно досягати поставлених цілей з урахуванням обмежень на можливі ресурси страхової компанії та макроекономічні показники.

Технологія здійснення такого експериментального дослідження на імітаційній моделі передбачає такі дії:

- відповідно до мети дослідження здійснюють постановку математичного завдання (визначають зміст обчислювального експерименту);
- згідно з поставленим завданням дослідження розробляють план експерименту; за планом здійснюють серію експериментів, у ході яких збирають інформацію (результати експериментів);
- залежно від мети експерименту вибирають метод аналізу результатів, що дозволяє приймати менеджерам і керівникам страхових компаній рішення за результатами моделювання.

Для раціонального застосування особливостей імітаційних експериментів і прийняття зважених управлінських рішень створено систему підтримки прийняття рішення (СППР), схему якої наведено на рис. 3.

Рис. 3. Структура системи підтримки прийняття рішення

СППР містить базу знань, на основі яких можна виконувати визначене коло завдань у сфері прийняття фінансових рішень, а саме про імовірність банкрутства на основі результатів імітаційних експериментів.

Джерела даних розміщено в модельному комплексі імітаційних моделей, результати роботи якого потрапляють до бази даних, де їх зберігають. За необхідності результати імітаційних експериментів попередньо обробляють, узгоджують та відбирають. База даних забезпечує ОПП аналітичними даними, які відображають найважливіші характеристики діяльності страхової компанії. Дані – це факти, що характеризують окремі властивості об'єктів, процесів, явищ (наприклад, потік страхових платежів за крок моделювання). Дані факти застосовують у базі моделей, де вони проходять подальшу обробку та аналіз [3].

База знань забезпечує виявлення й обґрунтування варіантів усіх альтернатив, розроблених менеджерами або керівництвом страхової компанії [Там само]. Знання – це закономірності, одержані в результаті експериментів і які пов'язують дані.

База знань включає дані стосовно здійснення окремих імітаційних експериментів (наприклад, експерименти про встановлення імовірності банкрутства), їх характеристики, умови здійснення, ступінь впливу на конкретний процес залежно від застосовуваних параметрів [3; 4].

База моделей СППР за допомогою відповідного набору алгоритмів і математичних моделей забезпечує обробку аналітичної інформації та інтелектуальний аналіз даних, а саме:

- установа адекватності комплексу імітаційних моделей;
- планування та обробку результатів імітаційних експериментів.

Розглянемо детальніше випробування і дослідження комплексу імітаційних моделей, планування та здійснення імітаційних експериментів, оскільки саме вони є основою прийняття рішень у даному дослідженні.

Планування експерименту здійснюють після випробувань і досліджень таких властивостей моделі:

- здійснення аналізу чутливості імітаційної моделі;
- оцінка точності та стійкості результатів моделювання;
- оцінка адекватності моделі (верифікація, валідація моделі).

Чутливість імітаційної моделі є величина мінімального приросту вибраного критерію якості, що обчислюють на статистичних даних моделювання, за послідовного варіювання параметрів моделювання на всьому діапазоні їх зміни. Аналіз чутливості в сучасних системах моделювання добре автоматизований [1; 5; 6].

Точність імітації явищ є оцінка впливу стохастичних елементів на функціонування моделі складної системи. Ступінь точності визначають величиною флуктуації випадкового чинника (дисперсією). Для визначення точності результатів імітації оцінюють довірчі інтервали [1; 5]. Якщо оцінка дійсного середнього μ сукупності, то визначають верхню і нижню межі інтервалу так, щоб імовірність потрапляння дійсного середнього в інтервал, уміщений між ними, дорівнювала деякій заданій величині (δ – довірна імовірність) таким чином:

$$P \{ \bar{X} - d < \mu < \bar{X} + d \} = 1 - \delta, \quad (1)$$

де $\bar{X}$ – вибіркове середнє;

$(1 - \delta)$ – імовірність того, що інтервал $(\mu \pm d)$ містить X .

Під стійкістю результатів імітації розуміють ступінь нечутливості її до зміни умов моделювання [5; 6]. Стійкість результатів моделювання характеризують збігом контрольованого параметра моделювання з певною величиною в разі

збільшення часу моделювання варіанта складної системи. На практиці стійкість результатів моделювання рекомендують оцінювати дисперсією значень відгуку (за вибраною компонентою). Якщо дисперсія у випадку збільшення часу моделювання не збільшується, то результати моделювання стійкі.

У результаті перевірки адекватності моделі можна з'ясувати ефективність зображення об'єкта дослідження моделлю. Існує багато методів перевірки узгоджень реальних виходів із модельованими, згідно з якими оцінка достовірності – це багатоетапний процес перевірки висновків щодо поведінки досліджуваної системи на правильність і коректність [1; 7; 8]. До них належать методи факторного, спектрального та регресійного аналізу, визначення критеріїв узгодження (Колмогорова–Смирнова, t -Ст'юдента, Кокрена та ін.), непараметричних критеріїв, коефіцієнта незбігу Тейла тощо. Для перевірки адекватності модельного комплексу був застосований критерій Тейла [9], а для дослідження на адекватність – ключові показники модельного комплексу (табл. 1).

Таблиця 1

Дослідження адекватності моделі за коефіцієнтом Тейла

Показники моделі	Кількість випробувань, n	Коефіцієнт Тейла, U
Страхові платежі	50	0,06
Страхові виплати	50	0,14
Чистий прибуток	50	0,08
Нерозподілений прибуток	50	0,09
Платоспроможність, CAR %	50	0,07
Статутний капітал	50	0,05
Страхові резерви	50	0,13

Розглядувана модель має достатню високу адекватність: коефіцієнт U перебуває в межах від 0,06 до 0,14.

Усі проаналізовані процедури в комплексі дають необхідну інформаційну базу для забезпечення довіри до розробленої імітаційної моделі й переходу до подальших етапів її дослідження. Один із найважливіших етапів – планування імітаційного експерименту.

Основними завданнями здійснення імітаційного експерименту є: скорочення загальної кількості випробувань за умови досягнення необхідної точності й достовірності одержаних результатів; підвищення значущості й інформативності кожного експерименту.

Існують два основні варіанти планування імітаційного експерименту:

1. Стратегічний – серед усіх варіантів плану необхідно вибрати такий, який дозволив би набути найбільш достовірного значення функції відгуку за фіксованої кількості дослідів. За допомогою стратегічного планування розв'язують задачі аналізу чутливості імітаційної моделі й визначають комбінації параметрів, що оптимізують досліджувану систему параметрів.

2. Тактичний – потрібно вибрати такий допустимий план, за якого статистична оцінка функції відгуку може бути одержана із заданою точністю за мінімальної кількості випробувань. За допомогою планування можна визначити умови здійснення кожного прогону відповідно до плану експерименту.

У ході дослідження було поставлено питання тактичного планування: скільки вибіркового значення показника (наприклад, імовірності банкрутства) необхідно взяти для забезпечення статистичної значущості результатів моделювання щодо

досліджуваного показника. Необхідно визначити для заданої точності (імовірності банкрутства) необхідну кількість прогонів (запусків) моделі. Для виконання цього завдання були застосовані вибіркові методи [9]. Зокрема, у дослідженні застосовували (як практично апробовану) процедуру Полсона – перевірку гіпотези про середнє. Процедура Полсона – один із методів специфічного варіанта дисперсійного (послідовного) аналізу. Її застосовують для статистичної обробки результатів імітаційного експерименту.

Сутність процедури полягає в такому: послідовні вибіркові методи в машинних імітаційних експериментах застосовують для мінімізації кількості розрахунків (обсягу вибірки), необхідної для одержання потрібної інформації. Кількість розрахунків (спостережень) заздалегідь не фіксують і обсяг вибірки n розглядають як випадкову величину, що залежить від результатів попередніх $n-1$ спостережень. Затрати машинного часу на здійснення імітаційного експерименту зменшуються, оскільки здійснюють рівно стільки спостережень, скільки необхідно для одержання потрібних результатів із попередньо заданою точністю.

Доведемо, що $X_1, X_2, \dots$ – незалежні нормально розподілені випадкові величини:

1. Незалежність реалізують шляхом генерування кожного досліджу (на кожному прогоні) за допомогою нової послідовності випадкових чисел. Відгук кожного досліджу беруть як одне спостереження.

2. Згідно з центральною граничною теоремою, середнє ($x_1, x_2, \dots$ – середнє значення відгуку) кожної незалежної реалізації системи наближено повинно мати нормальний розподільний закон.

Нехай $X_1, X_2, \dots$ – послідовність незалежних випадкових величин, кожна з яких описує імовірність банкрутства із загальним нормальним розподільним законом, невідомим середнім μ і невідомою дисперсією σ^2 . Слід перевірити нульову гіпотезу H_0 – далеко від банкрутства, де $\mu \leq \mu_0$ і альтернативної гіпотези H_1 – банкрутство, де $\mu > \mu_0$. Потрібно побудувати таку замкнуту послідовну процедуру перевірки гіпотези, щоб P (відхилити $H_0 \mid \mu \leq \mu_0$) $\leq \alpha$ або P (узяти $H_1 \mid \mu > \mu_0 + \Delta$) $\leq \beta$, де μ – очікуване середнє значення імовірності банкрутства, одержане усередненням за кількістю прогонів моделі; μ_0 – гіпотетичне середнє (середнє значення показника ймовірності банкрутства, узятє як нормативне); α і β – задані ймовірності помилкового відкидання або прийняття гіпотези; Δ – задане відхилення від нормального середнього.

Спочатку візьмемо вибірку із n_0 вимірювань й обчислимо вибірку дисперсію:

$$a(\delta) \leq 1,25 - \ln\left(\frac{1}{\delta}\right), \quad (2)$$

$$\text{де } a(\delta) = \left[\frac{1}{\delta} - 1 \right] \cdot \frac{f}{2}; \delta = \min(\alpha, \beta); f = n_0 - 1.$$

Потім кожного разу здійснюємо по одному виміру і припиняємо експеримент, відкинувши гіпотезу H_0 як тільки буде виконана умова

$$\sum_{j=1}^n \left(X_j - \mu_0 - \frac{\Delta}{2} \right) > \frac{S^2 a(\alpha)}{2d} - n \left(\frac{\Delta}{2} - d \right). \quad (3)$$

Експеримент припиняють і гіпотезу H_0 приймають, якщо

$$\sum_{j=1}^n \left(X_j - \mu_0 - \frac{\Delta}{2} \right) < \frac{-S^2 a(\beta)}{2d} + n \left(\frac{\Delta}{2} - d \right), \quad (4)$$

де $d = \frac{3\Delta}{8}$,

μ – очікуване середнє значення критеріальної змінної, яке одержують шляхом усереднення за кількістю здійснених прогонів моделі до завершення імітаційного експерименту;

μ_0 – середнє значення критеріальної змінної, узятє як нормативне.

Межі застосування α , β оберемо такі: $\alpha = 0,01 - 0,05$; $\beta = 0,1 - 1$. Варіюючи значення α , β , Δ , μ_0 , виявимо чутливість процедури до значень цих параметрів. Опишемо послідовність здійснення експерименту.

Розглянемо широкий спектр гіпотетичних середніх. Перевіримо гіпотези: $H_0 | \mu \leq \mu_0$, $H_1 | \mu > \mu_0$, де μ_0 набуває значення 0,1; 0,2; 0,3; 0,4; 0,5; 0,6; 0,7; 0,8; 0,9; 1, а оцінка середнього після п'ятдесяти розрахунків складає 0,4582 із стандартним відхиленням $0,02 / \sqrt{100} = 0,002$.

Гіпотези перевіряли за десяти різних комбінацій величин α , β і Δ , щоб виявити чутливість процедури щодо даних трьох параметрів. Для кожної комбінації обчислювали обсяг фіксованої вибірки. Точність задавали оцінкою вибіркової дисперсії S^2 початковим n_0 спостереженням (табл. 2). Зауважимо, що обсяг фіксованої вибірки не залежить від відношення гіпотетичного середнього μ_0 до істинного. Точки плану експерименту в імітаційних розрахунках такі: $\alpha=0,05$; $\Delta=0,1$; $n_0=50$.

Таблиця 2

Аналіз результатів імітації

Номер експерименту	μ_0	s^2	Обсяг послідовної вибірки	Гіпотеза H_0
1	0,1	0,000370163	6	Відхилена
2	0,2	0,000092541	5	Відхилена
3	0,3	0,000123388	4	Відхилена
4	0,4	0,000185082	3	Відхилена
5	0,5	0,000370163	2	Відхилена
6	0,6	0,000092541	5	Відхилена
7	0,7	0,000061694	7	Прийнята
8	0,8	0,000123388	4	Прийнята
9	0,9	0,000370163	2	Прийнята
10	1	0,000185082	3	Прийнята

Таким чином, за допомогою перевірки гіпотез можна додатково діагностувати фінансовий стан страхової компанії, а також одержати із заданою точністю показник імовірності банкрутства. Якщо гіпотезу H_0 відкинута, то можна зробити висновок, що страхова компанія є конкурентоспроможною (фінансовий стан компанії задовільний), а в разі прийняття гіпотези H_0 існує імовірність банкрутства (фінансовий стан компанії незадовільний).

Також ефективною процедурою зупинки експерименту, яка теж належить до методів послідовного аналізу, є визначення математичного сподівання [8]. Однак

у даному разі правило зупинки можна застосовувати лише для великих $N(N > 50)$. Крім того, для нього суттєвим моментом є те, що у випадку незалежних та однаково розподілених із середнім μ і дисперсією δ^2 випадкових величин x_i , де сума $\sum_{i=1}^n x_i$ має асимптотично нормальний розподіл із середнім $n\mu$ і дисперсією $n\sigma^2$. Незалежність x_i величин, як і у випадку процедури Полсона, реалізують шляхом генерації кожного досліду за допомогою нової послідовності випадкових чисел.

Розглянемо один із планів експерименту. Нехай є вибірка із n незалежних однаково розподілених випадкових чисел $x_1, x_2, \dots, x_n$ імовірності банкрутства страхової компанії, одержаних у результаті імітаційних експериментів, математичне сподівання $\mu=0,15678$ і дисперсія $\delta^2=0,0011$ яких відомі, $\alpha=0,05$. Результати експериментів наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз результатів імітації плану експерименту	
Номер експерименту	Правило зупинки, n
1	29
2	13
3	15
4	25
5	28

Таким чином, на основі результатів планування розглянутого експерименту можна визначити необхідну кількість запусків (прогонів) моделі для одержання значення функції відгуку.

У здійснених експериментах відгуком системи є (як у випадку процедури Полсона, так і у випадку процедури оцінки математичного сподівання) імовірність банкрутства страхової компанії.

План експерименту визначають залежно від конкретної мети дослідження й експериментатора. Тривалість експерименту залежить від багатьох факторів: тривалості досліджуваної часової траєкторії; модельованої стратегії керування страховою компанією; обсягу початкової інформації; вимог користувачів моделі (керівників і менеджерів страхової компанії), які формують вихід експерименту, та ін.

Заключна обробка результатів прогонів моделі включає такі етапи: обчислення середніх значень вихідних показників (усереднення за кількістю здійснених прогонів); ранжування одержаних експериментальних сукупностей (результатів прогонів моделі) за значенням вибраного критерію оцінки і визначенням «оптимістичного» і «песимістичного» варіантів керування; обчислення середньої величини критерію на множині його значень за всіма прогонами; порівняння одержаних результатів за варіантами експерименту. Висновки і закономірності, одержані в результаті аналізу даних у ході імітаційного моделювання, застосовують як правила і рекомендації у процесі керування страховою компанією.

Висновок. Для дослідження складних систем, до яких і належить страхова організація, із метою виявлення законів керованості, необхідне глибоке і всебічне вивчення реального об'єкта, що в цьому дослідженні здійснюють за допомогою імітаційного моделювання, оскільки саме воно дозволяє збирати в необхідній кількості дані, застосовувати економіко-математичні, статистичні методи для їх обробки. Такі дослідження потребують чіткого планування імітаційних експериментів і здійснення обчислювальних експериментів.

Головні завдання розглядуваного планування експерименту – звести до мінімуму витрати на реальний експеримент, отримуючи при цьому найкращі статистично значущі оцінки. Для обчислювального (машинного) експерименту до 90-х рр. XX ст. основні критерії планування імітаційного експерименту практично збігалися з цілями реального експерименту, оскільки ЕОМ мали обмежені можливості (мала оперативна пам'ять, низька продуктивність і висока вартість машинного часу).

Сучасні інформаційні технології мають необмежені можливості, а витрати на здійснення імітаційних експериментів незначущі порівняно з витратами на реальний експеримент; у такому разі критерій мінімізації витрат на проведення імітаційних експериментів втрачає сенс. Але є деякі особливості планування імітаційних експериментів, без яких неможливо коректно завершити дослідження:

- за імітаційних експериментів практично немає обмежень щодо умов здійснення експерименту (наприклад, на застосування стохастичних величин у процесі моделювання);

- необхідність у створенні умов (інтерфейсів, СППР) для роботи фахівців-наочників із імітаційних експериментів;

- особливого значення набуває проблема зупинки імітаційних експериментів (якщо зупинити імітаційний експеримент за заздалегідь невідомих статистичних характеристиках і відсутності обмежень на ресурси);

- проблема одержання статистично значущих результатів.

Питання планування імітаційного експерименту поки недостатньо досліджено через відсутність стрункої теорії. Виявлені особливості планування імітаційного експерименту – основа для побудови СППР і різноманітних автоматизованих систем керування. А метод імітаційного моделювання стає одним із методів надійного проектування складних систем у досягненні високої якості керування.

Бібліографічні посилання

1. **Соколовская З. Н.** Моделирование экономического анализа деятельности предприятия : монография / З. Н. Соколовская. – О. : б. и., 1996. – 280 с.
2. **Соколовська З. М.** Комп'ютерне моделювання складних економічних систем : монографія / З. М. Соколовська, О. А. Клепікова. – О. : Астропринт, 2011. – 512 с.
3. **Ситник В. Ф.** Системи підтримки прийняття рішень : навч. посіб. / В. Ф. Ситник. – К. : КНЕУ, 2004. – 614 с.
4. **Гаврилова Т. А.** Базы знаний интеллектуальных систем / Г. А. Гаврилова, В. Ф. Хорошевский. – СПб. : Питер, 2000. – 384 с.
5. **Лычкина Н. Н.** Имитационное моделирование экономических процессов / Н. Н. Лычкина. – М. : Академия Ай Ти, 2005. – 164 с.
6. **Яцкив И. В.** Проблема валидации имитационной модели и ее возможные решения / И. В. Яцкив // Мат. конф. ИММОД. – 2003. – С. 211–217.
7. **Клейнен Дж.** Статистические методы в имитационном моделировании / Дж. Клейнен; пер. с англ. О. П. Адлера [и др.]. – М. : Статистика, 1978. – Вып. 1. – 221 с.
8. **Клейнен Дж.** Статистические методы в имитационном моделировании / Дж. Клейнен; пер. с англ. О. П. Адлера [и др.]. – М. : Статистика, 1978. – Вып. 2. – 335 с.
9. **Нейлор Т.** Машинные имитационные эксперименты с моделями экономических систем: пер. с англ. / Т. Нейлор. – М. : Мир, 1975. – 502 с.

Надійшла до редколегії 25.11.2013

УДК 330.4

О. А. Парокінний, О. Г. Яковенко*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ФОРМУВАННЯ ЗАПАСУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Розроблено модель оцінки витрат підприємства та прийняття на її основі рішення щодо керування запасами матеріально-технічних ресурсів. Запропонована модель враховує не тільки реальні витрати підприємства, а й втрачену вигоду від неефективного розподілу й використання матеріальних ресурсів і може бути застосована на будь-якому виробничому підприємстві певної галузі промисловості.

Ключові слова: формування запасів, моделювання, матеріально-технічні ресурси, промислове підприємство.

Разработана модель оценки затрат предприятия и принятия на ее основе решения по управлению запасами материально-технических ресурсов. Предложенная модель учитывает не только реальные затраты предприятия, но и потерянную выгоду от неэффективного распределения и использования материальных ресурсов и может быть применена к производственному предприятию определенной отрасли промышленности.

Ключевые слова: формирование запасов, моделирование, материально-технические ресурсы, промышленное производство.

The model was designed for the estimating enterprise's expenditures and making the decision, which helps managing of material resources. This model includes real expenses of enterprise and the lost benefit from ineffective using of material resources for obtaining technical and other resources. The model could be used for industry enterprise.

Keywords: formation of stocks, modeling, material and technical resources, industrial production.

В умовах трансформаційних процесів у вітчизняній економіці та посилення конкуренції з боку іноземних виробників вітчизняна промисловість перебуває в досить скрутному становищі. Особливого значення цьому питанню надає те, що промислові підприємства – одне з основних джерел надходжень коштів до бюджету і працевлаштування мільйонів наших співвітчизників. Тому на даному етапі дуже важливо визначити шляхи підвищення конкурентоспроможності та зміцнення економічного стану промислових підприємств України [6].

Серед шляхів покращання функціонування вітчизняних промислових підприємств провідне місце посідає оптимізація процесів керування підприємством на всіх рівнях та у всіх сферах його діяльності. Тобто не тільки у сфері оптимізації виробничих процесів, а й у сфері оптимізації процесів керування персоналом, заміни виробничого обладнання, керування запасами матеріальних і технічних ресурсів.

Оптимальне формування запасів матеріально-технічних ресурсів для підприємства передбачає врахування виробничих можливостей постачальників і самого підприємства, потреб клієнтів, мінімізацію витрат на закупівлю та зберігання цих ресурсів, а отже, ефективніше використання оборотних активів, підвищення рентабельності виробництва і зміцнення економічного стану підприємства [8].

Перші дослідження, присвячені керуванню запасами різноманітних ресурсів були опубліковані на початку ХХ ст. Особливо наголосимо на таких наукових питаннях, як модель Уілсона – модель визначення оптимального розміру партії поставки, транспортна модель – модель визначення оптимальних поставок між постачальниками та покупцями стосовно мінімізації витрат. На практиці активно

застосовують моделі з фіксованим розміром замовлення чи періодом поставок, модель із відстрочкою замовлень, модель керування запасами, ABC-аналіз, моделі «точно в строк» та ін. [4].

Серед основних питань, що постають перед менеджерами у сфері керування запасами ресурсів підприємства, можна виділити такі:

- ефективність використання коштів на придбання та зберігання запасів матеріально-технічних ресурсів;
- фактори, що впливають на розмір замовлення;
- співвідношення можливостей постачальників і потреб клієнтів;
- різноманіття видів запасів: поточні, страхові, сезонні тощо [1].

Формування матеріально-технічних ресурсів виробничого підприємства налічує чотири етапи:

- 1) визначення очікуваних матеріальних ресурсів для придбання запасів виробничо-технічних ресурсів;
- 2) мінімізація втрат від дефіциту ресурсів чи надмірних запасів;
- 3) визначення очікуваного попиту на продукцію підприємства;
- 4) мінімізація загальних витрат, пов'язаних із запасами.

Керівництво промислового підприємства планує, що матиме в певному періоді кошти на придбання запасів у розмірі, що належить інтервалу $[K_1, K_2]$, де K_1 і K_2 – мінімальний і відповідно максимальний обсяги коштів для придбання запасів. Підприємство може повністю витратити ці кошти на придбання запасів, однак у цьому випадку воно втратить вигоду від альтернативного використання цих коштів у розмірі C_d на одну грошову одиницю, в іншому ж випадку підприємство ризикує втратити кошти від дефіциту своїх ресурсів у розмірі C_u на одну грошову одиницю.

Підприємство має у своєму розпорядженні встановлені експертами оцінки нижньої та верхньої меж реалізації продукції за одиницю часу протягом планового періоду – q_{min} і q_{max} . Необхідно визначити такий обсяг усіх запасів матеріально-технічних ресурсів x , що забезпечить мінімальні сумарні витрати підприємства на їх зберігання та обслуговування, а також зберігання й обслуговування готової продукції. Нехай вартість зберігання i -го ресурсу – C_i , вартість зберігання j -го ресурсу – R_j , а норми витрат підприємством i -го ресурсу на виробництво j -ї продукції складають a_{ij} .

Побудуємо економіко-математичну модель формування запасу матеріально-технічних ресурсів промислового підприємства. Спершу визначимо обсяг коштів, який виділить підприємство на придбання запасів ресурсів. Для цього обчислимо середнє значення та середньоквадратичне відхилення для K_1 та K_2 і застосуємо закон нормального розподілу [5]:

$$k_i = \frac{1}{\sigma_u \sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(u_i - m_u)^2}{2\sigma_u^2}},$$

де u_i – випадкова величина для генерування вибірки;

m_u – математичне сподівання випадкової величини u_i ;

σ_u – середньоквадратичне відхилення випадкової величини u_i ;

k_i – величина виділених підприємством коштів на придбання ресурсів в i -му випробуванні, $k_i \in [K_1; K_2]$, $i = \overline{1, n}$.

Визначимо математичне сподівання коштів, витрачених підприємством $m(k_i) = k$.

Зауважимо, що матеріально-технічні запаси промислового підприємства включають як поточні виробничі запаси $-x^*$, так і страхові виробничі запаси $-x^{**}$, отже,

$$x = x^* + x^{**},$$

де x – загальні матеріально-технічні запаси підприємства у вартісному виразі [7].

Втрати підприємства від надлишку або дефіциту матеріально-технічних ресурсів можна подати у вигляді

$$\varphi(x, k) = C_u(x - k) + C_d(k - x),$$

де k – реальний обсяг коштів, що підприємство виділяє на закупівлю ресурсів;

C_u – втрачена вигода від дефіциту ресурсів виробництва на одиницю коштів;

C_d – втрачена вигода від нефункціонуючих коштів [3].

Тоді задача етапу мінімізації втрат підприємства від нераціонального використання коштів на придбання запасів матиме такий вигляд:

$$M(x) = \int [C_u(x - k) + C_d(k - x)] dx \rightarrow \min,$$

де M – очікувані втрати підприємства від надлишку або дефіциту матеріально-технічних ресурсів.

Розв'язок цієї задачі на безумовний екстремум можна знайти з необхідної умови екстремуму.

Для оцінки попиту на продукцію підприємства застосуємо метод Монте-Карло, узявши визначені експертним шляхом мінімальне і максимальне значення попиту в одиницю часу q_{min} та q_{max} відповідно. Змоделюємо попит на продукцію підприємства $d_j(q, t)$. При цьому

$$q_d = F(\gamma) \cdot (q_{max} - q_{min}) + q_{min},$$

$$t_d = F(\tau) \cdot (t_f - t_s) + t_s,$$

де γ – випадкова величина;

F – функція розподілу випадкової величини γ ;

t_s – час початку періоду планування;

t_f – час кінця періоду планування;

τ – випадкова величина часу;

q_d – кількісний параметр очікуваного попиту;

t_d – часовий параметр очікуваного попиту [2].

Очікуваний попит на продукцію підприємства визначимо окремо для кожного виду продукції як площу під кривою попиту, одержану на основі побудованих вибірок:

$$d_j = \frac{\mu}{n} \cdot s_j,$$

де n – обсяг вибірки;

μ – кількість елементів вибірки, що потрапили в площу, обмежену кривою попиту;

s_j – площа прямокутника, до якої входить відповідний відрізок кривої попиту;

d_j – очікуваний попит на j -й вид продукції підприємства.

Далі необхідно за наведеним нижче правилом побудувати довірчий інтервал для попиту на продукцію підприємства:

$$d_j - \frac{st\alpha/2; N-1}{\sqrt{N}} \leq d_j \leq d_j + \frac{st\alpha/2; N-1}{\sqrt{N}},$$

де N – обсяг вибірки випадкового розподілу;

$st\alpha/2; N-1$ – точка розподілу Стюдента з рівнем значущості $\alpha/2$ та $N-1$ степенями вільності [3].

Таким чином, маючи інформацію про очікувані кошти для придбання запасів виробничо-технічних ресурсів, мінімальні втрати від дефіциту ресурсів чи надмірних запасів, очікуваний попит на продукцію підприємства, побудуємо модель визначення мінімальних загальних витрат, пов'язаних із запасами:

$$F(x) = \sum_{i=1}^n C_i x_i + m(x) + \sum_{j=1}^l R_j (a_{ij} \cdot x_i - d_j) \rightarrow \min, \quad (1)$$

$$x = \sum_{i=1}^n x_i, \quad (2)$$

$$x_i \geq 0, i = \overline{1, n}, i = \overline{1, l}, \quad (3)$$

де x_i – кількість ресурсів i -го виду;

C_i – витрати на зберігання одиниці ресурсу i -го виду;

a_{ij} – норма витрат ресурсу i для виробництва продукції j -го виду;

R_j – витрати на зберігання продукції j -го виду;

$m(x)$ – математичне сподівання втрат підприємства від надлишку або дефіциту матеріально-технічних ресурсів;

$F(x)$ – сумарні витрати підприємства на зберігання та обслуговування запасів матеріально-технічних ресурсів.

Для розв'язання задачі (1–3) було застосовано метод Ньютона в програмному модулі «Пошук розв'язку» табличного процесора MS Excel.

Розглянемо застосування моделі на прикладі оптимізації запасів матеріально-технічних ресурсів підприємства з виробництва спортивної продукції «Ladas». Виробничі норми витрат ресурсів і витрати підприємства на зберігання запасу одиниці ресурсів та готової продукції наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Виробничі та складські норми витрат підприємства «Ladas»

Ресурс	Норми витрат ресурсу на виробництво продукції						Витрати на зберігання одиниці ресурсу, грн/день
	Фітнес-станція	Лава зі стійками	Професійний	Тяговий	Універсальний	Комплексний	
Метал	1,22	1,03	1,44	1,23	1,64	1,66	0,873
Різальні	0,31	0,42	0,36	0,54	0,43	0,37	1,32
Гума	0,23	0,26	0,16	0,19	0,33	0,45	0,61
Шкіра	0,01	0,02	0,01	0,02	0,01	0,01	29,47
Пластикові ковпаки	4,00	2,00	6,00	4,00	8,00	6,00	0,85
Лак	0,50	0,44	0,68	0,64	0,62	0,65	1,69
Фарба	3,51	1,95	3,92	3,47	3,87	3,12	1,56
Витрати на зберігання одиниці готової продукції, грн	51,72	23,4	64,85	53,25	56,32	57,14	—

На основі даних із табл. 1 було розраховано оптимальні місячні розміри запасів матеріально-технічних ресурсів для підприємства «Ladas» (табл. 2).

Мінімальні витрати підприємства «Ladas», пов'язані з матеріально-технічними ресурсами, складають 17 780,5 тис. грн, у той час як загальні витрати підприємства становлять – 22 014,22 тис. грн, отже, можна зробити висновок, що за оптимальних обсягів запасів матеріально-технічних ресурсів, розрахованих за наведеною моделлю, витрати підприємства на утримання останніх будуть скорочені на 23,8 %.

Аналіз результатів

Ресурс	Фактичні обсяги запасів на підприємстві, (грн)	Обсяг запасів підприємства, розрахований на основі розглянутої моделі, грн
Метал	1 260 673,00	895 092,00
Різальні	176 346,00	152 302,00
Гума	394 578,00	319 585,00
Шкіра	114 528,00	97 463,00
Пластикові ковпаки	82 502,00	65 432,00
Лак	87 353,00	64 314,00
Фарба	217 441,00	183 603,00

Оптимальні обсяги запасів матеріально-технічних ресурсів менші за фактичні наявні на підприємстві, зокрема з табл. 2 бачимо, що можна скоротити запаси металу на 29 %, різальних – майже на 14 %, гуми – на 19 %, шкіри – на 14,9 %, ковпаків – на 21 %, лаку та фарби – на 26,4 % і 91,6 % відповідно. Це свідчить про те, що підприємство «Ladas» заморожує 209,1 тис. грн вільних коштів щомісяця через неефективну політику використання матеріально-технічних ресурсів.

У результаті здійсненого аналізу можна зробити висновок, що формування матеріально-технічних запасів промислових підприємств та інших економічних систем є одним із основних об'єктів керування. Оптимальна стратегія формування запасів дозволяє мінімізувати витрати підприємства на утримання всіх видів запасів і підвищити ефективність використання підприємством матеріальних ресурсів, що сприяє його економічному розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Вітлінський В. В. Автоматизовані системи управління продуктивністю агропромислового комплексу України / В. В. Вітлінський // Актуальні проб. економіки. – 2006. – № 9. – С. 26–32.
2. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посіб. / В. В. Вітлінський. – К. : КНЕУ, 2003. – 408 с.
3. Єршова О. Л. Моделі, методи та засоби інформаційної технології прийняття управлінських рішень у соціально-економічних системах / О. Л. Єршова. – К. : Либідь, 2006. – 21 с.
4. Заболотский В. П. Математические модели в управлении : учеб. пособие / В. П. Заболотский, А. А. Оводенко, А. Г. Степанов. – СПб. : СПб ГУАП, 2001. – 196 с.
5. Зайченко Ю. П. Дослідження операцій / Ю. П. Зайченко. – К. : Віпол, 2001. – 688 с.
6. Копитко В. І. Реформування та регулювання економіки регіонального агропромислового комплексу / В. І. Копитко. – Л. : Львів. держ. аграр. ун-т, 2005. – 550 с.
7. Кулян В. Р. Математическое программирование с элементами информационных технологий / В. Р. Кулян, Е. А. Юнькова, А. Б. Жильцов. – К. : МАУП, 2000. – 124 с.
8. Яковенко О. Г. Математичні моделі процесів активності в економічній динаміці : монографія / О. Г. Яковенко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2010. – 196 с.

Надійшла до редколегії 26.10.2013

УДК 519.237.7 : 658.26

Г. О. Пудичева

Одеський національний економічний університет

**ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТ
ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ЕНЕРГЕТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ**

Здійснено оцінку сталого розвитку та його складників для енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл за методом головних компонент.

Ключові слова: метод головних компонент, латентний показник, сталий розвиток, складники сталого розвитку, ранжування.

Проведена оцінка устійного розвитку и его составляющих для энергетического хозяйства общеобразовательных школ с помощью метода главных компонент.

Ключевые слова: метод главных компонент, латентный показатель, устойчивое развитие, составляющие устойчивого развития, ранжирование.

The article presents the assessment of sustainable development and its components for public school energy sector through principal component analysis.

Keywords: principal component analysis, latent index, sustainable development, components of sustainable development, ranking.

У сучасних умовах одним із головних завдань, що постають перед керівництвом енергетичного господарства, яке обслуговує загальноосвітні школи, є забезпечення його сталого розвитку. Виконання цього завдання вимагає застосування дієвих методів, алгоритмів і моделей із метою визначення рівня сталості розвитку енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл. Оскільки сталий розвиток визначають за трьома складниками (економічним, соціальним та екологічним), які, у свою чергу, можна охарактеризувати лише за допомогою цілої низки показників, оцінку сталості розвитку слід здійснювати на основі визначення взаємозв'язків цих показників.

Енергетичне господарство школи являє собою сукупність технічних засобів для безперебійного забезпечення останньої всіма видами енергії. Його стале функціонування надзвичайно важливе для досягнення балансу між задоволенням зростаючих потреб в енергії і негативним впливом останніх на навколишнє середовище. Крім того, адекватне енергозабезпечення необхідне для ефективної роботи закладів освіти, а отже, воно має і соціальний характер. Тому для сталого розвитку енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл необхідно впроваджувати заходи щодо ефективнішого використання енергії та переходити на екологічно чисті технології. У такому випадку місцевим органам влади необхідно вживати заходи щодо створення економічно ефективних, соціально прийнятних та екологічно чистих енергетичних господарств. Зважаючи на велику кількість соціально значущих об'єктів, у першу чергу такі заходи необхідно здійснювати там, де ситуація найгірша, тобто рівень сталості найнижчий. Однак через різну спрямованість даного розвитку показник сталості енергетичного господарства не може бути кількісно вимірним, тобто він латентний.

Як правило, визначення латентних показників покладено в основу різних методів і підходів. Для оцінки рівня сталості енергетичного господарства школи автор пропонує застосовувати метод головних компонент, що належить до методів багатовимірного статистичного аналізу. Хоча цей метод був запропонований

Пірсоном ще на початку ХХ ст., його досліджували сучасні вітчизняні й зарубіжні вчені. На основі показників, що характеризують складники сталого розвитку як вихідні ознаки, спробуємо оцінити головні компоненти, що і будуть служити характеристикою рівня сталості.

Діяльність енергетичного господарства, яке обслуговує загальноосвітні школи, має багато якісних та кількісних ознак. Таким чином, його дослідження лише за однією ознакою не може дати повного уявлення про його стан та ефективність роботи. Для детальнішого аналізу необхідно досліджувати дані ознаки в сукупності. Ми пропонуємо застосовувати поняття «сталій розвиток» або «сталість» стосовно енергетичного господарства, що передбачає розгляд не тільки економічного складника, а й соціального та екологічного.

Отже, рівень сталості можна описати за допомогою низки факторів-симптомів, а саме таких складників: економічного, соціального, екологічного. Ми вважаємо, що вони повною мірою визначають вплив діяльності енергетичного господарства на розвиток загальноосвітньої школи. Необхідно зазначити, що дані складники за своїм змістом різні. Якщо економічний складник можна охарактеризувати за допомогою показників, що вимірюють кількісно, то екологічний і соціальний складники описують як кількісними, так і якісними (атрибутивними, описовими) показниками, тобто змістовними поняттями. Їх оцінюють за допомогою експертних методів (на основі опитувань, бальної оцінки), а одержані в результаті узагальнення і висновки мають суб'єктивний характер. Тому в ході подальшого аналізу розглядатимемо саме кількісні показники, що характеризують складники сталого розвитку, розраховані на основі внутрішнього економічного аналізу. Кожен із складників, як і рівень сталості енергетичного господарства, можна вважати латентною ознакою.

Для дослідження було застосовано дані енергетичного господарства 28 шкіл Роздільнянського району Одеської області за 2012 р. На їх основі ми виділили такі показники, що характеризують складники сталого розвитку і пов'язані з діяльністю енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл:

X_1 – теплота згоряння палива, МДж;

X_2 – корисна теплота згоряння палива, МДж;

X_3 – кількість учнів, осіб;

X_4 – рівень відходів золи, кг;

X_5 – рівень відходів сірки, кг;

X_6 – рівень викидів вуглекислого газу, кг;

X_7 – витрачені кошти на паливно-енергетичні ресурси (ПЕР), тис. грн;

X_8 – площа будівлі школи, м²;

X_9 – спожито ПЕР, у натуральних одиницях залежно від виду ПЕР.

При цьому показники X_1 , X_2 , X_3 характеризують соціальний складник сталого розвитку (якість наданих енергетичних послуг учням загальноосвітньої школи); X_4 , X_5 , X_6 – екологічний складник (рівень викидів твердих і газоподібних продуктів згоряння ПЕР); X_7 , X_8 , X_9 – економічний складник сталого розвитку. Ми обрали саме ці показники, оскільки в сукупності вони можуть характеризувати сталість розвитку енергетичного господарства.

У цьому випадку за допомогою методу головних компонент можна:

1. Скоротити кількість вихідних даних (редувати дані).

2. Дослідити структуру взаємозв'язків між ознаками-симптомами, здійснити їх кількісну оцінку та економічну інтерпретацію.

3. Присвоїти ранги досліджуваним об'єктам і класифікувати їх за величиною виявлених латентних показників.

Професор О. Г. Янковий виділяє в алгоритмі методу головних компонент нижченаведені етапи (рис. 1):

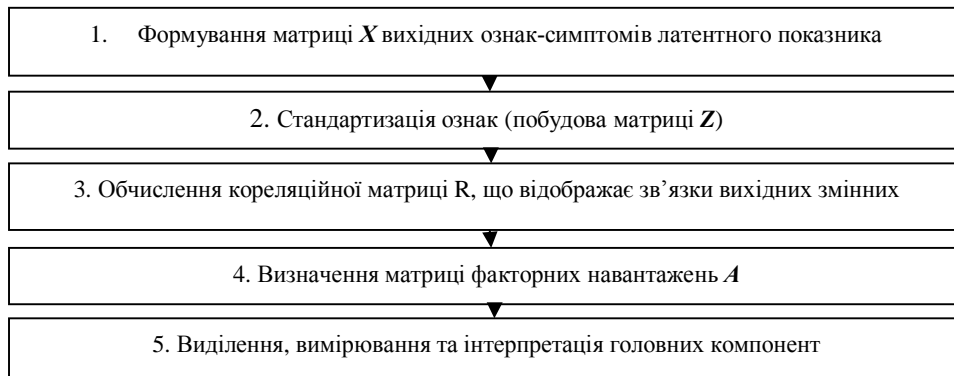

Рис. 1. Блок-схема методу головних компонент [2, с. 29]

Оцінка рівня сталого розвитку енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл за методом головних компонент налічує два етапи. Принципову схему даної процедури запропоновано на рис. 2. На першому етапі як головні компоненти будуть проаналізовані складники сталого розвитку, а на другому – сам рівень сталості.

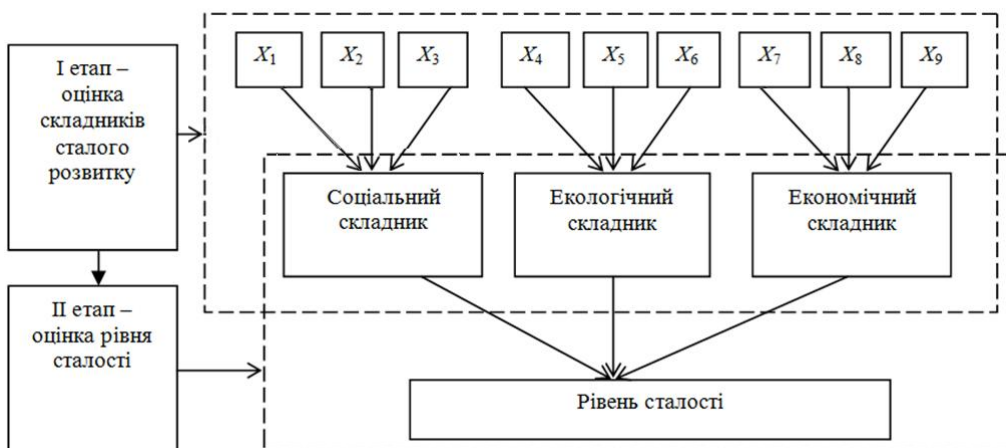

Рис. 2. Двоетапна процедура оцінки латентного показника (рівня сталого розвитку енергетичного господарства ЗОШ) і його складників (розробив автор)

Процедуру оцінки рівня сталості шкіл Роздільнянського району проводили згідно зі схемою (рис. 1). Однак необхідно дати деякі роз'яснення. Першим етапом методу є побудова матриці вихідних даних X із розмірністю n рядків та m стовпців:

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{pmatrix},$$

де n – кількість шкіл-споживачів енергії;

m – кількість показників-симптомів.

Вихідні дані, подані у вигляді матриці, формують сукупність спостережень і повинні задовольняти такі головні вимоги:

- 1) сукупність має бути якісно однорідна (забезпечують типологічним групуванням об'єктів за важливими атрибутивними ознаками);
- 2) сукупність повинна бути кількісно однорідна;
- 3) сукупність має бути достатньо велика за обсягом [3, с. 11–16].

Оскільки зазвичай опалення шкіл залежно від різних умов здійснюють за рахунок використання різних ПЕР (кам'яного вугілля та природного газу), а натуральні одиниці для їх виміру різні (кг і м³), то відповідно до першої вимоги (для зіставлення результатів аналізу) оцінку економічного складника необхідно здійснити окремо для шкіл, які опалюють вугіллям, і шкіл, що опалюють газом. Безпосередній розрахунок факторних навантажень і головних компонент здійснюють за стандартизованими даними. Оцінку соціального та екологічного складників здійснювали за всією сукупністю об'єктів (28 шкіл). Математичну обробку даних у процесі застосування методу головних компонент провели за допомогою програмного забезпечення, а саме в системі STATISTICA.

Так, на першому етапі виділили по одній головній компоненті, що можна інтерпретувати як латентні ознаки – складники сталого розвитку. Як критерій вибору значущих головних компонент застосовували критерій Кайзера, тобто відбирали лише ті компоненти, характеристичні корені яких ($\lambda_L \geq 1$) [4]. Одержані в результаті першого етапу розрахунків значення головних компонент подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Школи-споживачі енергії та значущі головні компоненти,
що характеризують складники сталого розвитку (2012)***

№ п/п	Назва школи	Головна компонента, що характеризує соціальний складник	Головна компонента, що характеризує екологічний складник	Головна компонента, що характеризує економічний складник
1	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Болгарка	0,019	1,116	0,577
2	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Буценівка	-0,189	1,564	0,523
3	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Виноградар	-0,291	1,466	1,077
4	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Кам'янка	0,208	0,749	-0,192
5	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Калантаївка	-0,392	1,659	0,538
6	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Новоукраїнка	-0,584	2,175	1,066
7	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Слобідка	0,311	0,700	-0,359
8	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Степанівка	-0,454	1,422	0,979
9	ЗОШ І–ІІ ступ. с. Бецилове	0,587	0,525	-0,306
10	ЗОШ І–ІІ ступ. с. Новоселівка	0,518	0,675	-0,426
11	ОШ с. Павлівка	1,493	-0,878	-2,161
12	МНВК с. Степанівка	0,412	-0,124	-1,318
13	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Бурдівка	1,085	-1,009	-1,087
14	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Єгорівка	0,666	-0,867	-0,528
15	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Єреміївка	0,788	-0,893	-0,659
16	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Кучургани	-1,199	-0,398	1,145
17	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Понятівка	0,113	-0,663	-0,012
18	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Щербанка	0,152	-0,724	0,109
19	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Яковлівка	-1,769	-0,127	1,419
20	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 1 смт. Лиманське	-0,275	-0,664	0,264

Закінчення табл. 1

№ п/п	Назва школи	Головна компонента, що характеризує соціальний складник	Головна компонента, що характеризує екологічний складник	Головна компонента, що характеризує економічний складник
21	ЗОШ I–III ступ. № 2 смт. Лиманське	-0,749	-0,516	0,450
22	ЗОШ I–III ступ. №1 м. Роздільна	-2,373	-0,198	1,747
23	ЗОШ I–III ступ. № 2 м. Роздільна	-2,169	-0,266	1,388
24	ЗОШ I–III ступ. № 3 м. Роздільна	0,844	-0,991	-0,948
25	ЗОШ I–III ступ. № 4 м. Роздільна	-0,337	-0,685	-0,029
26	ЗОШ I–II ступ. с. Гаївка	1,273	-1,030	-1,102
27	ЗОШ I–II ступ. с. Марківка	1,367	-1,083	-1,280
28	ЗОШ I–II ступ. с. Старостине	0,951	-0,937	-0,879

* Розробив автор.

Із табл. 1 бачимо, що відповідно до основних вимог методу [2, с. 20] головні компоненти:

- 1) лінійно незалежні (ортогональні);
- 2) стандартизовані;
- 3) перша головна компонента повинна пояснювати максимальну частку дисперсії вихідних змінних.

На другому етапі виділені головні компоненти розглядали як ознаки-симптоми для визначення латентної ознаки – рівня сталості. Таким чином, здійснений компонентний аналіз дозволив більш стисло описати сукупність вихідних ознак за допомогою лише однієї змінної. Виділена перша головна компонента може бути застосована для подальшого дослідження особливостей функціонування шкіл у соціально-економічному та інших планах. Оскільки одержану першу головну компоненту розглядають як оцінку рівня сталості, то за її величиною школи можуть бути проанжовані та згруповані. Дане ранжування наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Ранжування шкіл Роздільнянського району Одеської області за рівнем сталості (2012)*

№ п/п	Назва школи	Головна компонента, що характеризує рівень сталості	Ранг
1	ЗОШ I–III ступ. с. Болгарка	0,581562	10
2	ЗОШ I–III ступ. с. Буценівка	0,775313	9
3	ЗОШ I–III ступ. с. Виноградар	1,039738	6
4	ЗОШ I–III ступ. с. Кам'янка	0,047476	12
5	ЗОШ I–III ступ. с. Калантаївка	0,894143	8
6	ЗОШ I–III ступ. с. Новоукраїнка	1,364808	3
7	ЗОШ I–III ступ. с. Слобідка	-0,08528	15
8	ЗОШ I–III ступ. с. Степанівка	1,050134	5
9	ЗОШ I–II ступ. с. Бецилове	-0,22757	18
10	ЗОШ I–II ступ. с. Новоселівка	-0,20927	16
11	ОШ с. Павлівка	-1,85609	28
12	МНВК с. Степанівка	-0,80375	21
13	ЗОШ I–III ступ. с. Бурдівка	-1,23871	25
14	ЗОШ I–III ступ. с. Єгорівка	-0,77036	20
15	ЗОШ I–III ступ. с. Єреміївка	-0,88571	22

№ п/п	Назва школи	Головна компонента, що характеризує рівень сталості	Ранг
16	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Кучургани	0,898707	7
17	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Понятівка	-0,24715	19
18	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Щербанка	-0,2269	17
19	ЗОШ І–ІІІ ступ. с. Яковлівка	1,338875	4
20	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 1 смт. Лиманське	0,03862	13
21	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 2 смт. Лиманське	0,362559	11
22	ЗОШ І–ІІІ ступ. №1 м. Роздільна	1,717035	1
23	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 2 м. Роздільна	1,450379	2
24	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 3 м. Роздільна	-1,07064	24
25	ЗОШ І–ІІІ ступ. № 4 м. Роздільна	-0,07461	14
26	ЗОШ І–ІІ ступ. с. Гаївка	-1,33007	26
27	ЗОШ І–ІІ ступ. с. Марківка	-1,46531	27
28	ЗОШ І–ІІ ступ. с. Старостине	-1,06793	23

* Розробив автор.

Згідно з даними четвертого стовпця табл. 2 найвищий рівень сталості, пов'язаний із використанням енергетичних ресурсів, має ЗОШ І–ІІІ ступенів № 1 м. Роздільна (ранг 1), тобто вона – лідер за досліджуваним латентним показником. Явним аутсайдером є школа с. Павлівка (ранг 28). При цьому очевидна диференціація досліджуваних шкіл за величиною першої головної компоненти: школи з порядковими номерами 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 16, 19, 20, 21, 23 мають позитивні значення головної компоненти й умовно можуть бути віднесені до групи лідерів. А школи з порядковими номерами 7, 9, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 25, 26, 27, 28 – негативне значення головної компоненти та утворюють групу аутсайдерів за рівнем сталості. Саме на них необхідно зосередити увагу в ході розробки заходів із підвищення енергоефективності.

Отже, за допомогою здійсненого компонентного аналізу було виявлено школи, що потребують негайних дій із боку керівництва енергетичного господарства, спрямованих на підвищення рівня сталості. Для них необхідно розробити комплекс заходів з ефективного керування енергетичним господарством, що дозволить підвищити рівень сталості до прийняттого рівня.

Таким чином, розглянувши основні етапи методу головних компонент, можна стверджувати, що за його допомогою можна найповніше врахувати особливості взаємозв'язків між показниками, які характеризують сталий розвиток енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл, одержати кількісну оцінку латентного показника сталості й належно інтерпретувати результати.

Бібліографічні посилання

1. Янковой А. Г. Многомерный статистический анализ в системе STATISTICA / А. Г. Янковой. – О. : Оптимум, 2001. – Вып. 1. – 216 с.
2. Янковой А. Г. Многомерный статистический анализ в системе STATISTICA / А. Г. Янковой. – О. : Оптимум, 2001. – Вып. 2. – 325 с.
3. Янковой О. Г. Моделирование парных зв'язків в економіці / О. Г. Янковой. – О. : Оптимум, 2001. – 198 с.

4. **Kaizer H. F.** The application of electronic computers to factor analysis / H. F. Kaizer // Educational and Psychological Measurement. – 1960. – № 20. – P. 141–151.
5. **Джонстон Дж.** Эконометрические методы / Дж. Джонстон; пер. с англ. А. А. Рывкина. – М. : Статистика, 1980. – 444 с.
6. **Боровиков В. П.** Популярное введение в систему STATISTICA / В. П. Боровиков. – М. : КомпьютерПресс, 1998. – 267 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2013

**РОСІЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ
ПРИЗВИЩ АВТОРІВ І НАЗВ СТАТЕЙ**

В. К. Гаркавко, В. Ю. Баранюк МЕЛИОРАЦИОННОЕ КРЕДИТОВАНИЕ КАК ЗАЛОГ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В ОТРАСЛЯХ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА	V. Garkavko, V. Baranyuk MELIORATIVE LENDING AS A KEY OF ECONOMIC GROWTH OF AGRICULTURE
В. К. Гаркавко, Т. В. Копийка ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ МОЛОЧНОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ ПУТЕМ РАСПРОСТРАНЕНИЯ СЕЛЬХОЗКООПЕРИРОВАНИЯ	V. Garkavko, T. Kopyka PROBLEMS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF NATIONAL DAIRY PROCESSING INDUSTRY BY SPREADING AGRICULTURAL COOPERATION
Д. В. Грибова ФОРМИРОВАНИЕ ПОДХОДОВ К ЭФФЕКТИВНОМУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЮ РЫНКА ОВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ	D. Gribova THE FORMATION OF APPROACHES TO EFFECTIVE FUNCTIONING THE MARKET OF VEGETABLE PRODUCTION
Н. И. Дучинская ПРОТИВОРЕЧИЯ КОНЦЕНТРАЦИИ КАПИТАЛА НА НАЦИОНАЛЬНОМ РЫНКЕ	N. Duchinska NATIONAL MARKET'S CONTRADICTIONS OF THE CAPITAL CONCENTRATION
О. А. Егорова ТРАНСГРАНИЧНЫЕ ИНДУСТРИАЛЬНЫЕ ПАРКИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ В УКРАИНЕ	O. Yehorova CROSS-BORDER INDUSTRIAL PARKS: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR CREATION IN UKRAINE
И. Ю. Ивченко РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ И ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	I. Ivchenko AN INTEGRATED APPROACH TO THE PRODUCTION PROCESSES MANAGEMENT AND INVESTMENT PROCESSES MANAGEMENT ON THE PRODUCTION
Л. Н. Киш, О. А. Гичак МОТИВАЦИЯ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ	L. Kysh, O. Hychak MOTIVATION OF LABOUR IS ON ENTERPRISES OF UKRAINE
О. А. Клепикова ИМИТАЦИОННЫЕ ЭКСПЕРИМЕНТЫ КАК АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В СТРАХОВАНИИ	O. Klepikova SIMULATION EXPERIMENTS AS ANALYTICAL BASE OF MANAGEMENT DECISIONS IN INSURANCE
И. В. Кравцова, Е. А. Мельник ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕБАНКОВСКИХ ФИНАНСОВО- КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	I. Kravtsova, K. Melnik STUDY PROBLEMS INVESTING ACTIVITIES NON-BANK FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS UKRAIN AND WAYS TO IMPROVE THEM
Р. М. Крамаренко ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИДЕНТИФИКАЦИИ КАЧЕСТВА РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО ГОРОДА	R. Kramarenko PARADIGMAL APPROACHES TO IDENTIFICATION OF QUALITY OF CREATIVE CITY DEVELOPMENT

О. А. Курносова-Юркова СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ЛОГИСТИЧЕСКОГО СЕРВИСА ПРЕДПРИЯТИЙ	O. Kurnosova-Yurkova MODERN INFORMATION TECHNOLOGY IN LOGISTICS SERVICE COMPANIES
Г. Б. Маркович ПРОГРАММНО-ЦЕЛЕВОЙ МЕТОД БЮДЖЕТИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАСХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ	G. Markovych PROGRAM BUDGETING AS A TOOL FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF BUDGET EXPENDITURES
А. Г. Михальченко, Ю. А. Грищенко ПРИМЕНЕНИЕ МИРОВОГО ОПЫТА ДЛЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПУТЕЙ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ	G. Mikhalchenko, Y. Grischenko APPLICATION OF WORLD EXPERIENCE FOR IMPROVEMENT OF WAYS OF FUNDING OF SYSTEM OF SOCIAL DEFENSE IN UKRAINE
С. Л. Пакулин, А. А. Топчий РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И УСТОЙЧИВОСТЬ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	S. Pakulin, O. Topchiy RESOURCE PROVISION AND STABILITY OF THE REGIONAL ECONOMY
А. А. Пароконный, А. Г. Яковенко ФОРМИРОВАНИЕ ЗАПАСА МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ	O. Parokonnyi, O. Yakovenko THE FORMATION OF MATERIAL AND TECHNICAL RESOURCES OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE
Г. А. Пудычева ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ГЛАВНЫХ КОМПОНЕНТ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ	G. Pudycheva USING THE PRINCIPAL COMPONENTS METHOD FOR DETERMINATION OF SUSTAINABILITY LEVEL FOR SCHOLL ENERGY
С. Ф. Санникова, М. В. Иванова ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПУТЕМ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ	S. Sannikova, M. Ivanova INCREASING ENTERPRISE COMPETITIVENESS BY IMPROVING MANAGEMENT OF PRODUCTION ACTIVITY
В. П. Стадник ПУТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ	V. Stadnik THE ECONOMIC SECURITY OF THE CHERNIHIV REGION, WAYS AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT
А. В. Тарасенко ЛОГИСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАК ОСНОВА КЛАСТЕРНОЙ СТРАТЕГИИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЯСА И МЯСОПРОДУКТОВ	O. Tarasenko LOGISTICS SYSTEM AS A BASIS FOR CLUSTER COMPETITIVENESS STRATEGY OF MEAT AND MEAT PRODUCTS
И. А. Энгельс ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ ЗА СЧЕТ ОПТИМИЗАЦИИ СТРУКТУРЫ ЗАТРАТ	I. Engels PRINCIPLES OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE RESOURCES USAGE THROUGH OPTIMIZING THE COST STRUCTURE

ЗМІСТ

**ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Маркович Г. Б. Програмно-цільовий метод бюджетування як інструмент підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів	3
Кравцова І. В., Мельник К. А. Дослідження проблем інвестиційної діяльності небанківських фінансово-кредитних установ України та шляхи їх вирішення	11

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ**

Грибова Д. В. Формування підходів до ефективного функціонування ринку овочевої продукції.....	19
Дучинська Н. І. Суперечності концентрації капіталу на національному ринку.....	25
Михальченко Г. Г., Грищенко Ю. О. Застосування світового досвіду для удосконалення шляхів фінансування системи соціального захисту в Україні	32
Пакулін С. Л., Топчій О. О. Ресурсне забезпечення і стійкість регіональної економіки	40
Стадник В. П. Шляхи та перспективи розвитку економічної безпеки Чернігівської області.....	46

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА МАРКЕТИНГ

Енгельс І. О. Засади підвищення ефективності використання ресурсів підприємства за рахунок оптимізації структури витрат	52
Ивченко И. Ю. Разработка комплексного подхода к управлению производственными и инвестиционными процессами на предприятии	58
Киш Л. М., Гичак О. О. Мотивація праці на підприємствах України.....	65
Курносова-Юркова О. А. Современные информационные технологии в системе логистического сервиса предприятий.....	73
Саннікова С. Ф., Іванова М. В. Підвищення конкурентоспроможності підприємств шляхом удосконалення керування виробничою діяльністю	84
Тарасенко О. В. Логістична система як основа кластерної стратегії підвищення конкурентоспроможності м'яса та м'ясопродуктів	92

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ**

Гаркавко В. К., Баранюк В. Ю. Меліоративне кредитування як запорука економічного зростання в галузях сільського господарства	100
Гаркавко В. К., Копійка Т. В. Дослідження проблем сталого економічного розвитку вітчизняної молокопереробної галузі шляхом поширення сільгоспкооперації	105
Крамаренко Р. М. Парадигмальні підходи до ідентифікації якості розвитку креативного міста.....	110

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Єгорова О. О. Транскордонні індустріальні парки: зарубіжний досвід і перспективи створення в Україні..... 120

**ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

Клепікова О. А. Імітаційні експерименти як аналітична основа прийняття управлінських рішень у страхуванні..... 130

Парокінний О. А., Яковенко О. Г. Формування запасу матеріально-технічних ресурсів промислового підприємства..... 140

Пудичева Г. О. Застосування методу головних компонент для визначення рівня сталого розвитку енергетичного господарства загальноосвітніх шкіл 145

**РОСІЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ ПРІЗВИЩ
АВТОРІВ І НАЗВ СТАТЕЙ** 152

Наукове видання

ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Серія: ЕКОНОМІКА
Випуск 8 (1)

Заснований у 1993 р.
Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про Державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 7898 від 17.09.2003

Редактори *А. Я. Пащенко, Л. В. Дмитренко*
Оригінал-макет *К. О. Біла*

Підписано до друку 27.03.14. Формат 70×108 ¹/₁₆. Спосіб друку – плоский.
Ум. друк. арк. 13,7. Ум. фарбовідб. 13,7. Обл.-вид. арк. 13,0.
Тираж 100 пр. Зам. № 0314-02/1.

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпропетровськ, пр. К. Маркса, 111, оф. 17
тел. +38 (067) 972-90-71
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 3618 від 06.11.2009